

MEZINÁRODNÍ POLITIKA

ROČNÍK XXXII

CENA 49 Kč

09/2008

**Svět je chudší, než se zdálo,
aneb Ekonomika zdola a svépomocné aktivity**

**„Za vysoké ceny potravin
nemohou pouze zemědělci“**

**BIOiluze
globální
ekonomiky**

Nový hlad

**Změny klimatu
a světové zemědělství**

ISSN 0543-7962

9 770543 796005

ÚSTAV
MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
PRAHA

INSTITUTE
OF INTERNATIONAL RELATIONS
PRAGUE

Impaktované časopisy pro společenské vědy ve Web of Knowledge (2)

Další tabulkou, která je již několik let sestavována v **Knihovně a dokumentaci ÚMV** z údajů v databázi impaktovaných časopisů *Journal Citation Report (JCR) – Social Science Edition* je výběr 10 časopisů k tematice mezinárodních vztahů s nejvyšším impakt faktorem za konkrétní rok (období).

Název časopisu IF	Název časopisu IF	Název časopisu IF	Název časopisu IF	Název časopisu IF	Název časopisu IF	Název časopisu IF	Název časopisu IF
2007	2006	2005	2004	2003	2002	1998–2002	1981–2002
Int. Organ. (3.000)	Int. Security (3.214)	Int. Security (2.630)	Int. Security (2.404)	Int. Organ. (2.952)	Int. Organ. (3.38)	Int. Organ. (6.49)	Int. Organ. (16.64)
Int. Security (3.000)	Am. J. Int. Law (3.043)	Am. J. Int. Law (2.148)	Am. J. Int. Law (2.343)	Am. J. Int. Law (2.132)	Int. Security (2.72)	World Polit. (5.04)	World Polit. (14.33)
J. Conflict Resolut. (1.975)	Int. Organ. (2.200)	Int. Organ. (2.060)	Foreign Aff. (2.303)	World Polit. (2.079)	World Polit. (1.87)	Int. Security (4.76)	J. Conflict Resolut. (11.05)
Biosecur. and Bioterror. (1.881)	Foreign Aff. (1.814)	Foreign Aff. (2.058)	Int. Organ. (2.037)	Int. Security (1.978)	Int. Stud. Quart. (1.46)	Int. Stud. Quart. (3.01)	Int. Stud. Quart. (8.72)
Foreign Aff. (1.854)	J. Conflict Resolut. (1.810)	Stanford J. Int. Law (1.812)	Cornell Int. Law J. (1.577)	Foreign Aff. (1.636)	Am. J. Int. Law (1.40)	Post-Sov. Aff. (2.69)	Int. Security (8.27)
World Polit. (1.568)	Biosecur. and Bioterror. (1.712)	Eur. J. Int. Relat. (1.500)	Foreign Policy (1.486)	J. Conflict Resolut. (1.592)	J. Conflict Resolut. (1.25)	J. Conflict Resolut. (2.56)	Post-Sov. Aff. (5.68)
Int. Stud. Quart. (1.386)	J. Peace Res. (1.658)	Int. Stud. Quart. (1.415)	World Polit. (1.486)	J. Int. Econ. Law (1.492)	Foreign Aff. (1.25)	J. Peace Res. (2.27)	Am. J. Int. Law (4.56)
Stanford J. Int. Law (1.286)	Eur. J. Int. Relat. (1.485)	World Polit. (1.308)	J. Conflict Resolut. (1.479)	Foreign Policy (1.291)	J. Peace Res. (1.17)	Am. J. Int. Law (2.05)	Int. Interact. (4.17)
Am. J. Int. Law (1.191)	Stanford J. Int. Law (1.429)	J. Peace Res. (1.292)	Int. Stud. Quart. (1.185)	Int. Stud. Quart. (1.260)	Eur. J. Int. Relat. (1.06)	Eur. J. Int. Relat. (2.01)	Conflict Manag. Peace (3.97)
Eur. J. Int. Relat. (1.162)	Int. Stud. Quart. (1.369)	Conflict Manag. Peace (1.286)	J. Common Mark. Stud. (1.167)	Cornell Int. Law J. (1.091)	J. Common Mark. Stud. (1.00)	Foreign Aff. (1.80)	J. Peace Res. (3.94)

Světozor • 1

Hlad jako pandemie a nejstarší nepřítel | -zz- • 3

NOVÝ HLAD

Jiří Hejkrlik | Změny klimatu a světové zemědělství • 4

Aleš Kocourek | BIOiluze globální ekonomiky • 6

Tomáš Tožička | Svět je chudší, než se zdálo,
aneb Ekonomika zdola a svépomocné aktivity • 9

Petr Havel | Biopaliva byla a budou cestou do slepé uličky • 12

Franz Fischler | „Za vysoké ceny potravin nemohou pouze zemědělci“ • 15

DVA POHLEDY

Lucie Šestáková, Ondřej Kopečný | Budoucnost liberalizace
světového obchodu • 17

EKONOMICKÝ OBZOR

Vladimír Kolman | Deset let od propuknutí ruské měnové krize • 18

VZTAHY A PROBLÉMY

Andrej Ruščák | Jak ovlivní krize v Gruzii
Společenství nezávislých států? • 21

Marek Chmel, Jan Kust | Irsko po referendu o Lisabonské smlouvě • 24

ZEMĚMI SVĚTA

Vladimír Vaďura | Za principy revoluce:
vojenská dimenze prezidentských voleb v Zimbabwe • 27

Miroslav Staník | Mezi ostrou rétorikou a opatrně konstruktivními tóny • 30

Linda Piknerová | Od bantustanů k duhovému národu • 34

VOLNÁ TRIBUNA

Daniel Šmihula | Idea právnej regulácie vojny • 36

RECENZE

Zdeněk Zbořil | Diplomacie • 39

POSLEDNÍ STRANA

Foto na titulní straně

Zdroj: Darren Whiteside, Globe Media/Reuters

Tiráž

Ročník XXXII • Vydává: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i. • Šéfredaktor: Robert Schuster • Úvodníky, komentáře: Zdeněk Zbořil • Odpovědná redaktorka: Milena Střežková • Sekretářka redakce: Irena Krejčová • Grafický návrh: Jakub Tayari • Distribuce: Dagmar Červinková • Redakční rada: Veronika Bilková (předsedkyně), Vojtěch Belling, Miloš Calda, Martin Ehl, Jiří Fárek, Václav Hubinger, Kai-Olaf Lang, Kristina Larischová, Pavel Máša, Jaroslav Olša jr., Miloš Pojar, Pavel Pšeja, Michael Romancov, Jiří Schneider, Jiří Štěpanovský, Filip Tesař, Tomáš Veselý, Zdeněk Zbořil • Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1 • telefon 251 108 107 • fax 251 108 222 • e-mailová adresa umvedo@iir.cz • Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 49 Kč. Předplatné na rok činí 490 Kč, ve Slovenské republice 711 Sk. Registrováno MK ČR E 5210.

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Jeřábková 1302, 263 01 Dobříš. Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje L.K. Permanent, s.r.o. P.P.4., 834 14 Bratislava 34 • telefon +421 244 453 711 • fax +421 244 373 311 • e-mailová adresa Herslova@lkpermanent.sk • www.predplatne.cz. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz • Podávání tiskoviny povoleno SsRP Banská Bystrica č.j. Opč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996. ISSN 0543-7962 • INDEX 46911

Srpen 2008

Světozor

1. Bylo zveřejněno, že sonda Phoenix našla na Marsu vodu.
1. Kyjev oficiálně obvinil někdejší sovětské vedení z rozpoutání hladomoru na Ukrajině počátkem třicátých let.
2. Srbský prezident Boris Tadić na tiskové konferenci prohlásil, že Srbsko neodstupuje od záměru stát se členem Evropské unie, avšak nehodlá rezignovat na celistvost svého území včetně Kosova.
3. Ve věku nedožitých osmdesáti let zemřel ruský spisovatel Alexandr Solženicyn.
4. Při střetech na hranici mezi Gruzii a Jižní Osetií zahynulo od 1. srpna šest lidí.
5. Írán v dopise zaslaném OSN neodpověděl na návrh mocností zmrazit sankce vůči Teheránu výměnou za to, že zastaví obohacování uranu jako podmínku pro další jednání. Pět stálých členů Rady bezpečnosti OSN a Německo se nato rozhodlo zvážit proti Íránu další sankce.
5. Indie přislíbila Afghánistánu pomoc ve výši 450 milionů USD.
6. Vojenský soud na Guantánamu uznal bin Ládinova řidiče Salima Hamdana vinným z materiální podpory terorismu a odsoudil ho k pěti a půl roku vězení.
7. Vojenská junta v Mauritánii provedla státní převrat a sesadila prezidenta Sídí uld Šajcch Abdalláhiho. Vzbouřenci slíbili brzké prezidentské volby.
7. Pákistánská vládní koalice oznámila, že zahájí proceduru vedoucí k odvolání prezidenta Parvize Mušarafa.
8. V Pekingu byly zahájeny Olympijské hry 2008. Zahájení se zúčastnili mj. prezidenti George W. Bush, Nicolas Sarkozy, Šimon Perez a ruský premiér Vladimir Putin. Bush a Putin se při této příležitosti sešli ke krátkému rozhovoru.
8. Gruzinské tanky vjely do Jižní Osetie. Do boje byly nasazeny raketomety, letadla a další těžká technika. Zahynulo 2000 civilistů. Gruzinský prezident obvinil z agrese Moskvu. Rada bezpečnosti OSN vyjádřila znepokojení, ale neshodla se na rezoluci. Evropská unie a Spojené státy vyzvaly obě strany k ukončení násilí.
10. Po třech dnech bojů Gruzie oznámila, že z Jižní Osetie stáhne všechny své ozbrojené síly, a sdělila Moskvě, že je připravena jednat o příměří. Rusko mezitím přesunulo do Jižní Osetie 10 000 ozbrojenců, bombardovalo cíle přímo v Gruzii a zahájilo námořní blokádu gruzinského pobřeží. Francouzský

- ministr zahraničí Bernard Kouchner předložil v Tbilisi tříbodový plán, který zahrnuje respektování územní celistvosti Gruzie, okamžité zastavení projevů nepřátelství a obnovení situace před vypuknutím konfliktu.
10. Bolívijský prezident Evo Morales obhájil v referendu setrvání ve funkci a pokračování v reformách. Své posty si udrželi i čtyři jeho nejaktivnější soupeři, guvernéri bohatých východních provincií.
 11. Novým předsedou vládní sociální demokracie (SPÖ) v Rakousku se stal ministr dopravy Werner Faymann (48), který nahradil odstoupivšího Alfreda Gusenbauera. Faymann bude v září kandidovat na kancléře.
 11. Barmská junta prodloužila disidentce Aun Schan Su Tjij domácí vězení o další rok.
 12. Rusko ohlásilo konec operací v Gruzii a dohodlo se na plánu pro trvalé ukončení bojů. Plán vyjednal v Tbilisi a v Moskvě francouzský prezident Nicolas Sarkozy. Plán zahrnuje dohodu o nepoužití síly, zastavení všech vojenských akcí, volný přístup pro humanitární pomoc, návrat gruzínské armády na stálé základny, návrat ruských jednotek na pozice z doby před konfliktem.
 12. Bývalý thajský premiér Tchaksin Šinavatra odešel do britského exilu, aby unikl obviněním z nezákonných finančních machinací.
 13. Evropská unie rozhodla o vyslání pozorovatelů do Jižní Osetie.
 14. Polsko a USA se dohodly na umístění amerických raket na polském území. Američti vyjednávači souhlasili s polskými požadavky na větší vojenskou spolupráci. Poláci dostanou 96 raket krátkého doletu Patriot, které budou obsluhovat američtí vojáci.
 14. Ruský prezident Dmitrij Medveděv po schůzce s šéfy neuznaných republik Jižní Osetie a Abcházie Eduardem Kokojevem a Sergejem Bagapšem oznámil, že obě země žádají nezávislost, v čemž je Rusko podpoří.
 14. Thajsko a Kambodža se dohodly na stažení přibližně 1200 vojáků ze sporné hranice v okolí hinduistického chrámu Preah Vihear. Každá země si tam ponechá jen malé posádky.
 14. Gruzínský parlament jednomyslně odhlasoval odchod Gruzie ze Společenství nezávislých států.
 14. Libye a USA podepsaly dohodu o odškodnění obětí vzájemných útoků z 80. let, a odstříhaly tak poslední překážku pro obnovu plnohodnotných diplomatických styků.
 15. Gruzie podepsala dohodu o příměří s Ruskem, kterou do Tbilisi přivezla americká ministryně zahraničí Condoleezza Riceová.
 15. Ruský prezident Dmitrij Medveděv uvedl, že dohoda mezi USA a Polskem o umístění

amerických raket v Polsku je namířena proti Rusku.

15. Nepálské ústavodárné shromáždění zvolilo do čela vlády předáka maoistů Pušpu Kamála Dahala zvaného Pračándu.
16. Ukrajinské ministerstvo zahraničí oznámilo, že Ukrajina je připravena dát západním spojencům k dispozici svůj systém protiraketové obrany. Rusko počátkem roku přijalo zákony, podle nichž Rusko využívání těchto radarů ukončí.
17. Izraelský deník Ha'arec informoval, že Izrael a Spojené státy se v červenci dohodly na umístění výkonných radarů v Negevské poušti. Budou rozmístěny na podzim a fungovat začnou příští rok.
18. Ruská armáda se začala stahovat z Gruzie.
18. Pákistánský prezident Parváz Mušaraf (65) odstoupil.
18. Švédský ministr zahraničí Carl Bildt prohlásil, že Rusové v oblasti Baltského moře mají již své jaderné zbraně.
20. Ministři zahraničí USA a Polska Condoleezza Riceová a Radosław Sikorski podepsali ve Varšavě smlouvu o umístění americké raketové základny v zemi.
20. Parlament separatistické gruzínské oblasti Abcházie požádal Moskvu o uznání nezávislosti.
21. Moskva oficiálně oznámila, že přerušuje spolupráci se Severoatlantickou aliancí. Důvodem jsou spory kolem ruské invaze do Gruzie. Přerušení se týká společných vojenských akcí mezinárodního charakteru.
22. Velvyslanec Spojených států v Rusku John Beyrle v rozhovoru pro deník Kommersant řekl, že USA považují ruskou reakci na vpád gruzínské armády do Cchinvali za přiměřenou. Rusko ale zašlo příliš daleko, když jeho síly vstoupily do Gruzie.
24. Demokratický kandidát na amerického prezidenta senátor Barack Obama si vybral za viceprezidenta specialistu na zahraniční politiku senátora Josepha Bidena.
25. Pákistánská vláda zakázala činnost radikálního hnutí Taliban v reakci na mohutnou vlnu násilností v posledních týdnech.
26. KLDK zastavila demontáž svých jaderných zařízení a prohlásila, že zváží obnovení celého programu. Důvodem je, že nebyla vyškrtuta ze seznamu teroristických zemí.
26. Rusko uznalo nezávislost Abcházie a Jižní Osetie. Prezident Dmitrij Medveděv pohrozil novou studenou válkou.
26. Afghánská vláda pověřila ministry zahraničí a obrany, aby uzavřeli s mezinárodními jednotkami novou dohodu, která by regulovala působení zahraničních vojáků v zemi a zabránila dalším civilním obětem.

27. Spojené státy požádaly Irák, aby jejich jednotky mohly setrvat v zemi do roku 2015.
28. Volební konvent demokratů v Denveru oficiálně vyhlásil kandidátem pro prezidentské volby Baracka Obamu. Za jeho kandidaturu se jednoznačně postavila Hillary Clintonová. Obama slíbil napravit chyby Bushovy vlády.
29. Kosovo jmenovalo prvních devět velvyslanců, kteří ho budou zastupovat ve Spojených státech, Velké Británii, Francii, Německu, Rakousku, Belgii, Itálii, Turecku a Albánii. Kosovo zatím uznalo 40 států.
29. Gruzie oznámila, že přerušuje s Ruskem diplomatické vztahy; styky se budou udržovat na úrovni konzulů.
30. Italský premiér Silvio Berlusconi a libyjský vůdce Muammar Kaddáfí uzavřeli dohodu, podle níž Libye dostane od Itálie několik miliard dolarů jako odškodnění za zločiny spáchané v době koloniální nadvlády v zemi. Další miliardy Řím proinvestuje v libyjské infrastruktuře.

Česko a svět

12. Rusko uvedlo, že Česko bylo v uplynulých dvou letech největším dodavatelem tanků a samohybných děl do Gruzie.
15. Prezident Václav Klaus v rozhovoru pro MF Dnes řekl, že odsuzuje gruzínský útok na Jižní Osetii, vraždění civilistů v této oblasti i masivní nasazení ruské armády. Prohlásil dále, že odtržením Kosova získalo Rusko silné ospravedlnění pro svou akci. Svou kritiku Gruzie zesílil v témže listě 18. srpna, kdy odsoudil gruzínského prezidenta Saakašviliho a kritizoval prezidenty pobaltských států, Polska a Ukrajiny, kteří v Tbilisi podporovali Gruzii.
18. Ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg vytkl prezidentu Klausovi, že v kavkazském konfliktu opomenul odpovědnost Ruska.
19. Premiér Mirek Topolánek prohlásil, že v prezidentově názoru chybí podíl Ruska na konfliktu. Klausovy názory považuje za diplomatický problém.
20. Česká vláda schválila Gruzii pomoc ve výši 150 milionů korun.
21. Premiér Mirek Topolánek se se svým slovenským protějškem Robertem Ficem shodli na tom, že je v zájmu obou zemí, aby se Chorvatsko co nejdříve stalo členem Evropské unie.
26. Schůzka prezidenta Václava Klause a členů vlády nevyřešila rozdílný postoj těchto ústavních činitelů na konflikt v Gruzii.
28. Ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg v Paříži řekl, že sankce vůči Rusku nejsou podle názoru české diplomacie řešením současné politické krize.

Hlad jako pandemie a nejstarší nepřítel

S tvrzením, že hlad není endemický, tj. zdomácnělý, vyskytující se jen na jednom místě, ale spíše pandemický, souhlasí reprezentanti států sdružených v Organizaci spojených národů spíše váhavě než rozhodně. Naopak názor, že hlad je nejstarší nepřítel lidstva, se kterým je nutné neustále *bojovat*, je všeobecně přijímaný, jako by šlo o předem vyhranou válku ještě před nasazením nějaké masivní vojenské síly.

Tento ambivalentní postoj je ovlivněn pyramidálním pohledem světových politiků, jen čas od času konfrontovaným s reálnou situací na místě a v čase danými přírodními katastrofami, suchem, povodněmi, zemětřeseními ap. Naopak pohled zdola, z prostředí hladem a podvýživou postižených, postrádá globální dimenze, ale je naléhavější díky individuálním zkušenostem s politickými poměry nebo ekonomickým úpadkem.

O tom, že jsou hlad, chlad a infekce příčinou všech nemocí, epidemii i pandemií, ví každý medik hned od počátku svých studií. *Food and Agricultural Organization of UN* (FAO) takové spojení neblahých okolností popisuje dramatictější slovy, že *...hlad zeslabuje imunitní systém a denní příjem energie pod 2100 kalorií si lidské tělo kompenzuje zpomalováním fyzických i duševních činností*. Řečeno ještě jednodušeji a vulgárněji: bez jídla se nejde hýbat a také se bez něj blbne.

Z individuální autopsie víme, že také pravý opak, tedy obžerství a opilství, vedou k podobným koncům, ale to nejvýznamnější agentury a mezinárodní organizace, které spolupracují s OSN ad punctum hlad a nemoci, zajímá už méně.

Makrodata, která OSN pravidelně publikuje, jsou pravděpodobně pravdivá, i když u některých zemí a typů hladovění jde spíše o odhady než o přesné statistiky. Zprávy a statistiky FAO sice mají vysokou referenční hodnotu, ale

mají také velmi nízkou úroveň sdílení. Pokud si totiž opakujeme, že dnes na celém světě trpí hladem okolo 850 milionů lidí, neznamená to ještě, že této informaci rozumíme nebo ji umíme prožít.

Jedním z nejpobulárnějších pořadů TV celého západního světa jsou orgie obžerství, kromě výjimek, kdy se zdá být vhodné ukázat hladovějící dítě, pokud možno umírající, a v jeho blízkosti nějakou filmovou nebo politickou, stud postrádající *star*.

Podle Jamese T. Morrisse, bývalého výkonného ředitele *Světového potravinového programu* (WFP), a jeho závěrečné zprávy *Hlad ve světě* (z roku 2007) umírá každých pět vteřin, jež trávíme na rautu nebo recepci, jedno dítě hladu. Pobudeme-li tam hodinu, bude těch dětí už 720, o dospělých nemluvě. A to ani nemusíme počítat, kolik neumře hladu těch podvyživených, ve skutečnosti také potenciálních obětí AIDS a dalších nemocí. Morris dokonce ve své *Zprávě* napsal, že *...většina lidí na Západě nevěří, že hlad je skutečně tak vražedný*. Nemusel sice vědět, že už V+W zpívali o tom, jak se jednou hladovějící zvednou, protože *...bída z lidí vlky činí a vlky z lesů žene hlad*, ale sdělil těm, kteří mu chtěli naslouchat, že existuje také *denní podvýživa*, jež je méně zřetelnou formou hladu, ale postihuje podstatně více lidí na celém světě.

Boj proti někdy méně, někdy více viditelnému nepříteli organizuje v globálních rozměrech Organizace spojených národů a s ní spolupracující organizace a agentury. OSN je celosvětovou organizací dlouhodobě a systematicky koordinující a financující nejrůznější aktivity a poskytující svá fóra pro pojmenovávání příčin a důsledků hladu a hladovění. Ale *boj proti hladu* se stal také sám o sobě mezinárodní institucí a jako perpetuum mobile čerpá energii ke svému životu ze své existence. Je institucí trochu těžkopádnou, protože je nejen entitou celosvětovou, ale také poli-

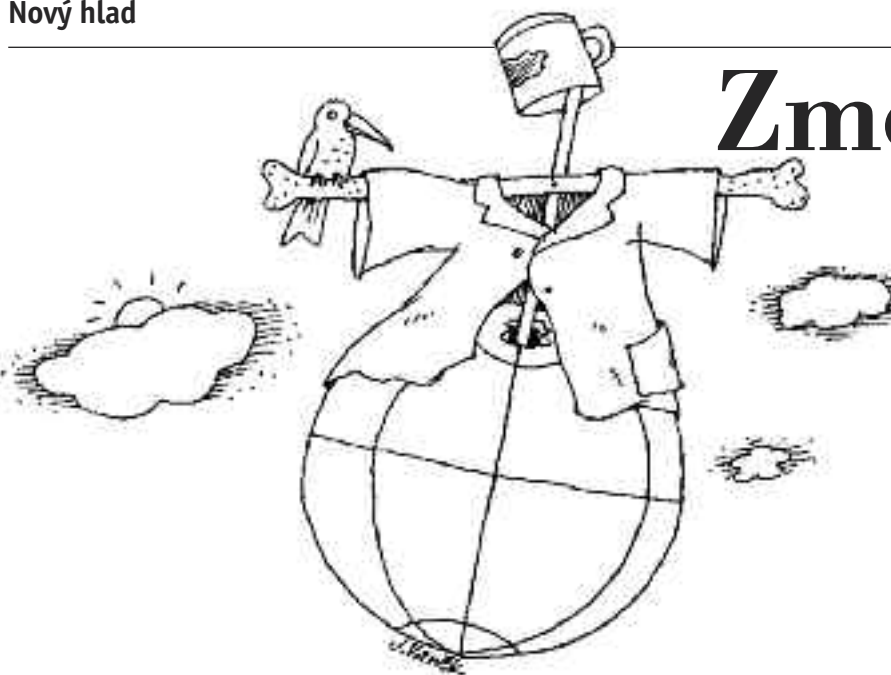
tickou. V jejím rámci se odehrávají konflikty, které mají svou kontinuitu od dob studené války a konfrontace tří světů. Dokonce se ti nejchudší a jejich ochránci domnívají, že bohatí používají hladu jako nástroje korekce počtu obyvatel na zemi, podobně jako si mysleli, že je to možné, mnozí Evropané v dobách, kdy se v Číně a Indii umíralo hladu a v Evropě se věřilo, že tomu tak je v souladu se zákony přírody nebo úmysly Všemohoucího.

Ale díky této instituci jsme se naučili rozlišovat mezi akutním hladem a podvýživou, mezi kvalitou i kvantitou potravin a jejich distribučních programů, a také nás naučila vypočítat *cenu hladu*.

V citované *Zprávě* WFP se říká, že *Hlad není zátěž jen pro jednotlivce. Je obrovským zatížením pro celý rozvojový svět*. Dodejme, že kdybychom vypustili přívlastek *rozvojový*, byli bychom možná pravdě ještě blíže.

Dodávky jídla prostřednictvím WFP zachraňují miliony obětí hladu za mimořádných okolností. *Světová chudoba* (podle terminologie mezinárodních organizací) se v devadesátých letech 20. století prý snížila o dvacet procent, avšak počet hladovějících se zvýšil o 18 milionů. Pouhá týdenní dávka celkových dotací na zemědělství ve vyspělých zemích by stačila pokrýt veškeré náklady potřebné na celosvětovou potravinovou pomoc.

Tyto aktivity jsou lidumilnou činností, které se opakovaně stavějí do cesty překážky, jež jsou důsledkem obdivu moderní společnosti k bohatství a úcty k *růstu růstu*. Proto se v tomto čísle Mezinárodní politiky ptáme, jak to doopravdy je s chudobou a bohatstvím, s hladem a hladověním jako s nejstarším nepřítelem lidstva a pandemií, dokonce i v těch zemích, které se dnes považují za syté a bohaté. Je *Svět chudší, než se zdálo* a existují *BIOiluze globální ekonomiky*?

Změny klimatu a světové zemědělství

Jiří Hejkrlik

Jedním z jevů provázejících globální oteplování jsou i změny ve světovém zemědělství a ve schopnosti různých zemědělských systémů produkovat dostatek potravin nebo zajistit příjmy z exportu.

Vzhledem k rozdílným výchozím přírodním a socioekonomickým podmínkám budou dopady odlišné pro různé části světa. Ať už bude dynamika oteplování jakákoli, přinese paradoxně výhodnější podmínky pro zemědělství rozvinutých zemí severní polokoule. Naopak v rozvojových zemích tropického a subtropického pásma může nižší produkce sehrát negativní roli při zajišťování dostatku potravin pro narůstající populace. Řada nejchudších oblastí a států se proto bude muset vypořádat se zhoršující se potravinovou bezpečností a s tím související celkovou socioekonomickou situací.

Podle dostupných předpovědí bude nejvíce postižen africký kontinent. Jednak díky extrémním přírodním podmínkám, které v mnoha oblastech na kontinentě převládají již v současné době, ale hlavně kvůli nedostatku institucionálních a finančních nástrojů pro účinnou adaptaci zemědělských systémů na tuto změnu.

Chceme-li charakterizovat dopady změn klimatu na sektor zemědělství, můžeme je rozdělit do dvou hlavních skupin. Za prvé dojde k posunu současných agrozón, tzn. regionů klimaticky vhodných pro pěstování určitých plodin. Za druhé se v marginálních oblastech s méně vhodnými přírodními podmínkami předpokládá ohrožení zemědělské produkce jako takové.

Bude Uganda bez kávy?

Káva se v Ugandě pěstuje již po staletí. Druh Robusta (*Coffea canephora*) zde roste dokonce divoce a u hranice s Etiopií bychom našli její kořeny. Od roku 1900 byl do Ugandy uváděn britskými kolonialisty i druh Arabica (*Coffea arabica*). Nicméně stále převažuje pěstování druhu Robusta. Uganda je po Etiopii druhý největší vývozce kávy na africkém kontinentě. Káva představuje pro Ugandu hlavní zemědělskou exportní komoditu a s tím související příjmy ze zahraničního obchodu. V roce 2007 bylo v Ugandě vypěstováno 168 000 tun zelené kávy a export představoval hodnotu 229 milionů USD (ze 1521 mil. USD celkového exportu).

Nicméně právě Uganda se svými přírodními podmínkami a hlavně svou závislostí na pěstování a exportu jedné dominantní komodity je typickou zemí, kde změna přírodních podmínek může znamenat vážné ohrožení národní stability. Kromě toho je káva podstatným zdrojem příjmů velké části populace, jež je na jejím pěstování a exportu tradičně závislá. Díky tomu bylo Ugandě věnováno několik studií o vlivu změn klimatu na zemědělskou produkci. Například podle studie Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) již nárůst teploty o 2 °C hrozí tím, že celková plocha pěstování kávovníků (cca 265 000

ha) bude dramaticky zredukována. Pouze vyšší polohy zůstanou vhodné pro další pěstování.

Změna čeká i světové obiloviny

Problémy se samozřejmě netýkají pouze kávovníku. Vědci z Mezinárodního výzkumného centra pro rýži v Manile tvrdí, že mnoho potravinářských plodin je blízko svých termálních limitů a se zvyšující

Zdroje

- IPCC Special Report on The Regional Impacts of Climate Change. An Assessment of Vulnerability (2002). IPPC, UNEP, WMO
- Climate change vulnerability in Africa. UNEP/GRID-Arendal Maps and Graphics Library, 2004 (maps.grida.no/go/graphic/climate-change-vulnerability-in-africa)
- International Monetary Fund Country Report, 8/236 (2008)
- Statistika FAOSTAT, on-line. Organizace pro zemědělství a výživu (FAO)
- Global Agro-ecological Assessment for Agriculture in the 21st Century: Methodology and Results, International Institute for Applied Systems Analysis a FAO, 2002
- BBC News

se teplotou budou mít problémy. U rýže, pšenice a kukuřice může dojít k poklesu výnosů až o 10 procent při každém stupni teploty nad 30 °C. Zejména fáze kvetení je kritické období pro tvorbu výnosu a je nejvíce ovlivnitelná teplotou.

Již v současné době je mnoho rozvojových zemí závislých na nížinném zemědělství, kde se vysoké teploty pohybují na limitních hranicích. Produkce se proto bude muset přesunout do chladnějších poloh vyšších nadmořských výšek nebo jiných podnebních pásem. Mezi zeměmi nejpostíženějšími ztrátami z výnosu obilovin bude Indie, Bangladéš, Brazílie a celá subsaharská Afrika. Očekává se, že pro 40 rozvojových zemí s celkovou populací 2450 milionů obyvatel trpících hladem přinesou klimatické změny ještě další zvyšování počtu lidí s nedostatečnou úrovní výživy a prohlubování chudoby.

Na druhou stranu se mnoho rozvinutých zemí severní polokoule dočká vyšší produkce s tím, jak se bude teplota postupně zvyšovat. Kanada a Rusko tak získají plochy, které byly až do současné doby trvale zamrzlé. Podobně na tom bude i Finsko, Norsko a Nový Zéland. Nicméně produkce poklesne ve Francii, Spojených státech, Velké Británii, na Ukrajině a v Austrálii, kde se limitním faktorem stane nedostatek vláhy.

Čeho se dočká africké zemědělství?

Přímý vliv teploty je však pouze jedním z faktorů působících na změnu klimatu, která ovlivňuje zemědělství a produkci potravin. Kromě teploty existuje ještě několik dalších příčin: stoupání hladiny moří, změny srážek a množství atmosférického oxidu uhličitého a výskyt extrémních projevů počasí. Jejich působením nastává:

- snížení výnosu plodin a zemědělské produkce,
- lepší teplotní podmínky pro výskyt škůdců a chorob rostlin i zvířat, jejich migrace do nových oblastí,
- snížení dostupnosti vody v půdě i v podzemních a povrchových vodách,
- prodlužování období sucha, zkracování produkčního období,
- pokles celkové půdní úrodnosti snížením půdní vlhkosti a vyšší dekompozici

organické hmoty vlivem větší aktivity půdních organismů,

- snížení produktivity živočišné výroby změnou poměrů mezi výdejem a příjmem tepla u zvířat a celkovou dostupností krmiva,
- snížení dostupnosti lidských zdrojů. Změny klimatu přinesou také podstatné změny ve výskytu vektorů a chorob, jež tyto vektory (komáři, klíšťata apod.) přenášejí. Vyšší teplota vytvoří ideální podmínky pro výskyt malárie, spavé nemoci a dalších, na člověka přenosných chorob;
- opakovaná sucha, záplavy, cyklony a ostatní extrémní klimatické události;
- ubývání lesů a přirozeného pokryvu půdy.

Nejzranitelnější změnami klimatu je Afrika, kde variabilita klimatu a extrémy počasí ve formě zátop, such a bouřek mohou výrazně ovlivnit ekonomiku, potravinovou bezpečnost a život milionů chudých obyvatel venkova. Ti jsou nejvíce závislí na zemědělství jako svém zdroji příjmu a potravin. Již dnes je pro mnoho afrických regionů charakteristická vysoká variabilita počasí a změny klimatu provázené environmentální degradací, ekonomickým a demografickým tlakem hrozí dalším zhoršením tohoto stavu.

Zemědělství v Africe stále představuje 30 procent HDP a zaměstnává 70–80 procent obyvatelstva venkova. Mnoho zemědělských aktivit se odehrává v nepříznivých oblastech s nedostatkem vody a půdní vláhy, které jsou vysoce závislé na celkovém úhrnu a načasování srážek. Podle předpovědi Mezinárodního panelu pro změnu klimatu se očekává, že některé africké země budou muset čelit snížení výnosů až o 50 procent. Největší problémy čekají zemědělské plochy v marginálních oblastech bez závlahy. Ačkoli se změny klimatu projeví určitým dílem na celém kontinentu, bude síla vlivu i v rámci Afriky různá. Aridní oblasti severní Afriky budou muset odolávat zvýše-

nému rozšiřování pouště (desertifikaci) a ubývání zeleného pokryvu. V oblasti Sahelu další redukce srážek přinese degradaci půd a zvýšení výskytu písečných bouří. V severovýchodní Africe mohou delší období sucha a kratší období dešťů ovlivnit důležité vodní systémy (jako je například Modrý Nil), které následně negativně zapůsobí na zemědělství a lesnictví v celém regionu. Ve východní a centrální Africe se také očekává pokles výnosů a produkce. V západní Africe hrozí častější a delší období sucha. V pobřežních oblastech může zvýšená hladina oceánu přinést větší nebezpečí zasolování vnitrozemských sladkých vod. Jižní Afrika, která je závislá na produkci na suchu citlivé kukuřice, je tímto způsobem také ohrožena.

Zatímco v dlouhodobé perspektivě je pro zmírňování změn klimatu zásadní boj proti emisím skleníkových plynů, pro střednědobou perspektivu je prvořadá účinná adaptace na tyto změny. Je nutné integro-

U rýže, pšenice a kukuřice může dojít k poklesu výnosů až o 10 procent při každém stupni teploty nad 30 °C.

vat současné snahy o zvládání extrémů počasí s dlouhodobější adaptací na změny klimatu a investovat do aplikovaného zemědělského výzkumu a rozvoje. Mezi nejúčinnější nástroje proti negativním změnám klimatu patří šlechtění odolnějších odrůd na teplo a sucho, spojené s využíváním lokálních znalostí a odrůd pro zemědělství v extrémních podmínkách, šetrné hospodaření s vodními zdroji, boj s erozí a desertifikací, přizpůsobení agrotechnických lhůt, používání vhodných technologií, zachování genetické diverzity agro-ekosystému a zalesňování. To vše v kontextu správných zemědělských politik jednotlivých států. Nicméně jsou to právě tyto nástroje, kterých má Afrika stále nedostatek.

Jiří Hejkrlik je odborným asistentem na Katedře ekonomického rozvoje Institutu tropů a subtropů České zemědělské univerzity v Praze.

hejkrlik@its.czu.cz

BIOiluze globální ekonomiky

Aleš Kocourek

Do moderní češtiny pronikla biopaliva (ang. biofuels) podobně jako některé další výrazy s předponou „bio-“ s určitou příměsí optimismu ve svém významu, s vůní světlých zítřků a lepší budoucnosti: biolíh a bionafta vyřeší nebo přinejménším zmírní naši závislost na dovozu pohonných hmot, biomasou vytopíme své domácnosti bez nebezpečných zplodin, biopotraviny pozvednou náš zchátralý životní styl. To vše bez zvyšování ekologické zátěže, zcela šetrně, zcela „zeleně“, zcela „bio“. V zemích rozvojového Jihu nemají paliva vyráběná z obnovitelných zdrojů zemědělské produkce zdaleka tak optimistické konotace. Obvykle se jim tu říká poněkud prozaičtěji „agropaliva“ (ang. agrofuels).

První koncepty výroby biopaliv a zpracování biomasy se objevily v rozvojových zemích již na přelomu 70. a 80. let. Brazílie využívá cukrovou třtinu k výrobě etanolu jako pohonné látky již více než třicet let. Do popředí celosvětového zájmu se však dostala biopaliva teprve s rostoucí cenou tradičních fosilních paliv, se stále aktuálnější a reálnější hrozbou vyčerpání jejich zásob a s převládajícím přesvědčením, že skleníkové plyny produkované při spalování fosilních pohonných hmot způsobují poněkud demonizované globální oteplování. Myšlenka nahradit tradiční paliva alternativou z obnovitelných zdrojů vypadala lákavě,

bezbolestně a slibovala vyřešit celou řadu dalších globálních problémů.

BIOiluze číslo 1: Snížení závislosti na fosilních palivech

Země Evropské unie přijaly závazek do roku 2010 zvýšit podíl biopaliv na nejméně 5,75 procenta celkového objemu spotřebovaných pohonných hmot, do roku 2020 by to mělo být dokonce 10 procent. Spojené státy chtějí do roku 2017 nahradit biopalivy více než 133 miliard litrů fosilních pohonných hmot, a snížit tak spotřebu benzínu o 20 procent.

Na výrobu tak obrovského množství biopaliv ovšem Evropa ani Spojené

státy nemají zemědělské kapacity. Podle současných odhadů by na produkci takového objemu biopaliv bylo potřeba zhruba 70 procent veškeré orné půdy v Evropské unii a ve Spojených státech. Celá produkce obilí a sóji by musela být zpracována na bioetanol nebo bionaftu. Tím by byl podle I. Nedomlelové zjevně narušen „strategicko-politický cíl dosažení nezávislosti v zásobování základními potravinami“ v ekonomikách rozvinutého Severu, které se proto obrátily na rozvojové země.

Je paradoxem, že ve snaze ochránit vlastní potravinový systém vyspělé ekonomiky, jejichž populace se nezřídka potýká se značně rozšířenou obezitou, oslovily rozvojové země bojující s podvýživou, hladem a chudobou.

BIOiluze číslo 2: Marginální vliv produkce biopaliv na cenu potravin

Produkce velkých objemů biopaliv vyžaduje masové pěstování plodin, které jsou jejich zdrojem. Dnes se nejčastěji jedná o kukuřici, pšenici, sójové boby, cukrovou třtinu nebo cukrovou řepu; v menší míře se prosazuje slunečnice, řepka, konopí, indiánská tráva, dávivec apod. (tzv. biopaliva první generace).

Spojené státy představují největšího světového výrobce biolihi. Společně s Brazílií na druhé příčce stojí tyto dvě ekonomiky za 88 procenty globální produkce biolihi jako paliva, což vloni znamenalo objem bezmála 50 miliard litrů. Zatímco v USA vytéká většina biolihi z rafinérií, jejichž výrobní surovinou je kukuřice, v Brazílii je tradičním zdrojem bioetanolu cukrová třtina, s téměř dvojnásobnou výtěžností oproti kukuřici. Navíc ve Spojených státech je při destilaci lihu používán k zahřívání zemní plyn, zatímco v Brazílii zbytková biomasa z cukrové třtiny. Díky tomu jsou brazilští producenti schopni prodávat litr bioetanolu

za 0,15 USD a američtí zemědělci musí být chráněni stoprocentním dovozním clem.

Brazílie se jako největší světový exportér biolihi snažila prosadit snížení dovozního cla i na konci července letošního roku během ženevských rozhovorů „katarského kola“ jednání Světové obchodní organizace. U Spojených států se, na rozdíl od Evropské unie, brazilské návrhy nesetkaly s velkým pochopením. Přitom před více než sedmi lety byl summit Světové obchodní organizace v katarském Dauhá nazýván „rozvojovým kolem“ a měl přispět především k narovnání postavení rozvojových ekonomik ve světovém obchodě.

Zdá se být zřejmé, že v současné globalizované světové ekonomice neexistují jednoduchá řešení. Masivní zpracování subvencované kukuřice na biolihi ve Spojených státech a zemědělskými dávkami podporovaný rozvoj pěstování plodin vhodných k výrobě biopaliv v Evropské unii vede k pokřivení světových cen přinejmenším u obilnin. Část jejich produkce je zpracovávána na biopaliva, a roste po nich tedy poptávka. Z osevních ploch bylo obilí místy vytlačeno například řepkou olejnou a jeho nabídka snižuje i řada dalších faktorů, především růst cen ropy a ostatních energií nebo zvyšování cen hnojiv. Ještě v květnu 2008

panoval názor prezentovaný zástupci amerického ministerstva zemědělství, že biopaliva způsobují růst cen potravin opravdu jen okrajově (přesněji ze tří procent), v červenci však byla zveřejněna zpráva Dona Mitchella ze Světové banky, podle níž lze 70–75 procent z celkové inflace cen potravin

na světových trzích připsat na vrub rapidnímu nárůstu produkce biopaliv, zejména pak biolihi v USA. Zvyšování výroby brazilského „třtinového“ bioetanolu se na vzestupu světových cen potravin prokazatelně neprojevuje.

Růst cen potravin, ať už jsou jeho příčiny jakékoli, má tragické následky především v nej-

chudších oblastech světa, kde lidé vynakládají na základní potraviny a nezpracovanou zemědělskou produkci velkou část ze svých příjmů. Je proto pravděpodobné, že v těchto regionech bude v nejbližších letech docházet k růstu počtu osob žijících pod hranicí absolutní chudoby i osob trpících hladem a podvýživou. Většina z celkového zvýšení spotřeby obilovin mezi roky 2006 a 2007 nesměřovala lidem, nýbrž do nádrží automobilů.

BIOiluze číslo 3: Rozvoj zemědělství v ekonomikách chudého Jihu

Původní záměr osadit plodinami sloužícími jako zdroj při výrobě biopaliv ladem ležící půdu a neobdělávané plochy s nízkou úrodností, zdá se, podlehl rostoucí globální poptávce po „zelených“ pohonných hmotách. Jako by svět zapomněl, jak devastující účinky na životní prostředí mají rozsáhlé plantáže monokultur. V Brazílii jim padlo za oběť dalších 200 milionů hektarů tropických pralesů, pastvin a močálů, které vláda requalifikovala na vhodné pro rekultivaci. Jižní Brazílie, severní Argentina, východní Bolívie a část Paraguaye dnes představují tzv. „Sójovou republiku“, území sójových plantáží o roz-

loze přesahující 50 milionů hektarů. Sójové boby se podílejí na produkci brazilských biopaliv přibližně ze dvou pětin.

Přitom v tropických oblastech dokáže 100 hektarů půdy ponechané drobným farmářům vygenerovat cca 35 pracovních míst. Sto hektarů plantáží cukrové třtiny na výrobu bioetanolu nebo palem, jejichž olej slouží k výrobě bionafty, vytvoří asi 10 pracovních míst. Stejná rozloha eukalyptových plantáží uživí dvě pracovní místa, plantáže sóji pak pouhé jedno pracovní místo na 200 hektarů.

V souvislosti s intenzifikací výroby biopaliv jsou vytlačováni z trhu drobní producenti, nadnárodní, horizontálně propojené řetězce a konsorcia čerpají výhody výnosů z rozsahu i investičních pobídek a subvencí; biopalivový segment agrárního sektoru se pod taktovkou krátkozraké ekologie monopolizuje. Mezi roky 1985 a 2000 stál boom v pěstování olejových palem v Malajsii za bezmála 90 procenty odlesněných ploch deštných pralesů a mangrovových porostů a Malajsie se v důsledku toho stala světovou jedničkou v produkci palmového oleje. Ve spolupráci s Indonésií ročně

Zdroje

- Sladký, V., Trh s etanolem přichází na tichých cestách (Biom.cz)
- Nedomlelová, I., Exportní dotace jako faktor měnící podmínky světového obchodu se zemědělskou produkcí. In: Sborník z mezinárodní konference Globalizace vs. Regionalismus, Liberec, 2006
- Mitchell, D., A Note on Rising Food Prices, The World Bank, Washington, 2008
- Gallagher, E., The Gallagher Review of the Indirect Effects of Biofuels Production. St Leonards-on-Sea, UK, 2008
- de Fraiture, Ch., Biofuel Crops Could Drain Developing World Dry, 2007 (SciDev.net)
- Dukes, J., Burning Buried Sunshine: Human Consumption of Ancient Solar Energy. Climatic Change, 2003 (global ecology.stanford.edu/)
- Holub, P., Miscanthus – energetická rostlina budoucnosti? 2007. (Biom.cz)
- Financial Times, International Herald Tribune, Wall Street Journal Europe, Washington Post

Další plodina na výrobu biopaliv? Dávivec černý (*Jatropha curcus*) je metr vysoký keřík, který roste na rozdíl od jiných energoplodin, jako je palma olejná, řepka, sója nebo kukuřice, kdekoli, i na nekvalitní, suché a kamenité půdě. Semena dávivce obsahují přes 30 procent oleje, který se dá bez větších úprav nalít hned do naftového motoru. V testech při stejném výstupním výkonu vykázal dávivec nižší spotřebu a větší výkon než klasická motorová nafta. Prashanth Vishwanathan, Globe Media/Reuters

vyrobí 80 procent světové produkce této suroviny. Cenou za hospodářský úspěch je ohrožení biodiverzity celého regionu, včetně reálného nebezpečí vyhubení světově ohrožených populací orangutanů, nosorožců sumaterských, tygrů, gibbonů, tapířů a stovek dalších druhů a zániku celého Národního parku Tanjung Puting.

Zásadní problém v rozvoji zemědělství může v některých regionech brzy sehrát také nedostatek vody. Již nyní žije na světě přibližně 1,2 miliardy lidí v oblastech bez spolehlivého zdroje nezávadné vody. V Indii jsou tři pětiny všech obilných polí uměle zavlažovány, v Číně dokonce 70 procent. Pokud by měla Indie dosáhnout do roku 2030 plánovaného desetiprocentního podílu biolihi na pohonných hmotách, zvýšila by se její spotřeba vody na zavlažování přinejmenším o dalších 15 procent. V podobné situaci je i Čína s plánovaným devíti-procentním podílem biopaliv ve vybraných regionech. Obě země již v současné době využívají asi dvě třetiny všech dostupných zdrojů vody. „Biopaliva přátelská k životnímu prostředí“ první generace proto nemohou být v kontextu hromadné produkce považována za dlouhodobě udržitelný koncept rozvoje.

BIOiluze číslo 4: Snížení produkce skleníkových plynů

Biopaliva „se vyrábějí z rostlin, které krátce předtím odebraly oxid uhličitý z atmosféry. Do oběhu se tedy nepřidává další uhlík, který ležel miliony let ukrytý pod zemí, jako je tomu při užívání fosilních paliv.“ Bohužel kácení a vypalování tropických pralesů a vysoušení mokřadů a rašelinišť má opačný efekt: uvolňuje do ovzduší dodatečné emise oxidu uhličitého. Nízké, zakrslé porosty olejových palm se pak zdaleka nemohou ve fotosyntetické kapacitě přeměny oxidu uhličitého na kyslík srovnávat se vzrostlými deštnými pralesy. Dochází ke vzniku tzv. „biopalivového uhlíkového dluhu“, kdy se podle W. Buitera dostává do ovzduší díky produkci biopaliv 17krát až 420krát víc oxidu uhličitého.

Podle odhadů Jeffreyho Dukese objem fosilních paliv spotřebovaných na celém světě za jeden rok odpovídá zhruba objemu, který se ukládal po dobu čtyř století a následně v sobě hromadil energetickou zásobu za vysokých tlaků a teplot během geologických procesů trvajících další tisíce let. Dá se tedy opravdu realisticky oče-

kávat, že se nám podaří nahradit obnovitelnými zdroji rostlinného původu být jen určitý statisticky významný zlomek tohoto objemu?

Biopaliva nové generace

Přes některé extrémně kritické a skeptické hlasy nejsou pohonné látky vyráběné z obnovitelných zdrojů zemědělské produkce ani dnes překonaným snem světové ekonomiky. Počátkem srpna přinesl list *Wall Street Journal Europa* informaci, že britský gigant BP hodlá investovat 90 milionů USD do nového závodu na výrobu bioetanolu z celulózy. Právě produkce tekutých biopaliv z biomasy, tzn. ze stonků, listů, kmenů a jiných částí rostlin, které se nepoužívají k výrobě potravin (typicky například ozdobnice čínská – *Miscanthus*), představuje druhou generaci „zelených“ pohonných hmot.

Podle deníku *Washington Post* ovšem proběhly úspěšně laboratorní testy i na třetí generaci biopaliv založené na pěstování řas, které spotřebovávají oxid uhličitý a sluneční záření a produkují kyslík, tuky (k výrobě bionafty) a cukry (k výrobě biolihi).

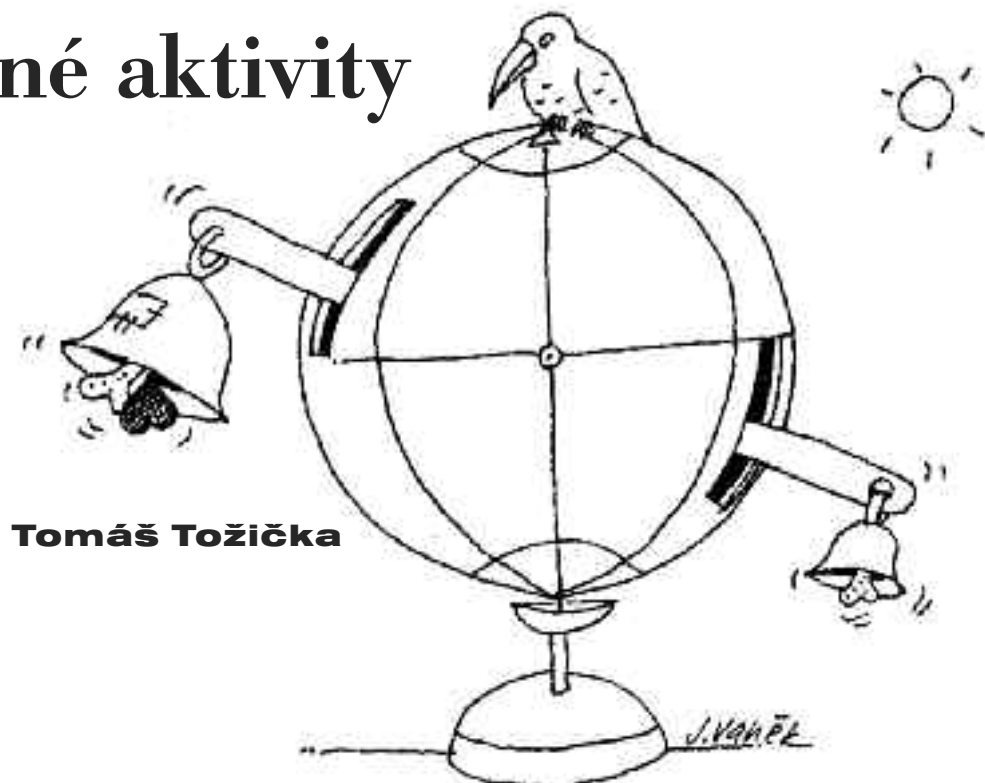
Vyspělé ekonomiky v čele se Spojenými státy a Evropskou unií by teď měly především změnit svůj postoj k biopalivům první generace. Dotovaná zemědělská produkce řepky olejné, sójových bobů, řepy cukrovky a subvence na zpracování kukuřice nebo pšenice na biolihi podporují překonanou technologii a nestimulují hledání nových možností a vývoj inovativních výrobních technik. Úkolem mezinárodního společenství pak zůstane liberalizace světového obchodu s biopalivy, která umožní přesun jejich produkce do těch regionů a ekonomik, jež zvládnou jejich výrobu nejlépe a efektivně.

Úkolem pro každého z nás je zhodnotit, do jaké míry je nezbytné používat osobní automobil. Koneckonců, elegantním řešením by přeci jen bylo výrazně omezit spotřebu pohonných hmot – na první pohled velmi jednoduché, že?

Aleš Kocourek působí na Hospodářské fakultě Technické univerzity v Liberci a na Metropolitní univerzitě v Praze. ales.kocourek@gmail.com

Svět je chudší, než se zdálo, aneb Ekonomika zdola a svépomocné aktivity

Na konci roku 2007 byly zveřejněny nové výsledky měření parity kupní síly. Jedná se o index, který srovnává nákupní koš tisíce položek ve 146 zemích světa. Jeho úkolem je stanovit, kolik peněz musí lidé vydat na to, aby si v různých zemích mohli koupit totéž. Tento index slouží pro srovnání příjmů v různých zemích a také pro stanovení hranice extrémní chudoby. Ukázalo se, že situace je mnohem horší, než jsme si mysleli, a svět má chudých mnohem více.

Tomáš Tožička

Příjmy poklesly především v rozvíjejících se ekonomikách. V Číně a Indii o 40 procent, v Indonésii o 17 procent, na Filipínách o 41 procento, v Jihoafrické republice o 32 procent a o 24 procenta v Argentině. Zatímco reálný pokles příjmů zůstal nepovšimnut, neoliberální ekonomové oslavovali vzestup globální ekonomiky, ale i ta roste pomaleji, než se předpokládalo. Jasně se ukazuje, že propast mezi bohatými a chudými roste a místo původně předpokládaných 65 bodů Giniho indexu se ustálila globální nerovnost příjmů na 70 bodech na stupnici, kde 100 je naprostá nerovnost a 0 naprostá rovnost příjmů.

Selhání makro- hospodářského rozvojového inženýrství

Během několika posledních let se stále jasněji ukazuje, že pokus o makroekonomická řešení problémů méně rozvinutých států selhal. Nejjasněji je to vidět na tzv.

„Zelené revoluci“, jejíž negativa vysoce převyšují nad pozitivy. Totéž ale platí u velkých průmyslových investičních celků či elektráren. Většinou přinesly chudým více problémů, než měly řešit, a mnohem více, než skutečně vyřešily. Tento neúspěch vypadá jako záhada, ale přitom na to existuje poměrně jednoduchá odpověď, která odkrývá většinu problémů.

Důležití aktéři Severní rozvojové agentury – politici, ekonomové i národohospodáři – byli vychovaní industriální společností a přejímají její paradigmaty. Dlouhou dobu si vůbec neuvědomovali, že se svými projekty rozvojové pomoci (v žádném případě spolupráce), vstupují do zcela odlišného kontextu v diametrálně jiném dějinném okamžiku. Jednoduše převzali, co se v posledních deseti dvaceti letech zdálo na Severu funkční, a aplikovali to na Jihu. I když se posléze ukázalo, že to nefunguje ani u nás, na Jihu se pokračovalo dále.

Rozbor tohoto fenoménu je na obsáhlou kulturologickou studii o tom, jak se střetávají mýty rozvinutého a rozvojového světa a vzniká několik dalších. Důležité ovšem je, jaké si z toho vezmeme ponaučení. Základem by mělo být rozšíření schématu projektového cyklu o další nástroje, které nám umožní vyvarovat se základních chyb. Tady je ovšem třeba dát si pozor, aby se z toho nestal jen další nefunkční byrokratický požadavek při hodnocení projektu, jakým je například tzv. logický rámec.

Prvním problémem je komunikace, která už při identifikaci může vést k mylným závěrům a nepochopení. Skutečně inkluzivní rozhovor ve smyslu Apelovského etického diskursu není monologem či sporem o dosažení nejlepšího řešení, ale je cestou, jak diskusi o možných řešeních vůbec umožnit. Jestliže se v cizí řeči domlouváme rozdílnými metajazyky, v různých rovinách odlišných znalostí, s jiným kulturním předporozuměním,

je třeba velké opatrnosti. Dodnes mnoho profesionálů není připraveno například na to, že v některých kulturách je neslušné říkat otevřeně „ne“ a zápor se vyjadřuje jinak; následkem nepochopení může být oboustranné rozladění a obviňování z barbarství na jedné straně a nespolehlivosti na straně druhé. Základní interkulturní rozdíly by se měly stát povinnou přílohou *Country Strategy Papers*.

Dalším nedostatkem při zvažování zasažení projektů do reálného kontextu je malé zohledňování postupů a schopností, kterými komunita disponuje. To, že se jedná o něco jiného, než si zrovna představujeme, neznamená, že to

musí být nutně horší. Důležité je, jak toho správně využít a najít klíčové spojení pro technologické aplikace či v rámci rozvojeového výzkumu a vývoje.

Zpět na lokální úroveň

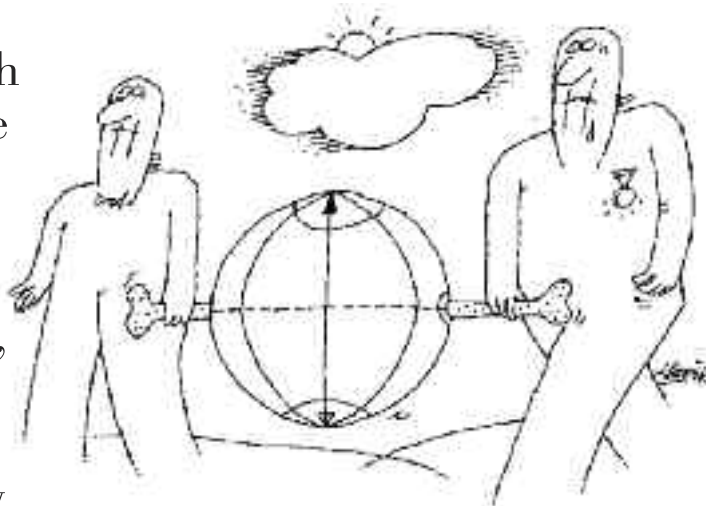
Vzhledem k již zmíněnému selhání makroekonomických řešení je nutné obrátit pozornost na základní stavební kameny společnosti, kterými jsou venkovské a městské komunity. Průmysl a obchod dostatečně jasně prokázaly, že nejsou schopny problémy těchto lidí řešit, a nakonec ani není jasné, proč by to vlastně měly dělat. Rozhodně ne, jestliže budou stát naprosto mimo jakoukoli kontrolu, nebo dokonce nad ní. Západní tendence kumulovat právní výhody pro soukromé vlastnictví přesouvá stále více práv na korporátní tělesa, a zbavuje tak komunity možnosti rozhodovat o své budoucnosti.

Proto je třeba vrátit rozhodovací pravomoci do rukou správců komunit. Ti musí mít právo vybírat si projekty podle toho, jak jim vyhovují, a nikoli, jak vyhovují dodavatelům. Tomu ovšem brání současná Dohoda o investičních opatřeních souvisejících s obchodem (TRIMs) uzavřená v rámci GATT. Komunity sice mo-

hou podporovat nadnárodní korporace a dotovat jejich přímé zahraniční investice (FDI), ale nemohou podporovat lokální podnikání. A to ani tím, že by byly místní podniky zapojeny v rámci FDI. Mnoho soudních precedentů navíc prokázalo, že podle pravidel WTO není mož-

chodu komunity. Mezi ně patří především zajištění potravin a energetických zdrojů. Jakkoli se to zdá být z hlediska současného západního diskursu nemožné, příklady jasně ukazují, že je proveditelné zajistit na jakékoli lokální úrovni vysokou míru potravinové i energetické suverenity.

Selhání makroekonomických řešení ukázalo, že je nutné obrátit pozornost na základní stavební kameny společnosti, kterými jsou venkovské a městské komunity.

né ani omezit obchodování s diktátorskými režimy...

K uskutečnění místního rozvoje potřebujeme nástroje, které komunitám umožní využití vlastních kapacit k jeho nastartování.

Finanční multiplikace a tvorba pracovních míst

Aplikujeme-li Keynesův multiplikační efekt na život lokálních komunit, ukáže se důležitost peněžních toků uvnitř komunity, jak do ní finance přitékají i jak z ní odtékají. Pomocí tzv. lokálního multiplikátoru můžeme zjistit, jak dlouho se finance, které do komunity přitečou, v dané komunitě udrží. To, kolikrát jsou dané peníze využity pro směnu uvnitř komunity, je většinou mnohem důležitější než jejich objem. Tento násobící efekt totiž zajišťuje příjmy dalším členům komunity, a tím i její následný růst. Lokální multiplikátor by se měl stát jedním ze zásadních indikátorů při vývoji a provádění projektů rozvojové spolupráce.

Podpora zvýšení oběhu peněz uvnitř komunity je nezbytným faktorem jejího rozvoje a vyžaduje podporu tvorby místních pracovních míst především v sektorech, které jsou nezbytné pro zajištění

Mylnou představou, kterou Sever často implementuje a prosazuje, je široká podpora osob samostatně výdělečně činných – tzv. mikropodnikání. Studie ukazují, že mikroúvěry financované mikropodnikání je úspěšné méně než v padesáti procentech. I to by mohlo být bráno jako úspěch, kdybychom si mohli být jisti, že ta větší část na tom není hůře než před tím. Je ovšem těžké si představit, že rozvoj státu v globalizované ekonomice zajistí samozaměstnavatelé. Nezdá se být efektivní podporovat stovky žen v jedné lokalitě, které samostatně šijí oblečení na svém stroji, konkurují si v jeho prodeji a snaží se o zajištění dostatečné odběratelské sítě. Proto se z dlouhodobého hlediska ukazuje jako úspěšnější podpora malého a středního podnikání, které vykazuje větší míru udržitelnosti a má větší šance se rozvinout v konkurenceschopnou entitu. Příklady takto pojeté ekonomiky zdola ukazují Douthwaite a Diefenbacher a v rozvojovém světě pak existuje řada příkladů především z oblasti Fair Trade. Projevuje se také úspěšnost družstevního podnikání, které dokáže i rozrůstající se podnik udržet pro lokální profit. Tudy se také ubírá cesta nejprogressivnějších aktérů etického finančnictví.

Agrolesnictví, biopaliva a energetika

Stromy na farmy – to je základní princip agrolesnictví, které se snaží tímto způsobem zajistit šetrnější a udržitelnější způsoby pěstování zemědělských i lesnických produktů na farmách. Tento způsob je schopen zajistit potravinovou bezpečnost a přitom brání dalším ztrátám biodiverzity, jak to požadují cíle Miléniové deklarace, brání degradaci půdy, zadržuje v ní více vody a omezuje půdní erozi. Přestože si stále více vlád i organizací v rozvojových zemích uvědomuje potenciál tohoto způsobu pěstování, jen těžko se brání rozšiřování další industrializace zemědělství a rozšiřování ploch s monokulturami. Tento postup však již od dob tzv. „Zelené revoluce“ ničí rozvojový venkov, tak jako velkozemědělství poškodilo venkov v zemích prvního i druhého světa.

Naproti tomu agrolesnictví umožňuje farmářům dostatečnou komunitní potravinovou suverenitu, diverzifikovanou produkci, udržitelnost i nadhodnotu pro možný export mimo lokalitu – tzn. zajištění vyrovnané finanční bilance komuni-

ty. Tady se ukazuje jediný udržitelný prostor pro pěstování biopaliv. S velkým očekáváním investorů prosazované využití dávivce kromě bohatého olejného výnosu spočívá v jeho schopnosti přežít v těch nejtěžších podmínkách, a přispívat tak ke kultivaci jinak těžko využitelných území. V tuto chvíli je důležité podpořit lokální produkci dávivce, podpořit drobné farmáře a využít známé nástroje poskytující farmářům vstupní investice (hlavně v podobě řízků a semen), školení, odbytu a možnost využít části sklizně po zpracování pro vlastní spotřebu. Tady se také otevírá široký prostor pro tvorbu nových pracovních míst na lokální úrovni v souvislosti s budováním zpracovatelských, odbytových a dopravních kapacit. Zároveň s tím je třeba posilovat stávající zemědělskou produkci, především pro zajištění lokální potravinové bezpečnosti. Vzhledem k nadhodnotě z pěstování oleje a revitalizaci půdy můžeme, s jistotou dávkou obezřetnosti, předpokládat zvýšení multiplikace v dané komunitě a tím i její následný rozvoj.

Přes agrolesnictví jsme se zákonitě dostali k energetice. Žádná komunita se nemůže rozvíjet, nemá-li zajištěny základní energetické potřeby. I v této oblasti potřebujeme změnit zažitá paradigmat. Především je třeba diverzifikovat energetické zdroje, což je koneckonců i otázka národní a energetické bezpečnosti. Tady je třeba se soustředit na podporu lokálních energetických zdrojů, které na místní úrovni zajišťují pracovní místa a mohou alespoň částečně kryt poruchy přenosové sítě. V rozvojové agendě jde však hlavně o podporu tzv. off-grid/ostrovních zdrojů, tedy těch, které nejsou napojeny na síť a poskytují energii pouze jednotkám či maximálně do lokálních sítí.

I české projekty ukazují, že taková řešení jsou proveditelná, relativně levná, jednoduchá a udržitelná. K dokonalosti mají jistě daleko. To je dáno především malým technologickým rozvojem zaměřeným na využití v daných podmínkách danými klienty. Speciálně zaměřený rozvojový výzkum a vývoj je nezbytný a lze jen těžko očekávat, že by byl financován čistě z privátních zdrojů. Je potřeba soustředit se především na zajištění vaření, protože

tady dochází k největší devastaci životního prostředí i zdraví. Rozvojový výzkum a vývoj by měl být financován v rámci vzdělávacích grantů a nebyť započítáván do Zahraníční rozvojové spolupráce (ODA).

Nová role mikrofinancí a management lokálních cyklů

Mikrofinance se v posledních letech výmkly kontrole a stává se z nich mezinárodní lichva. Vysoké úroky na straně chudých a vysoké zisky na straně bohatých, stále větší zaměřenost na spotřební úvěry a vysoké provozní náklady jen málo slouží k regionálnímu rozvoji. Je třeba vrátit se k původnímu záměru, kterým bylo zajistit dostupné finanční služby pro podnikání v marginalizovaných oblastech. Navíc je nezbytné poskytovat poradenství a i vzdělávání o nakládání s financemi. Komunitní či družstevní finančníctví vyžaduje vysokou míru vlastnictví, angažovanosti a nezbytného vzdělání. To je samozřejmě složitější, méně zábavné a ne tak výnosné jako objíždět vesničky a farmy v obrovském klimatizovaném terénním voze, s mobilem, laptopem a s naditou pokladnou a poskytovat či vybírat půjčky na šedesátiprocentní úrok. Cesta decentralizace a participace je ovšem mnohem udržitelnější a efektivnější.

To vše jsou ovšem jen efektivní technologické nástroje, které samy o sobě stojí mimo dobro a zlo a záleží na jejich aplikaci. Stěžejním bodem je tzv. management lokálních cyklů, který by měl zajistit správné řízení a koordinaci jednotlivých komunitních aktivit. Ruku v ruce s výzkumem a vývojem zaměřeným na obnovitelné zdroje a udržitelné zemědělství musíme vyvíjet ucelené a jednoduché metody řízení, které komunitám na lokální úrovni umožní základní péči o zdroje, jimiž disponují. Velmi obecně jde o návaznost vzdělávání, zdravotní péče, zajištění důstojného života a udržitelné péče o krajinu. Jen v tomto celistvém přístupu pak budeme schopni řešit problémy podvýživy, degradace krajiny a zhoršování zdravotního stavu, zajištění energetických zdrojů apod.

Ještě dlouho budeme zřejmě odkázáni jen na střípkovité řešení rozvojových

Zdroje

- Světová banka, World Development Indicators, 2008
- Pekka Seppälä, Arja Vainio-Mattila, Navigating Culture, Ministry for Foreign Affairs, Helsinki, 2000
- Whose Trade Organization? Corporate Globalization and the Erosion of Democracy, Public Citizen, 1999
- Penězům na stopě, Trust pro ekonomiku a společnost, 2007
- Walden Bello, Microcredit, Macro Issues, The Nation, 2006
- R. Douthwaite, H. Diefenbacher, Jenseits der Globalisierung, Mainz, 1998
- Becchetti, L., Huybrechts, B., The Dynamics of Fair Trade as a Mixed-form Market, Journal of Business Ethics, 2007
- Avishay Braverman, J. Luis Guasch, Monika Huppi and Lorenz Pohlmeier, Promoting Rural Cooperatives in Developing Countries. The Case of Sub-Saharan Africa, World Bank Discussion Papers, 1991

problémů skrze separátní projekty. I tak si ovšem musíme uvědomit, že tím přikládáme jen jeden lesklý kamínek do pestré mozaiky. Porozumění kontextu, do něhož vstupujeme v co možná největší šíři, nám i v takovém případě však poskytne možnost zlepšit situaci nejen v prostoru vymezeném projektem, ale díky multiplikačním efektům přispět i k rozvoji dalších aktivit. Tato otevřenost a multidimenzionalita projektů by do budoucna neměla být vnímána negativně, ale naopak.

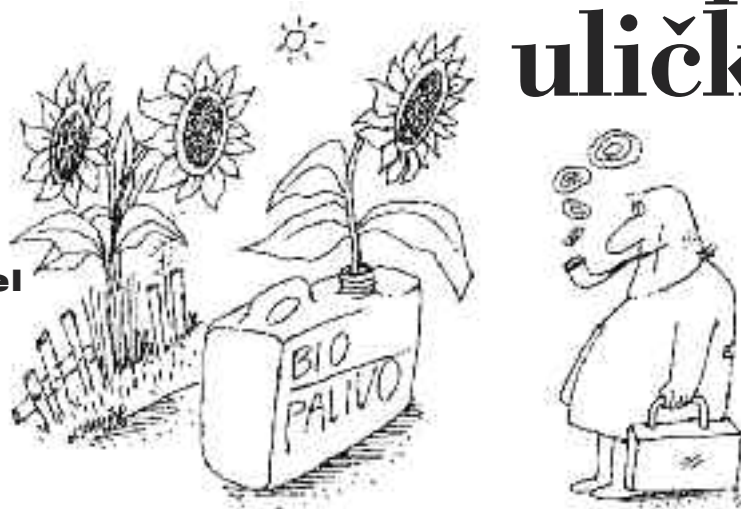
Podpora komunit při zajišťování jejich ekonomické, a tím i potravinové soběstačnosti by se měla stát základním stavebním kamenem rozvojové spolupráce. Zatímco jsme byli dosud svědky toho, jak velké investice vytvářejí ostrovy nezměrného bohatství v moři nepředstavitelné chudoby, je čas pro reálné partnerství s těmi, kteří jedini mohou fakticky změnit ubohé postavení svých zemí. Tedy začít skutečně spolupracovat s občany a jejich svépomocnými aktivitami.

Tomáš Tožička

je národním koordinátorem projektu Budování kapacit pro Rozvojové cíle tisíciletí a členem koordinačního týmu kampaně Česko proti chudobě. Řídil sociální a revitalizační projekty na Mostecku a elektrifikaci odlehklých oblastí zambijského venkova. tozicka@mybox.cz

Biopaliva byla a budou cestou do slepé uličky

Petr Havel

Z nekritického obdivu k totálnímu zatracení – to je „stručný životopis“ mediálně nejslavnější alternativy ke klasickým pohonným hmotám – biopaliv. Přestože je ale produkce především biopaliv první generace od počátku ekologický i ekonomický nesmysl, nelze je vinit z veškerých aktuálních globálních problémů planety.

Vliv biopaliv na ceny potravin

Pokud bychom měřili vliv biopaliv na ceny potravin podílem ploch, na kterých se pěstují zemědělské plodiny k technickým (biopalivovým) účelům, byl by jejich vliv nepatrný – plochy oseté zemědělskými komoditami tvořící surovinovou základnu pro biopaliva totiž představují jen několik procent. Tím také zastánci biopaliv argumentují. Bohužel je to ale reálně poněkud jinak, neboť role biopaliv byla dlouho a stále ještě je nadhodnocena politicky. Neustálý důraz na zvýšení produkce potřebných komodit ke splnění dřívějších politických rozhodnutí o povinných podílech biopaliv na celkové spotřebě pohonných

hmot jim totiž dává daleko větší váhu, než jim přísluší. Za to ale biopaliva nemohou – mohou za to lidé, a zejména zmínění politici, kteří stále nejsou schopni veřejně přiznat, že se ve svých ekonomických i ekologických konstrukcích ohledně výhodnosti biopaliv mylili.

Řada politiků navíc spojila svou podporu biopaliv s privátními lobbistickými aktivitami, takže možná ani couvnout nemohou. Jenže pokud nebude tisíckrát z jejich úst zopakováno, že se povinné podíly biopaliv přehodnotí a zruší, argument vlivu biopaliv na ceny potravin nepadne. Přehodnocení biopalivového inženýrství přitom nutně nemusí znamenat jeho konec. Země, které budou mít na produkci

Sklizeň cukrové třtiny u brazilského Pradopolis, 300 kilometrů severozápadně od São Paula.

Rickey Rogers, Globe Media/Reuters

biopaliv dostatek plochy a vhodné klimatické podmínky, mohou klidně paliva z rostlin vyrábět. Ale dobrovolně, ne pod objemovým diktátem.

Nejdříve jídlo, potom palivo

Primární by ale mělo pro každou zemi být zabezpečení takzvané potravinové soběstačnosti v komoditách, které lze v příslušné zemi produkovat. To se nejenže neděje, ale naopak se vymýšlejí naprosto hloupé projekty, jako například v případě Keni. Tam je cílem projektu produkce cukrové třtiny k výrobě biopaliv, ačkoli místní lidé hladovějí. To dobře ilustruje alibistické podhoubí podpory biopaliv. Ve své podstatě jde totiž o vývoz problémů vyspělého světa do rozvojových teritorií v zájmu byznysu vyspělých. Ze stejné kategorie je i nedávná aktivita Evropské unie, která hodlá uvolnit miliardu eur na pomoc Africe tím, že se tamním zemědělcům umožní nakoupit osiva a hnojiva. To je ovšem jen další z populistických poli-

tických gest, neboť základní otázka zní, kdo uvedená osiva a hnojiva vyrábí. Samozřejmě jsou to firmy z vyspělého světa. Takže příslušná pomoc opět skončí v kapsách bohatých.

Ke zlepšení situace rozvojového světa samozřejmě nevedou ani tak oblíbené humanitární pomoci. Nehledě na to, že taková pomoc větší končí v rukou představitelů příslušných většinou autoritativních režimů, kam obvykle humanitární pomoc směřuje, jde v praxi o podporu v rámci prosté spotřeby místo toho, aby šlo o peníze investiční.

Mají-li se ceny potravin, zejména pro rozvojový svět, skutečně snížit, musí se nejprve liberalizovat zahraniční agrární obchod a odbourat dovozní cla, zejména je

nutné zvýšit zemědělskou produkci v rozvojovém světě. To ale stále ještě nestačí.

Podpora biopaliv má alibistické podhoubí. Ve své podstatě jde totiž o vývoz problémů vyspělého světa do rozvojových teritorií v zájmu byznysu vyspělých.

Podstatné totiž je, aby zemědělské komodity byly přímo v místě svého vzniku, tedy v rozvojovém světě, zpracovány na polotovary a finální potravinářské výrobky, jinými slovy, aby se vyspělý svět dokázal s rozvojovým podělit o koláč zisků z přidané hodnoty k primárním zeměděl-

ským surovinám. Pak totiž nebude levná produkce z rozvojového světa ohrožovat dražší zemědělskou produkci světa vyspělého a rozvojový svět si více vydělá na to, aby mohl účelněji bojovat s hladem.

Další negativa biopaliv

Konkurence plodin využitelných jak k potravinářským, tak k technickým účelům

na výrobu biopaliv ovšem generuje řadu dalších závažných problémů než jen vliv na cenu potravin. Patrně nejdůležitějším z nich je na rozdíl od někdejších prognóz evidentně negativní vliv na životní prostředí. Biopaliva první generace zejména v několikaprocentních podílech v klasických palivech nejenže kvalitu ovzduší nezlepšují, ale naopak jej zatěžují dalšími negativními látkami. Kromě toho je kvůli konkurenci na trhu s biopalivy nutné produkovat plodiny k technickým účelům intenzivně, což v praxi znamená vyšší zatížení půdy hnojivy a pesticidy, aby byly příslušné plodiny pěstovány s vyšším hektarovým výnosem, a tedy o něco levněji.

Dalším doprovodným efektem produkce zemědělských plodin na biopaliva je vyšší tlak na využití zemědělské půdy, a tudíž růst cen pozemků, včetně cen jejich pronájmů. To zvyšuje náklady

zemědělců a snižuje zejména v Evropě jejich konkurenceschopnost vůči mimoevropským produktům. Ani náhodou navíc neplatí jeden z původních argumentů zastánců biopaliv, totiž snížení závislosti na dovozech ropy. Jednak není ani politiky vyžadovaných deset procent podílu biopaliv na spotřebě pohonných hmot žádným vyvážáním se ze závislosti na ropě, jednak se spotřeba ropy stále zvyšuje a biopaliva nejsou schopna tento trend zatím zvrátit. Jestli bude v nejbližší budoucnosti mít něco na spotřebu ropy (a jistě snížení závislosti) skutečný vliv, pak to bude její stále stoupající cena.

Biopaliva druhé generace

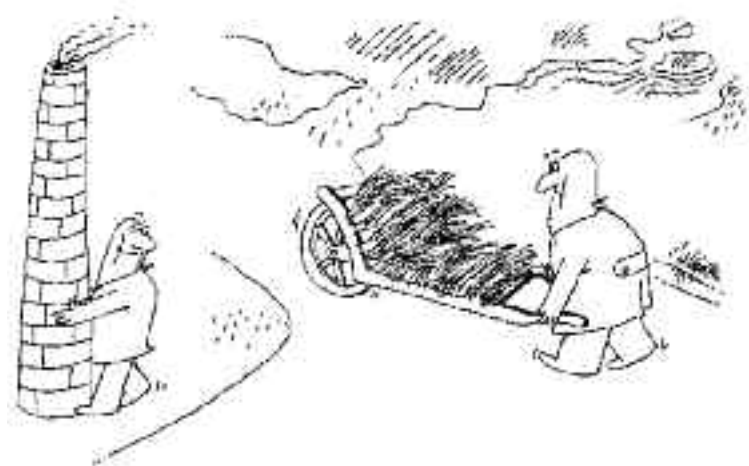
Nutnost hledat alternativu k ropě je přitom v současné době motorem naděje vkládané do takzvané druhé generace biopaliv, která by se na rozdíl od generace první nevyráběla ze surovin určených k potravinářským účelům, a byla by zejména ekonomicky a energeticky efektiv-

nější. Skutečností ale je, že by produkce biopaliv druhé generace vytvářela kromě spolutlaku na růst cen potravin naprosto stejné problémy jako generace první. Tak či tak by totiž zdrojem surovin pro taková paliva byla opět biomasa. To stejně jako v případě první generace vyvolá růst tlaku na intenzivní produkci příslušných plodin, například dřevin. Honba za efektivitou pak může vyústit buď k ještě intenzivnějšímu kácení stromů, případně do výsadby pro krajinu sice nevhodných, ale efektivní produkci vyhovujících dřevin. Stejně tak budou dál pokračovat tlaky na růst cen půdy a zvýšená produkce látek,

vybudit v první fázi biopalivové šílenství a v následném vývoji biopalivovou klatbu, ušetřilo by lidstvo a podnikatelé zainteresovaní na kauze biopaliva miliardy dolarů či eur.

Schopnost médií účelně manipulovat laickou veřejností na celém světě, což problematika biopaliv ilustrativně ukázala, by měla vést mimo jiné k zamyšlení nad tím, zda jsme jakýmkoli mediálním a politickým manipulacím do budoucnosti vůbec schopni čelit. Ne-

Mají-li se ceny potravin, zejména pro rozvojový svět, skutečně snížit, musí se nejprve liberalizovat zahraniční agrární obchod a odbourat dovozní cla.

kteří zatěžují životní prostředí prostě proto, že pocházejí z biomasy.

Pokud si nicméně svět vezme nějaké poučení z první generace biopaliv, mohla by se druhá generace nějakou dobu jako alternativa k ropě udržet. Zejména v případě, když se pro její výrobu nebudou politicky konstruovat objemové povinnosti. Rozhodně bude přitom nutné odhodit někdejší nekritický přístup k těmto alternativním palivům a přiznat si, že výrobu biopaliv z biomasy lze považovat pouze a jen za přechodné stadium, jakýsi časový polštář do doby, než se najde jiné technologické řešení produkce neropných pohonných hmot.

Role médií

Nepříliš zdůrazňované poučení přitom již biopaliva první generace světu přinesla. Jde o rizika ze schematického, černobílého vidění světa a prezentování problémů, které je tak blízké politikům a bohužel i médiím. Pokud by novináři nedokázali

jen biopaliva, ale možná právě novináře by bylo tedy do budoucna vhodné dělit na první a druhou generaci. A společnost by měla vědět, že zatímco novináři první generace jsou stejně jako adekvátní biopaliva neefektivní a nekonkurenceschopní a v důsledku tak poškozují životní (zde názorové) prostředí, novináři druhé generace nárok na vyslechnutí a prezentaci závažných témat přece jen mají. Do doby, než se najdou jiná technologická řešení komunikace problémů jako alternativa k současné žurnalistice. I když si to zatím ještě zcela neumíme představit.

Petr Havel je agrární analytik a publicista.

petr44@centrum.cz

„Za vysoké ceny potravin nemohou pouze zemědělci,“

říká bývalý evropský komisař pro zemědělství a rybolov **Franz Fischler** v rozhovoru pro Mezinárodní politiku. Současný prezident platformy „Ökosoziales Forum Europa“ (Ekosociální fórum Evropa) rozmlouval s Robertem Schusterem o potřebě zefektivnit zemědělskou výrobu, o ideologické zatíženosti pojmu volného trhu a o nutnosti najít v globalizovaném světě rovnováhu mezi ekonomickými, sociálními a ekologickými aspekty.

Snad všude na světě se v poslední době mluví o rostoucích cenách potravin, jež – zdá se – nezadržitelně stoupají. Čím to je? Mohou za to výlučně výrobci biopaliv, resp. rostoucí poptávka po alternativách k ropě?

Důvodů pro tento vývoj je celá řada. Příčinou je v každém případě rostoucí cena ropy a následný vznik spekulativní bubliny

u cen základních zemědělských surovin. Nesmíme ale také zapomenout, že zvyšovaná poptávka po některých komoditách šla v posledních třech letech ruku v ruce s velmi slabou úrodou v řadě důležitých pěstitelských oblastí. Výsledkem toho je, že v současné době jsou ve skladech a sýpkách na celém světě nejnižší zásoby za posledních třicet let. V takovéto situaci hraje samozřejmě výroba paliv ze zemědělských plodin určitou roli, ale nemělo by se to zase také přeceňovat. Jinak by se to

tiž dalo stěží vysvětlit, proč vzrostly ceny nejvíce u pšenice a u rýže, tzn. u komodit, jež nebyly až dosud pro výrobu biopaliv využívány.

Volný trh je z mého pohledu pojem, který je ideologicky hodně zatížený. Co potřebujeme, jsou trhy, jež také budou skutečně fungovat.

To všechno ale vysvětluje pouze nárůst cen u zemědělských surovin. Nesmíme totiž zapomínat na skutečnost, že na vlně vysokých cen se snaží přizpůsobit například i zpracovatelé těchto komodit, jejich dopravci, obchodníci, ale samozřejmě i stát.

Mohou vést vysoké ceny potravin v konečném důsledku až k nové vlně hladu na světě?

Tady je třeba rozlišovat mezi vyspělými a rozvojovými státy. Ve vyspělých zemích určitě žádné hladomory nehrozí, i když nelze opominout skutečnost, že také zde se už setkáváme s tím, že lidé s nižšími příjmy stále častěji řeší situaci, jak zajistit

s svým rodinám cenově výhodné potraviny. Pokud jde o rozvojové státy, pak existují odhady, že by se mohly zástupy 850 milionů podvyživených lidí rozšířit kvůli vyšším cenám potravin o další statisíce.

Co lze proti tomu podniknout, případně jaká dlouhodobější řešení se nabízejí?

V našich zeměpisných šířkách můžeme přijmout krátkodobá opatření v podobě silnějšího sledování cen s cílem zamezit, aby se na nich výrobci předem domlouvali. V případě rozvojových zemí je třeba urychleně navýšit finanční prostředky poskytované na potravinovou pomoc, aby se podařilo v plném rozsahu uskutečnit aspoň programy, jež už byly dohodnuty.

Z dlouhodobého hlediska se ovšem neobejdeme bez zvýšení produktivity a objemu výroby, aby bylo globální zemědělství schopnější reagovat na zvýšenou poptávku. Zejména zemědělská výroba v řadě rozvojových zemích vyžaduje výraznou modernizaci, protože byla po mnoho desítek let zanedbávána.

Jak se na povaze současné zemědělské výroby podepsaly klimatické změny posledních desetiletí? Dá se říci, že existuje přímá souvislost mezi globálním oteplováním a současným nedostatkem základních potravin?

Mnohé nasvědčují tomu, že takováto přímá souvislost existuje. Například Austrálii postihly v posledních šesti letech hned tři neúrody. Klimatické změny jsou ale dlouhodobým procesem, proto je také třeba sledovat jejich vývoj během delšího časového období. Nezávisle na tom se ovšem hlavní světoví klimatologové shodují, že bez změny našeho současného chování nám hrozí katastrofa.

V 80. letech minulého století se tehdejší Evropské hospodářské společenství v rámci Společné zemědělské politiky potýkalo s obrovskými přebytky – například u másla, mléka a jiných komodit. Kam se zmíněné přebytky ztratily?

Tyto časy patří už skutečně minulosti. Poslední přebytky byly prodány začátkem 90. let. Následné reformy zabránily vzniku nových. I do budoucna je zajištěno,

aby se podobné negativní tendence, jež byly důsledkem chybné zemědělské politiky, neopakovaly.

Jednání o pravidlech světového obchodu už mnoho let ukazují, že nikde se neprojevuje protiklad mezi působením volného trhu a jeho deformací různými státními podporami silněji než v oblasti zemědělství. Pomohl by úspěch rozhovorů o zemědělských komoditách zabránit budoucím globálním potravinovým krizím?

Férovější pravidla světového obchodu, jež by také dokázaly skoncovat s různými podporami deformujícími volnou soutěž, by byla zcela určitě velkým pokrokem. Tato opatření ovšem sama o sobě nedokáží zajistit, aby se v budoucnu neopakovaly potravinové krize. Stačí si vzpomenout na krizi okolo BSE, na rozšiřování pouště v zemích na jih od Sahary nebo na problému, že miliony lidí si kvůli rostoucím cenám potravin už nemohou dovolit to, co potřebují k životu.

Kde leží podle Vás správná míra mezi působením volného trhu a státními zásahy? Existují v oblasti zemědělství sektory, v nichž by se stát neměl přestat angažovat?

Volný trh je z mého pohledu pojem, který je ideologicky hodně zatížený. Co potřebujeme, jsou trhy, jež také budou skutečně fungovat. A bychom to mohli zajistit, potřebujeme moderní obchodní a hospodářskou politiku. V oblastech, kde by stát hodlal příliš zasahovat různými opatřeními, je jeho vliv třeba omezit. Z toho vyplývá, že se časem zmenší i význam opatření na organizaci trhu v rámci Evropské unie.

V dobách, kdy jste byl evropským komisařem pro zemědělství, byla ve Společné zemědělské politice Evropské unie poprvé výrazněji zohledněna zásada trvale udržitelného rozvoje. Evropská unie a řada států severní polokoule se je snaží z velké části dodržovat. Co ale rozvojové nebo nově industrializované země?

Nejsem si jist, že industrializované zemědělství Severu je o tolik slučitelnější s principy udržitelného rozvoje než zemědělská výroba na Jihu. Je jisté, že země Evropské unie se o trvalou udržitelnost pokoušejí; o zemích střední a východní Evropy, Spojených státech nebo Austrálii to ale platí o dost méně. Na druhé straně ovšem chybí aspekt trvalé udržitelnosti

právě v těch rozvojových zemích, v nichž se pěstují monokultury pro trhy ve vyspělých průmyslových státech.

Jaká jsou Vaše očekávání, pokud jde o budoucí tvář zemědělství? Nepůjde nakonec stejně pouze o to, že v očích zákazníků bude určující kvantita (nejnižší cena) nad kvalitou?

Ve vysoce rozvinutých státech jsme svědky neustále se zvyšující segmentace trhu. Jsou skupiny zákazníků, kteří kladou velký důraz na kvalitu, jiným zase leží na srdci ochrana zvířat, další vyhledávají biovýrobky, ovšem největší část zákazníků se spokojí se standardním zbožím. Avšak každý spotřebitel hledá v rámci svého segmentu zboží s nejvýhodnější cenou. Je jisté, že v posledních letech v domácnostech neustále klesal podíl výdajů na stravu a nijak výrazně to nezměnila ani současná vlna zdražování.

Po Vašem odchodu z Evropské komise jste se stal prezidentem Ekosociálního fóra Evropa. Jaké jsou jeho cíle?

Ekosociální fórum usiluje o takový společenský a hospodářský model v Evropě, jehož cílem bude trvale udržitelný rozvoj a který umožní nastolit rovnováhu mezi ekonomickými, sociálními a ekologickými kritérii. Usilujeme o to, aby se tento model stal globálním, a proto se také angažujeme při nových formách rozvojové spolupráce, jejichž cílem by měla být partnerská spolupráce mezi Severem a Jihem.

Franz Fischler (nar. 1946) pochází z Absamu v Tyrolsku. Působil jako asistent na Zemědělské univerzitě ve Vídni a v letech 1989–1994 byl ministrem zemědělství. Po vstupu Rakouska do Evropské unie byl v letech 1995–2004 historicky prvním rakouským členem Evropské komise. Jako eurokomisař měl na starost oblast zemědělství, rozvoj venkova a rybolov a jeho jméno je spojeno s reformou Společné zemědělské politiky v rámci tzv. Agendy 2000. Od roku 2005 je prezidentem think tanku „ÖkosoZIAles Forum Europa“, jež patří k hlavním propagátorům tzv. „Globálního Marshallova plánu“. (www.oekosozial.at)

Budoucnost liberalizace světového obchodu

1 V čem vidíte hlavní příčiny neúspěchu Kartarského kola o liberalizaci světového obchodu. Mohou za to Spojené státy a například jejich nedávno přijaté zvýšení ochrany farmářů, nebo nastupující ekonomické velmoci Čína a Indie, jež se začaly chovat – zjednodušeně řečeno – také protekcionisticky?

LS: Stávající kolo mnohostranných jednání o liberalizaci obchodu, takzvaný rozvojový program z Dauhá, není dokončené, proto nemůžeme mluvit o konečném neúspěchu. Oproti plánu toto kolo sice trvá déle, ale jedná se o velmi ambiciózní kolo. V nynější době se rýsující dohoda bude znamenat větší liberalizaci obchodu než výsledek Uruguayského kola. Navíc se již podle názvu jedná o kolo rozvojové a tento přívlastek chápou jednotliví členové občas poněkud rozdílně.

Pokud mluvíme konkrétně o červencových jednáních ministrů v Ženevě, pak to byly opravdu Spojené státy na jedné straně a Indie a Čína na straně druhé, kdo nakonec jednání zablokoval. Nutné je ale připomenout, že právě na jednáních v Ženevě bylo dojednáno mnoho a kolo bylo k dokončení výrazně přiblíženo.

OK: Poněkud se zapomnělo, že Kartarské kolo bylo od počátku označováno za rozvojové, tzn. že vyspělé státy budou při liberalizaci světového obchodu brát větší ohled na zájmy a potřeby rozvojových zemí. Je pravda, že makroekonomické ukazatele Číny a Indie vedou mnoho západních ekonomů k otázce, zda je lze stále považovat za rozvojové země. Na druhé straně v těchto dvou zemích žijí dvě pětiny nejchudších obyvatel planety. Pozici Číny a Indie nelze vnímat jako *a priori* protekcionistickou. Chtějí „jen“ ochránit své hospodářství tam, kde je zranitelné, než je vystaví globální konkurenci. Vyspělé státy v minulosti prošly obdobným procesem.

2 Může mít krach rozhovorů vliv na vývoj cen základních potravin, případně zemědělských komodit (například obilí)?

LS: Mnohostranný obchodní systém pracuje na dlouhodobé bázi. Je tedy nepravděpodobné, že by krach rozhovorů

Lucie
Šestáková

V případě, že by celé kolo bylo smeteno ze stolu, by se pod těžkou palbu dostala samotná kredibilita WTO.

měl výrazný negativní vliv. Až v případě, že by celé kolo bylo smeteno ze stolu, by se pod těžkou palbu dostala samotná kredibilita WTO.

V dlouhodobém horizontu výrazný pozitivní vliv bude mít dokončení kola. Podle mnohých je to dokonce jeden z nástrojů, který by dlouhodobě mohl řešit možnou potravinovou krizi především svou závazností a svou schopností částečně odstranit kolísání cen vycházející z protekcionistických obchodních politik v době krize.

OK: Mnozí experti vidí v liberalizaci zemědělského obchodu rychlý lék na vysoké ceny potravin. Přínos takového kroku je v případě mnoha rozvojových zemí sporný. Například nejchudší země mají na evropský trh volný přístup už dnes a na liberalizaci by jen doplatily. Cenu potravin ovlivňuje celá řada faktorů – od ceny ropy přes spekulace na finančních trzích až po rostoucí spotřebu čínské střední třídy. Neúspěch jednání ve WTO nepovažují vzhledem k cenám potravin za rozhodující faktor.

Ondřej
Kopečný

Neúspěch jednání ve WTO nepovažují vzhledem k cenám potravin za rozhodující faktor.

3 Jak moc je podle Vás pravděpodobné, že se podaří v dohledné době jednání o liberalizaci světového obchodu znovu obnovit? Co by tomu mělo případně předcházet (nové kompromisní návrhy atd.)?

LS: Zdá se, že během srpna částečně opadla frustrace z červencových jednání. Generální ředitel WTO Pascal Lamy se vydal na několik důležitých cest, především do Indie a do USA. V nynější době se mluví velmi hlasitě o pokračování jednání na úrovni vysokých představitelů již v polovině září. Je vidět, že si všichni uvědomují, že v červenci jsme byli dohodě opravdu blízko. Samozřejmě je tu stále hrozba absolutní neústupnosti a následného zmrazení jednání, což by mohlo mít pro kolo fatální následky. Nicméně je vi-

dět i slyšet, že drtivá většina členů dohodu opravdu chce.

OK: Jednání v některých pracovních skupinách zřejmě začnou již po srpnových prázdninách. Zásadní posuny v zemědělství nebo v přístupu na nezemědělské trhy zřejmě nelze očekávat dříve než po prezidentských volbách v USA, všeobecných volbách v Indii a jmenování nové Evropské komise. Úspěch dalších jednání závisí na tom, zda vyspělé státy poskytnou rozvojovým zemím dostatečný (politický) prostor, aby se mohly samy rozhodnout, jakou rychlostí se zapojí do mezinárodního obchodu a které oblasti vystaví globální konkurenci.

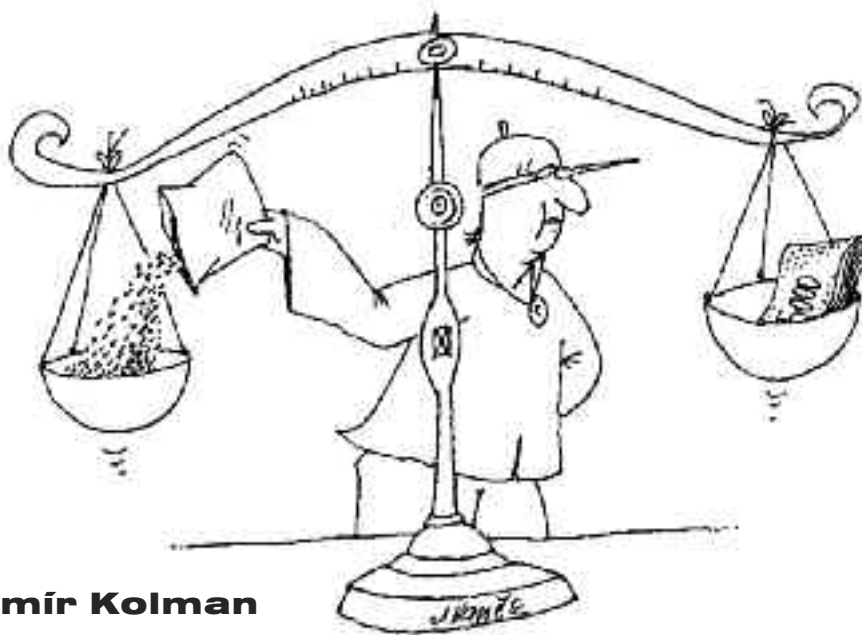
Lucie Šestáková je ředitelkou odboru mnohostranné a společné obchodní politiky na Ministerstvu průmyslu a obchodu ČR.

sestakova@mpo.cz

Ondřej Kopečný je vedoucím politických analýz Glopolis.

kopecny@glopolis.org

Deset let od propuknutí ruské měnové krize

Vladimír Kolman

Dne 17. srpna 2008 tomu bylo deset let, co ruská vláda provedla jednostrannou restrukturalizaci domácího dluhu a vyhlásila devadesátidenní moratorium na splátky zahraničního soukromého dluhu. Tento den je proto všeobecně považován za den propuknutí měnové krize v Rusku.

Kromě platební neschopnosti ruského státu došlo i k masivní devalvací rublu, jehož kurz se z předkrizové úrovně cca 6 Rb za 1 USD propadl do konce září 1998 až na 20 Rb/USD. Krizí byly také těžce zasaženy ruské komerční banky, které měly velké otevřené pozice v cizích měnách a kromě toho také ve velkém měřítku prodávaly západním bankám forwardové (termínové) kontrakty. Tyto „forvardy“ západním partnerům pokrývaly kurzové riziko při investování do ruských vládních cenných papírů denominovaných v rublech (zejména vnitřní veřejný dluh, tzv. GKO). Ruské banky ovšem takto přijaté riziko

pokryto neměly. Měnová krize proto také způsobila kolaps významné části ruských komerčních bank. Vážné důsledky měla krize i pro celou ruskou ekonomiku. Inflace se zvýšila až na 40 procent a ruský hrubý domácí produkt se za rok 1998 snížil o čtyři procenta, z toho jen ve třetím čtvrtletí 1998 to bylo o sedm procent. Politickým důsledkem krize pak byl pád vlády ministerského předsedy Sergeje Kirijenka.

Rychlé zadlužování státu

Propuknutí měnové krize bylo, jako tomu ostatně bývá i v jiných případech, výslednicí nejrůznějších faktorů, které měly

vlastní historický vývoj. Od počátku tržních reforem, jež začaly být v Rusku zaváděny od roku 1992, vznikl v této zemi nový bankovní systém, jakož i ostatní finanční instituce a také daňová soustava především transformací starého systému ze sovětských dob. To se přirozeně odrazilo i v nízké úrovni všech složek finančního a bankovního systému. Bez nadsázky lze asi ale říci, že nejslabším článkem byla soustava rozpočtová. Ruský systém veřejných financí se od počátku tržních reforem vymykal kontrole úřadů. Zejména se to týkalo nedostatečného výběru daní, kde si ruské úřady nedokázaly poradit s obrovskými daňovými úniky. Výdajovou stranu naproti tomu zatěžovala řada neproduktivních a neefektivních položek a také všeobecně rozšířené plýtvání a rozkrádání. Výsledkem obou vlivů bylo to, že se ruský stát rychle zadlužoval, a to i přesto, že plnil své závazky se zpožděním, které leckdy dosahovalo i řadu měsíců. To se mimo jiné zvláště bolestivě projevovalo v sociální oblasti, zejména u důchodců a státních zaměstnanců.

Přes veškeré nedostatky vyplývající z transformace se ale ruská ekonomika začala postupně vzpamatovávat a v roce 1997 zaznamenala poprvé od počátku transformace ekonomický růst. Inflace poklesla na úroveň kolem 15 procent, úrokové sazby centrální banky poklesly až na 11 procent za rok. Rovněž ruská burza vykazovala v tomto roce jeden z nejrychlejších přírůstků na světě.

V říjnu 1997 se ale i v Rusku projevil důsledek asijské měnové krize. Zahraniční investoři začali stahovat z Ruska svá depozita a centrální banka musela intenzivně intervenovat na obranu kurzu rublu a zvýšit úrokové sazby. Omezená dostupnost vnitřních finančních zdrojů dále zhoršila zpoždění v domácích státních platbách. V průběhu prvního pololetí roku 1997 bylo Rusko navíc postiženo výrazným poklesem cen energetických surovin, zejména ropy a zemního plynu, což se nepříznivě projevilo v poklesu exportních příjmů. V důsledku těchto vlivů se dále prohloubila nejistota investorů a v návaznosti na to zesílil odliv kapitálu ze země, a to nejenom zahraničního, ale i ruského. Stále se zhoršující situace ve výběru daní

způsobila, že ruský stát již nebyl schopen splácet svoje vnitřní závazky, nebo tak činil jen s velkým zpožděním. Úrokové sazby vzrostly až na sto procent za rok a ruský akciový trh poklesl v srpnu 1998 na úroveň cca dvacet procent stavu dosaženého před rokem.

V červenci 1998 zorganizoval Mezinárodní měnový fond (MMF) spolu s vládami některých ekonomicky vyspělých zemí velký úvěrový rámec, který měl Rusku pomoci udržet jeho platební schopnost. To do určité míry pomohlo uklidnit trh a přispělo k poklesu tržních úrokových sazeb. Nelze ovšem přehlédnout, jak uvádí například Joseph Stiglitz v knize *Jiná cesta k trhu*, že významná část zdrojů tohoto úvěrového rámce byla ruskými oligarchy a politiky s překvapující rychlostí rozkradena a okamžitě vyvedena ze země. Pozoruhodná je také ochota, s jakou MMF i velké západní země tento úvěrový rámec Rusku poskytly, což v případě jiných zemí postižených měnovými krizemi nebylo rozhodně obvyklé. Vysvětlení lze najít ve snaze Západu nepřipustit ekonomické zhroutení Ruska, jež by mohlo v této zemi způsobit politický rozklad, což by u jaderné mocnosti mohlo mít nedozírné následky.

Úleva, kterou výše uvedený úvěrový rámec přinesl, byla ovšem krátkodobá. V důsledku zhroutení státních příjmů z daňového systému přinutila ruská vláda centrální banku, aby jí začala poskytovat přímé úvěry, i když to bylo zákonem zakázáno. Centrální banka také poskytovala úvěry komerčním bankám. Ty ale tyto úvěry použily většinou buď k nákupu státních dluhopisů, nebo na konverzi do volně směnitelné měny, kterou následně vyvedly ze země, což vedlo k dalšímu poklesu devizových rezerv. Podle International Financial Statistics poklesly jenom mezi červencem 1998 a srpnem 1998 ruské

devizové rezervy z 10,8 mld. USD na 8,2 mld. USD. Situace se stávala stále neudržitelnější a události 17. srpna byly vcelku logickým vyvrcholením vývoje.

Domácí úvěr rostl rychleji než hrubý domácí produkt

Z analytického hlediska měla ruská měnová krize své zvláštnosti, co se týká jejích příčin. Běžný účet platební bilance kupodivu nevykazoval žádné dramatické problémy a byl po všechny tři roky před propuknutím krize v kladných číslech. Obchodní bilance vykazovala dokonce přebytky kolem 15 mld. USD ročně. Zdrojem potíží tedy rozhodně nebyly nadměrné dovozy ve formě projídaní zahraničního dluhu, což bylo typické pro jiné země postižené krizí.

V silném nepořádku byly naopak ruské veřejné finance, zejména státní rozpočet, který se rychle zadlužoval, a to jak v zahraničí, tak i u domácích věřitelů, zejména ruských bank. Zahraniční zadluženost Ruska v předkrizovém období výrazně rostla, a to z cca 118 mld. USD ke konci roku 1996 na 173 mld. USD ke konci roku 1999, což je nárůst o téměř 47 procent (podle Occasional Paper 218/2003 IMF). Z této částky připadalo na státní zahraniční dluh 144 mld. USD a na komerční subjekty (především komerční banky) 29 mld. USD.

Varovné signály vysílal také vývoj domácího úvěru, jenž až do propuknutí krize rostl rychleji než hrubý domácí produkt v běžných cenách. Úvěr ruské vládě představoval vždy nejvýznamnější část domácího bankovního úvěru. Jeho podíl na celkových úvěrech poskytnutých ruskými bankami do ruské ekonomiky byl vždy větší než jedna polovina a v některých letech se dokonce blížil i dvěma třetinám jejích aktiv, zejména v krizovém roce 1998, kdy se jeho celkový objem fakticky zdvoji-

násobil. Ruský stát se tedy rychle zadlužoval nejenom v zahraničí, ale i doma. Relativní úroveň státního dluhu ve vztahu k HDP nebyla, měřeno „normálním pohledem“, příliš vysoká a dosahovala 55,6 procenta v roce 1997; v tomto případě je ale nepochybně nutné dívat se na tento údaj velmi skepticky.

Prakticky až do konce tisíciletí byly domácí ruské úvěrové zdroje (především úspory obyvatelstva) schopné pokrývat jen část poskytnutého domácího úvěru, a zejména v krizovém roce to byla fakticky pouhá polovina. Zbytek tedy musely ruské banky pokrývat ze zahraničních úvěrových zdrojů. Přílišným zaměřením ruských komerčních bank na financování státu lze částečně vysvětlit také to, že měnová krize byla doprovázena vážnou bankovní krizí. Moratorium ruské vlády na splacení svých krátkodobých cenných papírů způsobilo spolu s požadavky západních bank na realizaci uzavřených zájmovacích kurzových instrumentů ruským bankám likvidní potíže a následné runy na mnohé banky tyto ústavy likvidovaly.

Rusko bylo významně zatěžováno dluhovou službou, a to zejména u domácího dluhu, který měl převážně formu krátkodobých státních cenných papírů. Úroková sazba na tyto instrumenty byla poměrně vysoká, například v průběhu roku 1997 to bylo kolem 25 procent ročně, v roce 1989 to bylo již cca 60 procent ročně. Za těchto okolností tak dokázal ruský domácí dluh růst již jen v důsledku dluhové služby, což dokládá následující údaj o objemu domácího ruského státního dluhu v miliardách rublů ke konci příslušných let (podle International Financial Statistics).

1996	427,3 mld. Rb
1997	565,9 mld. Rb
1998	750,6 mld. Rb

Jenom za rok 1997 tedy musel ruský stát zaplatit na úrocích cca 140 mld. Rb a za rok 1998 by to muselo být ještě řádově mnohem více, pokud by nebylo na splátky domácího dluhu vyhlášeno moratorium. Také zahraniční státní dluh byl zatížen poměrně vysokými úrokovými nákla-

Ruský systém veřejných financí se od počátku tržních reforem vymykal kontrole úřadů. Zejména se to týkalo nedostatečného výběru daní, kde si ruské úřady nedokázaly poradit s obrovskými daňovými úniky.

dy. Ty se tehdy vzhledem k vysoké rizikové prémii v úrokové sazbě nad referenční úrokovou sazbu pohybovaly kolem 8 až 10 procent ročně. To znamená, že jenom zahraniční úrokové náklady musely značně přesahovat 10 mld. USD ročně. Vysoké zatížení státu dluhovou službou tedy bylo jistě neúměrné a bylo jednou, i když ne jedinou příčinou krize.

Vysvětlení podává celkový přehled hlavních zahraničních peněžních toků Ruska za léta 1996 až 1998, tedy v období do propuknutí měnové krize, kdy získala ruská ekonomika z běžných zdrojů následující devizové prostředky

- cca 11 mld. USD z kladného salda běžného účtu platební bilance
- cca 29 mld. USD z portfoliových investic
- cca 13 mld. USD získaly komerční banky, většinou syndikovanými úvěry

Celkem tedy do ruské ekonomiky přiteklo ze soukromých zdrojů cca 53 mld. USD. Oproti těmto zdrojům ovšem stál mnohem větší odliv, který se skládal z těchto hlavních položek.

- cca 5 mld. USD ruské přímé investice v zahraničí vč. salda kapitálového účtu
- cca 20 mld. USD splátky ruského vládního zahraničního dluhu
- cca 6 mld. USD stažených zahraničními věřiteli z ruských bank v roce 1998
- cca 63 mld. USD v rámci tzv. ostatních investic do zahraničí

Celkově tedy z ruské ekonomiky v uvedených třech letech oteklo 93 mld. USD, což vzhledem k výše uvedeným 53 mld. přílivu kapitálu představuje schodek 40 mld. USD. Je zjevné, že největším kanálem odlivu kapitálu z Ruska byly tzv. ostatní za-

hraniční investice. Pod tímto decentním názvem se skrývá únik kapitálu do zahraničí realizovaný ruskými oligarchy a mafiemi. Uvedených 63 mld. USD ale pravděpodobně není celková částka kapitálového úniku. V položce chyby a omyly se vyskytuje za uvedené tři roky další záporné saldo ve výši cca 23 mld. USD. Je možné, že se v této částce skrývají další kapitálové úniky.

Únik ruského kapitálu do zahraničí

Z vlastní dlouholeté praxe v oblasti financování zahraničního obchodu vím, že jednou z oblíbených cest vyvážení kapitálu z Ruska (a z dalších nástupnických zemí bývalého SSSR i jiných rozvojových zemí) byla například tzv. pod fakturace, která se používala zejména při vývozu drahých a barevných kovů, energetických surovin, dřeva a základních chemických produktů. Na faktuře se uváděla nižší než prodejní cena a rozdíl zahraniční partner hradil na soukromé účty manažerů exportních firem v zahraničí. Vzhledem k tomu, že v době Jelcinovy vlády byla paralyzována větší část státní správy, ruská celní služba nebyla schopna tyto úniky vůbec zjistit, natož jim zabránit. Je ale také jasné, že vysoce postavení činitelé se tímto relativně pracným způsobem nezdržovali a kapitál vyváděli prostými bankovními převody.

Druhou a zřejmě rozhodující příčinou měnové krize v Rusku v roce 1998 tedy byl únik kapitálu realizovaný ruskými oligarchy a mafiemi v rozsahu pravděpodobně přesahujícím 70 mld. USD pouze za léta 1996 až 1998. Vzhledem k tomu, že k únikům kapitálu docházelo nepochybně již od počátku ekonomické transformace v Rusku od roku 1992, musí být celková částka vyvezeného kapitálu zřejmě ještě o dost vyšší. Spouštěcím mechanismem ovšem byly problémy se splácením vnitřního dluhu denominovaného v rublech,

i když část z těchto cenných papírů byla také v rukou zahraničních investorů.

Pozoruhodný je také způsob financování výše uvedeného deficitu v platebních tocích. Vzhledem k jeho rozsahu je zřejmé, že to nebylo možné pouze na úkor devizových rezerv. Ty svým rozsahem pohybuji- cí se v letech před krizí včetně zlata v rozsahu mezi 8 až 12 mld. USD nemohly prostě stačit. Hlavním zdrojem financování byly úvěry od Mezinárodního měnového fondu a vlád zemí OECD, které v letech 1996–1998 do Ruska napumpovaly téměř 40 mld. USD. V návaznosti na skutečnosti uvedené v předchozím odstavci se nelze ubránit jisté uštěpačnosti, co vlastně bylo touto pomocí financováno.

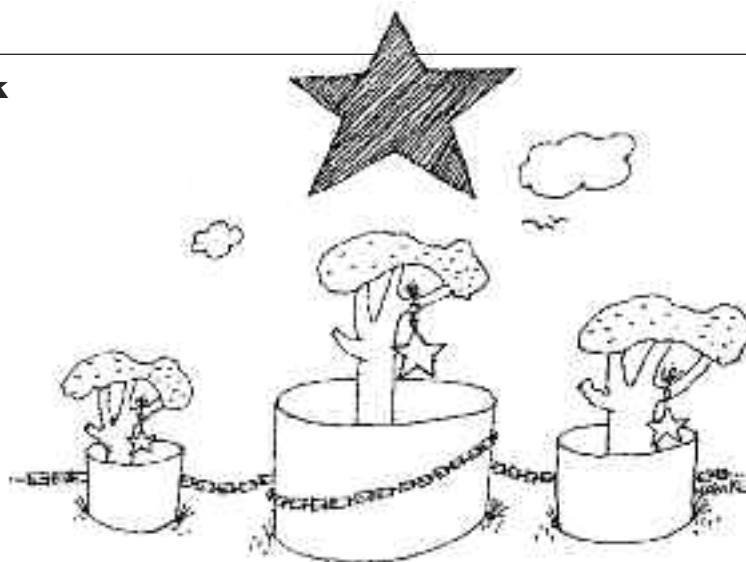
Ekonomickou situaci se přes hloubku krize podařilo poměrně brzy stabilizovat, fakticky již v průběhu prvního pololetí roku 1999. Ke stabilizaci významně pomohla devalvace rublu, která umožnila zvýšit konkurenční schopnost ruských výrobců a výrazně tak zvýšit přebytky běžného účtu platební bilance. Zvláštní exportní daň také odčerpala část zdrojů z rychle rostoucího exportu do státního rozpočtu a napomohla i jeho stabilizaci, zejména v souvislosti s citelným růstem cen energetických surovin na světových trzích ve druhé polovině roku 1999. Konečně i příchod Vladimira Putina do funkce prezidenta Ruské federace pomohl uklidnit politickou situaci.

Po deseti letech je situace na- prosto odlišná. Ruská ekonomika dnes zaznamenává dynamický růst, devizové rezervy se blíží částce 200 mld. USD a Rusko je spolu s Čínou, Indií a Brazílií jednou z nových ekonomických mocností pro 21. století.

Vladimír Kolman je ředitelem pro lidské zdroje v České národní bance.

Vladimir.Kolman@cnb.cz

Andrej Ruščák

Jak ovlivní krize v Gruzii Společenství nezávislých států?

Společenství nezávislých států (rusky: Содружество Независимых Государств, СНГ; anglicky: Commonwealth of Independent States, CIS) je mezinárodní organizace, která vznikla po rozpadu Sovětského svazu jako aliance sdružující nástupnické státy SSSR s výjimkou pobaltských zemí, Moldavska (připojilo se až v roce 1994) a technicky i Ukrajiny.

Z hlediska Ruska i ostatních postsovětských států se jednalo o praktické využití zejména technologické reality všech zúčastněných zemí, neboť Rusko bylo do značné míry závislé na ostatních státech bývalého Sovětského svazu. Příkladem může být Ukrajina s vojenským přístavem v Sevastopolu či zásobami uhlí v Doněcké oblasti, případně Kazachstán a využívání kosmodromu v Bajkonuru. Ostatní členské země byly surovinově i jinak plně závislé na Rusku. Jedině pobaltské země, které už v roce 1991 počítaly s integrací do západních struktur a věděly, že budou vyslyšeny, mohly reálně opustit tyto těsné vztahy s Ruskem a nezapojit se do SNS. Trebaže Ukrajina nikdy neratifikovala smlouvu o Společenství nezávislých států, takže smluvně není jeho členem, podílí se na společných jednáních Společenství a neformálně pro ni platí tatáž pravidla, která smluvně platí pro formální členy. V roce 2005 změnil svůj status v SNS Turkmenistán, který je od té doby přidruženým členem. Sídlo společenství je v Min-

sku. V současné době se uvažuje o nahrazení modelu SNS modelem novým, Euroasijským hospodářským společenstvím (rusky: Евразийское экономическое сообщество, ЕЭС, anglicky: Eurasian Economic Community, EAEC), jež je postaveno na principu společného trhu.

SNS chybí rozměr ekonomické integrace

Ekonomická spolupráce jednotlivých členských zemí se váže především na společné členství v jednotlivých agenturách, které se zabývají hlavně vytvářením společných strategií a standardů při zavádění nových technologií v různých ekonomických a průmyslových odvětvích. Patří mezi ně Mezinárodní statistický výbor, Mezinárodní rada pro standardizaci, meteorologii a certifikaci, Mezinárodní rada pro mimořádné události způsobené přírodními a průmyslovými vlivy, Mezinárodní ekonomická rada, Mezinárodní rada pro hydrometeorologii, Mezinárodní rada pro geodézii, kartografii, katastr a zeměměřičství, Mezi-

národní rada pro koordinaci vědecké spolupráce, Mezivládní rada pro spolupráci v průmyslu, Rada pro elektrickou energii, Rada pro spolupráci ve zdravotnictví, Mezinárodní rada pro antitrustové politiky, Mezinárodní rada pro bezpečnosti práce a Rada vedení statistických služeb. V současné době neexistuje v rámci Společenství jakýkoli stupeň ekonomické integrace podle běžné klasifikace, což je jedním z hlavních důvodů její současné krize. O ekonomickou integraci usilují především Rusko, Bělorusko a Kazachstán. Spolu s těmito státy do EAHS vstoupily i Kyrgyzstán, Tádžikistán a Uzbekistán. Původně měla do Euroasijského hospodářského společenství vstoupit i Ukrajina, ta si nicméně po tzv. *oranžové revoluci* ponechala pouze status pozorovatele, neboť politika Viktora Juščenka, současného prezidenta Ukrajiny, počítá s budoucí integrací do Evropské unie, s níž se členství v EAHS zcela vylučuje. Moldavsko a Arménie byly zatím z přímého členství v EAHS vyloučeny pro své slabé ekonomiky a vysokou míru eko-

nomické i politické nestability. Navíc Moldavsko má stále problém se separatistickou Podněsterskou republikou, se kterou bilaterálně jedná Ruská federace a jež uvažuje o vstupu do Euroasijského hospodářského společenství. Gruzie o vstupu do EAHS zatím ani neuvažuje.

Společenství nezávislých států má ale rovněž i významnou politickou rovinu, zahrnuje totiž území, které ruská zahraniční politika označuje jako tzv. *blízké zahraničí*. Lze oprávněně tvrdit, že členství v SNS koreluje s existencí daného území ve sféře zájmů Ruské federace. Tento politický aspekt se projevuje několika způsoby, především ruštinou jako komunikačním jazykem a tím, že

veškeré vedoucí pozice jsou obsazeny občany Ruské federace či Běloruska, jež tvoří s Ruskem unii. Politická spolupráce jako taková je ovšem značně obtížná vzhledem k uskupením existujícím vedle sebe, která jdou proti zájmům jednotlivých členů SNS. Typickým příkladem je otázka Moldavska, jež je členem Společenství nezávislých států, ale které zároveň neuznává Podněsterskou republiku, jejíž vláda usiluje

o vstup do Rusko-běloruské unie. Moldavsko tak na jednu stranu ekonomicky úzce spolupracuje s Ruskem, se kterým má ovšem diametrálně odlišný názor na vlastní územní integritu. Stejně tak neexistuje účinná politická spolupráce mezi Ruskem a Ukrajinou.

Státy sdružené v SNS ovšem nejsou provázány pouze ekonomickými a politickými vazbami, ale i vazbami vojensko-bezpečnostními. Členské země Společenství často spolupracují na poli boje proti terorismu, ochraně státních hranic či tajných služeb. V počátcích Společenství nezávislých států existovalo i společné velení ozbrojených sil členských států, ale od toho bylo rychle upuštěno s tím, jak jednotlivé postsovětské republiky začaly využívat svou suverenitu.

Společenství nezávislých států ovšem funguje i jako standardizační organizace, která upravuje společné standardy zejména pro infrastrukturu. Mezi nejsilnější organizace pod zastřešením SNS tak patří například Organizace pro železniční spolupráci, OSŽD (rusky: *Организация сотрудничества железных дорог, ОСЖД*), jež kromě standardů v železniční dopravě (např. rozchod kolejnic, profil vozidel, atd.) má ve své agendě i vytváření standardů pro kontejnerovou dopravu. Vzhledem k často špatnému stavu silniční infrastruktury je doprava zboží mezi jednotlivými členskými státy Společenství nezávislých států prakticky spolehlivě možná pouze po železnici a vytváření standardů v železniční dopravě tak patří k hlavní důležité agendě SNS.

„Barevné revoluce“ prohloubily krizi Společenství

Posledních pět let je Společenství nezávislých států v táhlé politické krizi, a to hned z několika důvodů. Jeden její rozměr se objevil s posílením jednotlivých regionálních ekonomických uskupení (zejména EU a ASEAN) ve druhé polovině 90. let. Právě hospodářský úspěch těchto sdružení přiměl zejména Ruskou federaci uvažovat o jiném konceptu integrace, než na jakém je postaveno SNS, čímž vzniklo Euroasijské hospodářské společenství. Posilování zcela jiného druhu integrace tak logicky upozadovalo důležitost původního Společenství a jeho váhu na ekonomickém i politickém mezi-

národním poli. Společenství nezávislých států se tak stalo určitým způsobem trnem v oku především Ruské federaci.

První krize přišla v roce 2003 v Moldavsku, když moldavský prezident Vladimir Voronin vyjádřil své obavy o budoucnost SNS právě kvůli vzniku Euroasijského hospodářského společenství. Poukazoval na to, že je pro jeho zemi v takovém případě členství v SNS nevýhodné, neboť po zmenšení vlivu

této organizace po případném upevnění EAHS by Moldavsko nemělo dost partnerů pro volnou ekonomickou výměnu, navíc v situaci, kdy do EAHS nebylo přizváno. Voronin přitom označil Společenství nezávislých států za neperspektivní sdružení, čímž jako první otevřeně pochyboval o smyslu jeho existence.

V roce 2004 ovšem nastaly události, které prohloubily krizi v SNS i po jiné rovině, než jen v souvislosti s upevňováním pozice EAHS. Jak již bylo řečeno, země Společenství nezávislých států (členské, přidružené, odstoupivší) jsou zejména v Rusku běžně považovány za sféru vlivu Ruské federace. V roce 2004 došlo poprvé od odštěpení Pobaltí k tomu, že se ze sféry kremelského vlivu vymanily některých další země. Tehdy se totiž změnily režimy i zahraničněpolitická orientace Gruzie a Ukrajiny, jež po tzv. „barevných revolucích“, v případě Gruzie označované jako „růžové“ a Ukrajiny jako „oranžové“, začaly vystupovat otevřeně prozápadně a spojovat svou budoucnost s členstvím v Evropské unii a Severoatlantické alianci. Ukrajina zároveň poukazovala na tendence přetvořit SNS v nový superstát, což ze své pozice kritizovala. Především zvažované členství v NATO způsobilo značné ochlazení vztahů mezi Ukrajinou, Gruzii a Ruskem, neboť Moskva ráda prezentuje snahy těchto zemí jako jednání pod nátlakem Spojených států a zcela tak přehlíží skutečnost, že se Ukrajina i Gruzie pro své směřování rozhodly dobrovolně. K dřívější krizi Společenství způsobené otázkou *jak integrovat* tak přibyla otázka *zda vůbec integrovat*.

Zatímco Evropská unie jednoznačně preferuje západní pojetí lidských a občanských práv, Společenství nezávislých států je de facto ruskou organizací, která svou vnitřní filosofií myšlenky, na nichž je postavená EU, popírá.

Oznámení gruzínského prezidenta Micheila Saakašviliho o vystoupení jeho země ze Společenství nezávislých států dalo SNS zřejmě poslední ránu.

David Mdzinarishvili, Globe Media/Reuters

V roce 2005 se Bělorusko ústy prezidenta Alexandra Lukašenka připojilo k ruským úvahám o další existenci Společenství, když Lukašenko prohlásil, že „SNS prožívá své nejkritičtější okamžiky a je vystaveno riziku, že ztratí veškerý svůj význam pro členské státy.“ Ve stejném roce Turkmenistán pozastavil své členství tím, že je upravil na přidružené z důvodu oficiálně vyhlášené doktríny neutrality, která se podle tehdejšího prezidenta Saparmurata Nijazova zvaného Turkmenbaši neslučovala s členstvím v SNS.

Rusko, třebaže se od myšlenky SNS prakticky odvracelo, mu zůstalo oficiálně loajální až do roku 2007, kdy ministr zahraničních věcí Ruské federace Igor Ivanov zapochyboval o užitečnosti SNS a oficiálně prohlásil, že pro Ruskou federaci je mnohem zajímavějším cílem člen-

ství v Euroasijském hospodářském společenství, neboť jde o kompetentnější strukturu, než jakou je SNS.

Členství v SNS jako překážka v integraci se Západem

Poslední ranou pro Společenství nezávislých států byla současná gruzínská krize, kterou završilo prohlášení gruzínského prezidenta Micheila Saakašviliho o vystoupení ze SNS v důsledku ruské agrese vůči gruzínskému území. Saakašvili zároveň vyzval i Ukrajinu, aby se zcela vyvázala z vazeb na SNS. Gruzie se tak stala prvním státem, jenž ze Sdružení nezávislých států dobrovolně vystoupil.

Nejen Saakašvili poukazuje dlouhodobě na nemožnost současného členství v SNS a EU či NATO a z toho důvodu

kritizuje SNS i ukrajinský prezident Viktor Juščenko. Nejde přitom jen o to, že Společenství nezávislých států, resp. Euroasijské hospodářské společenství jsou vůči Evropské unii konkurenčními projekty, ale jde zejména o rozdílný hodnotový systém obou organizací, kdy Evropská unie jednoznačně preferuje západní pojetí lidských a občanských práv, zatímco SNS je de facto ruskou organizací, která svou vnitřní filosofií myšlenky, na nichž je postavená EU, de facto popírá.

Domnívám se, že pro ukázkou rozdílu je možné použít takové rozdělení, jaké bylo klíčové za studené války – snad až na skutečnost, že v současné době není hranice mezi Východem a Západem zcela jasná a momentálně se bojuje o to, zdali bude tato dělící linie probíhat na polsko-ukrajinské hranici, na Dněpru, na ukrajinsko-rus-

ké hranici, severně od Gori či na turecko-gruzínské hranici. Jednoznačně tedy lze říci, že z dilematu, zdali být členem SNS, či Evropské unie, resp. NATO vedou jen dvě cesty. Jednou je integrace do západních struktur, druhá znamená setrvání ve Společenství nezávislých států. Kombinovat tyto možnosti nelze. Po současné gruzínské krizi je možné očekávat, že Gruzie i Ukrajina budou přijaty do NATO a do budoucna i do Evropské unie, třebaže nepovažují za jasné, zda se stanou jejich součástí v jejich dnešních hranicích. Považují za velmi pravděpodobný scénář, kdy Jižní Osetie a Abcházie, jakož i levobřežní Ukrajina, případnou Rusku či budou „samostatné“ (de facto ruské), zatímco zbytek Gruzie a Ukrajiny budou součástí „Západu“. Tím dostane Společenství nezávislých států další rozhodující ránu, po které se nejspíše definitivně transformuje do Euroasijského hospodářského společenství, jehož jádro budou tvořit Rusko, Bělorusko a Kazachstán a k němuž se postupně připojí ostatní bývalé republiky Sovětského svazu mimo Pobaltí, Gruzii a Ukrajinu. Z dlouhodobého hlediska je podle mého názoru SNS neudržitelná, ať už k integraci Gruzie a Ukrajiny do západních struktur dojde, či nikoli. Na tom pravděpodobně závisí pouze rychlost, jakou k zániku SNS dojde.

Andrej Ruščák

studuje na Center for European Studies na Jagellonské univerzitě v Krakově.

finrod.felagund@epost.no

Irsko po referendu o Lisabonské smlouvě

Marek Chmel, Jan Kust

Jediný členský stát Evropské unie, v němž se mohli k ratifikaci Lisabonské smlouvy vyjádřit přímo občané, bylo Irsko. V referendu, které se konalo 12. června 2008, irští občané odmítli Lisabonskou smlouvu překvapivě vysokým rozdílem, a to v poměru 53,4 procenta ku 46,6 procenta hlasů.

Tento výsledek byl překvapivý i proto, že irští občané dorazili v onen červnový čtvrtek k volebním urnám v hojném počtu (volební účast činila 53,1 procenta oprávněných voličů), a předpokládalo se, že právě vyšší účast bude hrát do karet zastáncům Lisabonské smlouvy. Díky tomu, že Irsko bylo jedinou zemí, kde ratifikace neproběhla parlamentní cestou, tam ovšem proudily davy odpůrců Lisabonské smlouvy z ostatních členských států, aby pomohly při uspořádání kampaně za odmítnutí smlouvy.

Z telefonického průzkumu provedeného Evropskou komisí po vyhlášení výsledků irského referenda mezi 2000 respondenty, kteří měli odpovědět na otázku: „Proč jste hlasoval/a Ne?“, vyplynulo, že mezi odpůrci smlouvy převážily následující motivy:

Podle vnitrostátních výzkumů irských médií pak více než polovina z těch, kteří se referenda nezúčastnili, prohlásila, že se tak rozhodla pro nedostatek informací. Podle některých zveřejněných průzkumů se téměř 80 procent odpůrců smlouvy domnívá, že irské „ne“ dá jejich vládě možnost znovu vyjednat výjimky. Totéž si myslí jen asi 40 procent lidí z opačného tábora. Názor, že odmítnutím Lisabonské smlouvy bude zamezen posun k federalizaci Unie, podpořila přibližně polovina respondentů z obou táborů.

Oslabení pozice Irska v Evropské unii v souvislosti s výsledkem hlasování nyní očekávají 64 procenta z těch, kteří smlouvu podpořili, ale z těch, kteří se vyjádřili proti smlouvě, tento názor sdílí pouze čtvrtina. Téměř 90 procent všech respondentů, kteří se referenda účastnili, ovšem

nerozumím textu / nejsem s ním obeznámen	22 procenta
ochrana irské identity	12 procent
ochrana neutrality a bezpečnosti	6 procent
nevěřím politikům	6 procent
zachování Komisaře	6 procent
ochrana daňového systému	6 procent

odmítlo tvrzení, že by Irsko směřovalo k vystoupení z Evropské unie.

Co se týče domácích důsledků výsledku referenda, čtvrtina odpůrců a 9 procent z těch, kdo hlasovali pro smlouvu, souhlasilo s tvrzením, že by měla jejich vláda odstoupit. Polovina stoupenců smlouvy se domnívá, že irské „ne“ poškodí ekonomiku země.

„Nové období reflexe“ v Irsku

Podobně jako v celé Evropě, daly se i reakce v samotném Irsku rozdělit na dvě skupiny. Vládní strana Fianna Fáil – Republikánská strana s jejím premiérem Brianem Cowenem ihned požadovala časový prostor pro vyhodnocení nastalé situace. Reakce odpůrců smlouvy, jako třeba opoziční strany Sinn Féin či think tanku Libertas, naopak byly podobné jako u prezidenta České republiky, když oznámily Lisabonskou smlouvu „za mrtvou“.

Časový úsek, jež si pro vyhodnocení nastalé situace vytyčila irská vláda, byl neformálně rozdělen do dvou částí a je ohraničen i tím, že musí být s dostatečným předstihem jasné, jaká pravidla se budou používat pro konstituování a volby do stávajících institucí Evropské unie, tzn., zda bude postupováno podle dosavadní úpravy Smlouvy z Nice nebo podle Lisabonské smlouvy. Objevily se dokonce i spekulace, aby při redukci stávajícího počtu komisařů dle Smlouvy z Nice sdílely tento post země spřízněné kulturním dědictvím či jazykem. Podle Smlouvy z Nice by k zeštíhlení Komise mělo dojít již od roku 2009, a nikoliv až po roce 2014, jak předpokládala Lisabonská smlouva.

V první fázi tohoto „nového období reflexe“ zpracovává výzkumná a konzultační firma *Millward Brown* na základě vládní zakázky detailní analýzu výsledků referenda. Její součástí je i sociologické šetření na vzorku 2000 voličů s cílem zjistit jejich názory na Evropskou unii a jejich pohotky pro rozhodování v červnovém referendu.

Předpokládá se, že po zpracování této oficiální vládní analýzy na počátku září se po skončení vládních prázdnin sejdou mimořádně i poslanci parlamentu. Zde by mělo být rozhodnuto o zřízení nového parlamentního výboru pro záležitosti Li-

sabonské smlouvy, jak to navrhl ministr zahraničních věcí Micheál Martin v dopise, který zaslal 25. července předsedům nejsilnějších opozičních stran, vystupujících ve prospěch Lisabonské smlouvy, Fine Gael a Labour Party. Zástupci těchto stran ovšem prozatím spíše zastávají stanovisko, že by se problematikou Lisabonské smlouvy měly zabývat stávající orgány parlamentu – Výbor pro záležitosti EU a Výbor pro dozor nad legislativou EU – než zřizovat výbor nový.

Varianty dalšího postupu

Prohlášení některých významných evropských politiků před konáním referenda a bezprostředně po oznámení výsledků kromě jiného naznačovaly, že neexistuje žádný náhradní plán, jak v případě odmítnutí smlouvy postupovat. V současné době se však již rýsují možnosti a způsoby, jak provést nezbytné institucionální reformy

Prozatím zřejmě nejpravděpodobnějším řešením je **opakování referenda** o ratifikaci Lisabonské smlouvy, která by byla doplněna buď protokoly, opt-outy nebo právně nezávaznou deklarací. To by ovšem vyvolalo nutnost dodatečné ratifikace těchto ustanovení všemi členskými státy. Obdobný postup byl užit již v případě Dánska a jeho opakovaného referenda o ratifikaci Maastrichtské smlouvy.

Další variantu mají odzkoušenou i samotní Irové, kteří nejprve v červnu 2001 odmítli Smlouvu z Nice, aby ji v opakovaném referendu v říjnu 2002 přijali. Stalo se tak mj. na základě ujištění Evropské rady, že respektuje práva Irska (a ostatních členských států) na rozhodování v oblasti bezpečnostní a obranné politiky v souladu s právními předpisy Irska (resp. daného členského státu). Schválení Smlouvy z Nice v druhém irském referendu má nicméně některá specifika, kterými se odlišuje například od dánského případu, neboť samotná smlouva nebyla doplněna

protokoly a nebylo zapotřebí ji znovu schválit i ve státech, jež tak již učinily předtím.

Proti opakování postupu, jaký byl uplatněn v případě Smlouvy z Nice, se ovšem ozývají hlasy některých irských vládních činitelů, neboť změny by totiž nemohly být zásadního charakteru. Proto se nyní jeví jako pravděpodobnější varianta první, a to doplnění Lisabonské smlouvy o protokoly a pravděpodobně i nové kolo ratifikace ve všech členských zemích.

Možné je také úplné či částečné **schválení smlouvy pouze irským parlamentem** bez referenda. Ačkoli je tato varianta nepravděpodobná, je možná. Celý problém tkví v tom, že změnu irské ústavy musí vždy potvrdit voliči v referendu. Je otázka, zda Lisabonská smlouva takovou změnu přináší, a zda je proto referendum nutné, neboť

například schvalování rozšiřování Evropské unie o další členské státy, které je samo o sobě také změnou primárního práva Unie, probíhá v Irsku pouze parlamentní cestou.

Nabízí se také **postup na základě stávajících smluv**, kdy je možná změna některých hlasovacích procedur i na půdorysu dosavadního primárního práva, a to i bez přímé vazby na nutnost ratifikace Lisabonské smlouvy, přičemž této cesty je již také využíváno.

Další z možných variant reformy fungování Evropské unie je včlenění některých jejích ustanovení do smlouvy o přistoupení dalšího členského státu.

Jako další řešení se nabízí také **sjednání zcela nové smlouvy**, a to buď opět formou přizpůsobení již stávajících textů, ať už Smlouvy zakládající ústavu pro Evropu nebo Lisabonské smlouvy, nebo dojednání pouze jakési úplně nové úpravy. V této souvislosti se často hovoří o tzv. minismlouvě, jež by obsahovala pouze ta ustanovení, která umožní hladší fungování Evropské unie a připraví její instituce na další rozšíření, tj.

Prozatím zřejmě
nejpravděpodobnějším
řešením je opakování
referenda o ratifikaci
Lisabonské smlouvy,
který by byla
doplněna buď
protokoly, opt-outy
nebo právně
nezávaznou deklarací.

Premiér Irské republiky Brian Cowen.

Evropská komise

upraví počet členů Komise a poslanců Evropského parlamentu a systém vážení hlasů v Radě.

Zřejmě naprosto nereálným, přesto však zmiňovaným řešením je i **vystoupení Irska z Evropské unie**, a to ať už dočasné, nebo trvalé. Toto řešení v první reakci navrhl ministr zahraničí Spolkové republiky Německo Frank-Walter Steinmeier.

Irské „ne“ nezastavilo ratifikaci v jiných státech

Jak vyplývá z předchozího výčtu, možností dalšího vývoje evropské integrace je mnoho.

Současný stav ratifikace Lisabonské smlouvy je takový, že po irském referendu došlo k hlasování o ratifikaci Lisabonské smlouvy už i v dalších zemích,

kteří v ratifikaci pokračovali. Jedná se o Velkou Británii, kde hlasování mělo zvlášť důležitou váhu, i proto, že proběhlo jako první po neúspěšném referendu v Irsku 18. června 2008, ale i proto, že postoj britské politické scény byl od počátku velmi rozporuplný. Kromě Velké Británie proběhlo hlasování po irském referendu ještě na Kypru, v Nizozemsku, Belgii, ve Španělsku a nejnověji i v Itálii. Kromě České republiky se podzimní ratifikace očekává také ve švédském parlamentu, kde 3. července tamní vláda Lisabonskou smlouvu schválila a hodlá ji předložit Riksdagu k debatě a ke schválení.

Ačkoli tedy situace spěje ke stavu, kdy ke konci roku bude Lisabonská smlouva ratifikována ve všech zbylých členských

státech vyjma Irska (tento model bývá označován jako 26+1), není situace úplně jasná, neboť nejen v České republice je Lisabonská smlouva předmětem předběžné kontroly ústavnosti u ústavních soudů. V tomto směru je zřejmě nejkomplikovanější odhadovat vývoj ve Spolkové republice Německo.

Do jisté míry se v nynější situaci nabízí paralela s obdobnou situací, která nastala právě po odmítnutí Smlouvy o Ústavě pro Evropu. Celkově ratifikovalo Smlouvu o Ústavě pro Evropu 18 členských států: 16 parlamentní cestou (Belgie, Estonsko, Finsko, Itálie, Kypr, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Malta, Německo, Rakousko, Slovensko, Slovinsko, Řecko) a ve dvou členských státech proběhla referenda (Lucembursko, Španělsko).

V souvislosti s irským „ne“ Lisabonské smlouvě je významný především vývoj, který následoval po odmítavých referendech ve Francii a Nizozemsku. Ani v tomto případě totiž není pravda, že ihned po oznámení výsledků lidových hlasování ve Francii a v Nizozemsku by byl ratifikační proces v ostatních členských státech zastaven.

Po těchto neúspěšných referendech proběhla ratifikace ještě v Lotyšsku, na Kypru, Maltě a v Belgii. Ve Velké Británii bylo rozhodnutí o referendu zrušeno, v Polsku bylo konečné rozhodnutí o způsobu ratifikace Smlouvy o Ústavě pro Evropu odloženo na neurčito. V Lucembursku se pro ratifikaci Smlouvy o Ústavě pro Evropu vyslovil nejprve parlament, ovšem toto rozhodnutí bylo potvrzeno v lidovém hlasování s konzultativním charakterem a ke konečnému schválení lucemburským parlamentem pak došlo 25. října 2005.

Ve dnech 16. a 17. června 2005 bylo na zasedání Evropské rady rozhodnuto o prodloužení ratifikační doby o tzv. „období reflexe“, kdy se formou debat v rámci evropských institucí i na úrovni členských států bude rozhodovat o dalším osudu tohoto dokumentu.

V tomto Prohlášení hlav států a předsedů vlád členských států Evropské unie k ratifikaci Smlouvě o Ústavě pro Evropu byly vzaty na vědomí výsledky referend ve Francii a Nizozemsku s dodatkem, že nezpochybňují oddanost občanů procesu budování Evropy.

Bylo tedy rozhodnuto, že vývoj událostí ve Francii a Nizozemsku nezpochybňuje platnost pokračování ratifikačních procesů a že časový plán ratifikace v různých členských státech bude v případě potřeby přizpůsoben jejich požadavkům.

Toto prohlášení také obsahovalo závazek, že se představitelé členských států Evropské unie sejdou v prvním pololetí roku 2006 s cílem přistoupit k celkovému hodnocení diskusí v různých členských státech a dohodnout se na pokračování ratifikačního procesu.

Nyní si jakési vlastní období reflexe sama určila irská vláda. Na svém jednání 19. a 20. června 2008 o dalším postupu se Evropská rada shodla na tom, že se k problematice Lisabonské smlouvy vrátí na svém mimořádném zasedání dne 15. a 16. října 2008. Dle dosavadních vyjádření čelných představitelů irské vlády ovšem není možné čekat, že na zmíněném zasedání bude naprosto jasně oznámeno, kterým směrem se hodlá irská politická reprezentace vydat. Za daleko realističtější termín, kdy se oficiální Dublin vyjádří k tomu, jak přesně bude ohledně ratifikace Lisabonské smlouvy dále postupovat, je zasedání Evropské rady v prosinci, které proběhne v řádném termínu, a to 11. a 12. prosince 2008.

Do té doby hodlá irská vláda diskutovat nejen v rámci země, ale i navenek, aby zjistila, slovy ministra zahraničních věcí Micheála Martina, „proč Irové chtějí být v srdci Evropy, a přesto hlasovali proti“ smlouvě.

Marek Chmel je

odborným konzultantem pro oblast III. pilíře a pracuje v Parlamentním institutu Parlamentu České republiky.

ChmelM@psp.cz

Jan Kust se věnuje oblasti pracovního práva, sociálního práva a zdravotnictví a pracuje v Parlamentním institutu Parlamentu České republiky.

KustJ@psp.cz

Za principy revoluce: vojenská dimenze prezidentských voleb v Zimbabwe

Vladimír Vaďura

Po několika týdnech naděje, kdy se zdálo, že opozice v Zimbabwe dokáže sesadit dlouholetého prezidenta Roberta Mugabeho ve (jakkoli nesvobodných a nedemokratických) volbách, se věci pozvolna vracely ke starým pořádkům. Čtyřiaosmdesátiletý státník, jehož politické kroky vedou v poslední době zemi k ekonomickému krachu, opět upevňuje svoji moc, tentokrát již většinou za pomoci síly uplatňované prostřednictvím bezpečnostních složek.

O tom koneckonců vypovídá i fakt, že vůdce opozice Morgan Tsvangirai před druhým kolem voleb vyhledal azyl na nizozemské ambasádě a nakonec raději odstoupil, než by riskoval další teror ze strany armády a policie. Do dnešního dne prý zmizelo na 5000 jeho příznivců, mnoho dalších bylo vyhnáno ze svých domovů a podrobno nejruznějším formám násilí.

Míra použití donucovacích prostředků však překročila i standardy obvyklé v této zemi v posledním desetiletí; poprvé byly například k rozeznání demonstrace použity kalašnikovky atd. Odhlédneme-li od aureoly „tatička osvoboditele“ od koloniální nadvlády, která zvláště na venkově má stále svoji váhu, je čím dál zřejmější, že Mugabe již staví svou moc pouze na hrozbě a samotném použití síly.

Média v posledních týdnech dokonce hovoří o tom, že Mugabe se dostal do područí silových složek a nadále již nekontroluje moc v zemi. Hlavním orgánem, který má nyní konečné slovo, je údajně tzv. Joint Operations Command (JOC), tedy jakási skrytá vládnoucí klika, složená z armádní a policejní generality, významných pracovníků ministerstva vnitra, ředitelů věznic a vůdců vládnoucí strany ZANU-PF. Situace je o to zatomatnější, že ZANU-PF již nemá většinu míst v parlamentu, ale díky prezidentskému charakteru zimbabwského režimu stále udržuje svůj vliv prostřednictvím

Mugabeho. Jaký je tedy Mugabeho vztah k silovým složkám v zemi?

Loajalita z doby boje za nezávislost

Klíč k odhalení této vazby spočívá v pohnuté minulosti jihoafrického státu. Mnoho vysokých důstojníků sloužilo již v osvobozeneckých jednotkách ZANU, které bojovaly v 70. letech proti rasistickému režimu Iana Smithe a jejichž vrchním velitelem byl právě Mugabe. Loajalita získaná za časů odboje se nevytrácí příliš lehce, zvláště když po získání nezávislosti byly mezi tyto bojovníky rozděle-

ny vedoucí funkce v nové armádě státu Zimbabwe.

ZANU-PF však nebyla jedinou odbojovou organizací; o moc v zemi se rovněž ucházela konkurenční formace ZAPU Joshuy Nkoma, složená především z etnické menšiny Ndebele. V ní cítil Mugabe oprávněně největší konkurenci své vlastní vládě a etniku Šona, jehož členové tvořili jádro ZANU. Když bylo dosaženo společného cíle – svržení koloniální správy a ustavení svobodného Zimbabwe – rozdíly mezi nimi začaly narůstat a zvláště Mugabe, jenž vyhrál následující volby, zaujal velmi nesmířitelný postoj vůči konkurenční organizaci. „Nkomo je jako kobra v domě. Jediný způsob, jak se vypořádat s tím hadem, je najít ho a useknout mu hlavu.“

Mugabeho obava z politické konkurence vedla až k pokusu o úplné zničení menšinového etnika Ndebele. V roce 1987 byly armádní jednotky (nechvalně proslulá Pátá brigáda) vyslány do provincie Matabeleland, aby zde provedly operaci *gukurahundi*, což v jazyce šona značí „očistné deště“, odplavující z polí nečistotu po předchozí úrodě. Během masakrů bylo zabito na 20 000 osob a další statisíce byly vyhnány ze svých domovů. Cílem bylo naprosté zničení ZAPU a integrace jeho ztroupek do struktury vládnoucí ZANU-PF. Etnických čistek se účastnili titíž lidé, kteří předtím bojovali v koloniálních válkách; tentokrát se však jednalo o zločin, jehož potrestání by se museli obávat v případě, že by se prezidentem stal kdokoli jiný.

Tato vazba se ukázala nejpatrnější v roce 2002, kdy Mugabe podle některých zdrojů uvažoval, že v dalším volebním období již nebude kandidovat, nicméně nejvyšší armádní důstojníci jej nakonec přesvědčili k pokračování kariéry. Dobře věděli, že na setrvání Mugabeho závisí také jejich svoboda a uchování ma-

Zdroje

- Parsons, Rwk: After Mugabe Goes – The Economic and Political Reconstruction of Zimbabwe. South African Journal of Economics, 2007
- The Times, The Daily Telegraph

Demonstrace válečných veteránů, kteří patří k tradičním oporám režimu prezidenta Roberta Mugabeho.

Philimon Bulawayo, Globe Media/Reuters

jetku, získaného za jeho vlády. Nelze se tedy divit, že i v březnu 2007, kdy se již země propadla hluboko do propasti ekonomické recese, hyperinflace a dysfunkce základních sociálních funkcí, způsobených především nekompetentními Mugabeho kroky – vyhnáním bílých farmářů, ekonomické opory země, a přerozdělením jejich půdy mezi své spolubojovníky, kteří však neměli znalosti potřebné k vedení latifundií –, generálmajor Martin Chedondo veřejně vyhlásil, že každý voják musí bránit Mugabeho „principy obrazy revoluce“. To jinými slovy znamená vyslovit se ve volbách pro Mugabeho, jinak bude propuštěn z armádních služeb. „Vojáci nejsou apolitičtí; pouze žoldnéři jsou apolitičtí. Musíme stát za svým nejvyšším velitelem a podporovat ho.“ Pod přímým tlakem se ocitli zejména zbývající bílí farmáři, kterým armáda vzkázala: „Pokud se na vaši farmě objeví jediný hlas pro MDC, vypukne válka.“

Kritický stav země se odráží i v armádě

Jednota armády však nemusí být tak neotřesitelná, jak se na první pohled zdá, a příčinou je opět ekonomický propad země. Přestože vojenské a policejní síly jsou oporou Mugabeho režimu, i na jejich životním standardu je tragický stav země znát. Především řadoví vojáci přišli o značnou část výhod; někteří z nich byli dokonce propuštěni z kasáren, jelikož stát neměl prostředky na to, aby je ubytoval a živil. O pravidelném vyplácení žoldu nemluvě. Jak dlouho mohou uchovat loajalitu vůči svému prezidentovi?

Vojenská síla Zimbabwe je navíc dosti pochybná už od roku 1999, kdy se Mu-

gabe rozhodl zúčastnit války o přírodní zdroje v sousední Demokratické republice Kongo. V tzv. „africké světové válce“ se zimbabwské jednotky vyznačovaly masivní dezercí a absolutní neochotou

Mugabe si jako zkušený politik uvědomuje vratkost své podpory a snaží se na oficiální armádu nespolehat příliš.

k přímým vojenským střetům; naproti tomu velmi patrné bylo jejich zapojení do ilegálního obchodu s nerostnými surovinami, na něž je východní Kongo až nebezpečně bohaté. Přestože zejména důstojníci na té-

to ofenzivě majetkově nijak netratili, v armádě se obecně Mugabeho rozhodnutí nesetkalo s nadšeným souhlasem, u mnohých vyvolalo jasný odpor. I to může hrát v současném chápání zimbabwské armády značnou roli.

Mugabe si jako zkušený politik uvědomuje vratkost své podpory a snaží se na oficiální armádu nespolehat příliš. Zejména z toho důvodu založil už v 90. letech také neoficiální ozbrojené jednotky zvané „Green Bombers“, složené z aktivistické mládeže a vykonávající úkoly, které není možné svěřit oficiální armádě. Jde jednak o mise, za něž by byl Mugabe jako vrchní velitel ozbrojených sil souzen před mezinárodním tribunálem, zatímco nad neoficiálními jednotkami si může mýt ruce a prohlašovat, že nad jejich činností nemá kontrolu. Neoficiální ozbrojené jednotky, jež namísto vojenských uniforem nosí trička ZANU-PF, jsou zapojovány do značně kontroverzních akcí, jež by mohly ohrozit armádní loajalitu. Proto se vypalování vesnic před volbami stalo právě jejich doménou. Značný vliv si udržuje také sbor válečných veteránů, který patří v udržování prezidenta Mugabeho u moci k nejaktivnějším; podle některých zpráv teror před druhým kolem voleb nebyl organizován ani tak oficiální armádou, jako spíš právě tímto spolkem bývalých vojáků, jimž dodnes hrozí tresty za válečné zločiny v 90. letech.

Je tedy Mugabe definitivně loutkou v područí armádních důstojníků? Podle mého názoru nikoli. Je zkušeným politikem, což je například dobře patrné na způsobu argumentace, kdy hospodářský propad země svádí na ekonomické sankce Spojených států amerických, OSN a obecně západních mocností, ačkoli tato opatření se týkají víceméně účtů a podnikatelských aktivit prezidentovy rodiny a jeho spolupracovníků. To vše činí z Mugabeho politika, jímž není jednoduché manipulovat. Vztah Mugabeho a jeho armády je ovšem založen na vzájemné prospěšnosti; Mugabe potřebuje svou armádu, stejně jako armádní důstojníci potřebují svého prezidenta, za jehož vlády nabyli nevídaného majetku a nemusejí se obávat jeho ztráty či soudního stíhání. Vliv armády na současné dění v zemi je však jasně patrný mj. i z toho, že členové JOC se účastní mezistranických rozhovorů v Jihoafrické republice, jejichž výsledkem by mělo být ustavení „vlády národní jednoty“, v níž by měli hrát klíčovou roli jak Robert Mugabe (předpokládá se jeho setrvání v pozici prezidenta), tak Morgan Tsvangirai (pro něj by zřejmě byl připraven úřad premiéra). O výsledku je teď složité spekulovat, nicméně obě strany již společně vyzvaly k ukončení násilností v zemi, což lze brát jako první pozitivní signál.

Vladimír Vadůra je asistentem na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
vadura@fss.muni.cz

Obraz Sudetoněmeckých na stránkách Hospodářských novin

**Miroslav
Staník**

Článek vznikl na základě rešerše Hospodářských novin v novínovém a internetovém archivu. Hospodářské noviny byly vybrány, neboť v konstantní kvalitě poskytují zpravodajství již dlouhou dobu. Jejich články se netýkají jen hospodářství a politiky, ale i oblasti společenské a v této komplexitě rovněž postihují sledovanou tematiku.

Stať přináší reakce českých a německých představitelů v souvislosti se Sudetoněmeckými dny, kterých se účastní zástupci sudetoněmeckých sdružení, politici, osobnosti z kultury, náboženské a akademické obce nejen z Německa a Česka. V těchto letech zažilo jak Česko, tak Německo několik vlád. V Bavorsku, spolkové zemi nejvíce akcentující poválečnou problematiku odsunu německého obyvatelstva, došlo ke změnám jak ve vedení CSU, tak na postu zemského ministerského předsedy. Od roku 1988 jím byl Max Streibl, po něm do tohoto úřadu nastoupil

Mezi ostrou rétorikou a opatrně konstruktivními tóny

Cílem tohoto článku je zachytit tradiční Sudetoněmecké dny konané během svatodušních svátků v období sahajícím od roku 1992 do roku 2004. Toto ohraničení zahrnuje nejvýznamnější události československo-německých a posléze česko-německých vztahů. Jde hlavně o československo-německou smlouvu, česko-německou deklaraci a také vstup České republiky do Evropské unie. Výše zmíněné události patřily ve společných česko-německých a také česko-sudetoněmeckých vztazích mezi hlavní hybatele bilaterálních vztahů.

v roce 1993 Edmund Stoiber, který jej zastával až do 9. října 2007. V předsednické funkci CSU se rovněž vystřídali dva předsedové. Od roku 1988 to byl Theo Waigel a po něm souběžně s funkcí zemského ministerského předsedy vykonával tuto funkci od roku 1999 Edmund Stoiber.

Místo setkávání, ale i politických projevů

Tradice Sudetoněmeckých dnů je dlouhá již několik desetiletí. Konají se od samotného počátku 50. let minulého století. Význam Sudetoněmeckých dnů spočívá v možnosti kulturně-společenského setkávání odsunutých Němců. Další důležitou úlohu, již se média věnují mnohem více, představuje akcent na politická témata. Mnozí řečníci patří mezi významné politické osobnosti, a proto jejich projevy vyvolávají různé ohlasy. V českém prostředí jde hlavně o výroky týkající se odsunu a otázek s ním dále spojených. Účelem to-

hoto pojednání je sumarizace alespoň některých z nich.

Sudetoněmecké dny v roce 1992 se selly v duchu reakcí na československo-německou smlouvu. Ještě před jejich zahájením vyjádřil své zklamání nad smlouvou mluvčí sudetských Němců Franz Neubauer, když ji nazval „smlouvou promarněných šancí“. Během sudetoněmeckých dní oznámil bavorský ministerský předseda Max Streibl, že Bavorsko nepodpoří smlouvu ve Spolkové radě. Ve své řeči dále zdůvodnil právo Němců na bývalou vlast a získání majetku zkonfiskovaného v poválečném Československu. Prohlášení zaznamenaly celoněmecké deníky a dávaly je do souvislosti s volbami konanými v Československu. Postoj žurnalistů byl negativní, stejně jako většiny německých politiků. Ulrich Irmer, tehdejší zahraničněpolitický mluvčí vládní FDP, označil Streiblova slova za „čtyřnásobné vyhlášení války“. A sice „proti šancím demokracie

v ČSFR, proti bonnské koalici, proti většině vlastních poslanců CSU ve Spolkovém sněmu, proti sudetským Němcům samotným“. (HN 9. 6. 1992) Důvod k negativismu vůči smlouvě lze spatřovat ve dvou aspektech. Sudetoněmeckých dní se nejpočetněji účastní odsunutí Němci, kteří patří mezi významný elektorát CSU a CDU. Podle statistik se v poválečném Bavorsku ocitlo 62 procenta všech odsunutých Němců.

V roce 1994 se Sudetoněmeckých dní účastnil i rakouský ministr zahraničních věcí Alois Mock, který při této příležitosti převzal Karlovu cenu Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Ve svém projevu se dvojznačně vyjádřil vůči poválečné situaci. Nejdříve řekl: „*Nebylo by možné vyhnání, kdyby nebylo před tím Hitlerových zločinů.*“ (HN, 23. 5. 1994). Poté však dodal, že odmítá, „*když se někdo pokouší vyúčtovat vysídlení sudetských Němců předchozími zločiny nacionálního socialismu.*“ (HN, 23. 5. 1994). Jeho vyjádření je proto možno hodnotit jako ambivalentní. Jak se již stalo pravidlem, vyzvali bavorští politici českou stranu, aby prohlásila tzv. Benešovy dekrety za neplatné a navázala dialog se sudetskými Němci. Negativně ohodnotil Alois Mock odmítnutí Václava Klause, který byl na setkání pozván. Podle Mocka tak nemůže dojít k vzájemnému dialogu. Podle Klause „*zazněly staronové požadavky, které nevyžadují žádnou českou aktivitu či proti-ofenzivu.*“ (HN, 24. 5. 1994).

Jasný pohled na minulost, nejasné představy o budoucnosti

V roce 1995 se Sudetoněmeckých dní účastnil Jürgen Rüttgers ve své tehdejší funkci spolkového ministra školství. Kromě zopakování požadavku vzájemného dialogu přidal ještě aspekt budoucnosti, když řekl: „K tomu, co je spojuje (miněno Česko a Německo), nepatří jen minulost, ale spíše společné úkoly budoucnosti.“ (HN, 5. 6. 1995).

Edmund Stoiber a Franz Neubauer opět požadovali zrušit československý zákon o amnestii z roku 1946, a aby se Česko alespoň distancovalo od tzv. Benešových dekretů. V souvislosti se Sudetoněmeckými dny vyšel v Hospodářských novinách rozhovor s Antje Vollmerovou, viceprezidentkou Spolkového sněmu za stranu Ze-

lených. V rozhovoru velmi střizlivě posoudila česko-německé vztahy s ohledem na sudetoněmecký problém. Vyjádřila přání, „aby se pozitivní diskuse na půdě parlamentu zaměřená k minulosti přenesla do širší veřejnosti“. (HN 6. 6. 1995). K otázce vzájemné minulosti se souběžně s probíhajícími Sudetoněmeckými dny vyjádřila i liberální FDP během volebního sjezdu v Mohuči (Mainz), kde ministra zahraničí a předsedu strany Klause Kinkelera vystřídal v čele FDP Wolfgang Gerhardt. Významný dokument strany představuje rezoluce k česko-německým vztahům, v níž „FDP podpořila proces vzájemného porozumění a odškodnění českých obětí nacismu bez předběžných podmínek“. (HN, 12. 6. 1995). Pro budoucí vývoj je ještě mnohem významnější návrh společného prohlášení, „které by obsahovalo vytvoření společně financovaného fondu budoucnosti“. K vytvoření Česko-německého fondu budoucnosti došlo 29. prosince 1997 na základě článku VII Česko-německé deklarace z 21. ledna 1997.

V roce 1996 byly na Sudetoněmeckých dnech proneseny tradiční požadavky vůči České republice. Česká vláda zastávala od

svého vzniku zcela logický názor, že partnerem pro ni je spolková vláda, a nikoli Sudetoněmecké krajanské sdružení, ačkoli ji bavorští politici a zástupci sudetských Němců stále žádali o zahájení rozhovorů. V průběhu tohoto setkání vyjmenoval Edmund Stoiber požadavky, bez jejichž splnění není možné dospět k podpisu česko-německé deklarace. Jedná se o následující: přímé kontakty české vlády se sudetskými Němci, uznání jejich práva na

vlast, omluva za odsun a odmítnutí tzv. Benešových dekretů. Negativní slova vůči těmto požadavkům pronesl Jiří Payne, předseda zahraničního výboru Poslanecké sněmovny: „*Předpoklad, že bychom splnili čtyři požadavky, které zazněly v Norimberku, je naprosto nerealistický. Jsem přesvědčen, že*

ČR nemůže uznat odsun za zločin.“ (HN, 28. 5. 1996) Za odsun Němců z poválečného Československa se již v lednu 1990 omluvil Václav Havel ve svém projevu před poslanci Spolkového sněmu. ČSSD jakékoliv omluvy za odsun odmítla, třebaže českou vládu k tomu často vyzývali různí němečtí představitelé. Je tedy vhodné položit si otázku, proč Edmund Stoiber stále vznášel tyto požadavky, když na české straně nenacházely odezvu. Odpověď je nasnadě. Sudetští Němci často našli svůj nový domov právě v Bavorsku a dále patří mezi voliče CSU, proto je možno Stoiberovy projevy při jejich setkání považovat za určitý druh předvolební kampaně. K Sudetoněmeckým dnům se negativně vyjádřil český ministr zahraničních věcí Josef Zieleniec a podtrhnul, že „*partnerem pro ČR je spolková vláda*“. Je tedy evidentní, že vládní ODS i opoziční ČSSD shodně shledávaly požadavky vyslovené v Norimberku jako negativní.

Zkouška ohněm pro Česko-německou deklaraci

Článek Hospodářských novin z 19. května 1997 nesl titul „Obzvlášť bouřlivé sudetoněmecké dny“. Šlo o první dny po

podpisu Česko-německé deklarace, což se během debat projevilo – účastníci sjezdu deklaraci zkritizovali. Bavorský ministerský předseda Stoiber částečně pozitivně ohodnotil kroky české vlády ve věci deklarace, když prohlásil, že „*česká strana zašla dosud nejdále při odsouzení poválečného vyhnání sudetských Němců*“. (HN, 19. 5. 1997) Rovněž s Theo Waiglem připomněli svým posluchačům, že dokument není právně závazný. Jako zajímavý postřeh se v této souvislosti jeví řádky autora citovaného článku, kde píše, že Edmund Stoiber postupně uklidnil zpočátku protestně reagující auditorium na jeho projev k deklaraci, když stvrdil, že „*Bavorsko a CSU zůstávají jejich největšími zastánci*“.

V roce 1998 bylo možno hodnotit dopady deklarace. Podle Stoibera přinesla svá pozitiva, a to v následujícím ohledu. Došlo k zastoupení sudetských Němců na bilaterální platformě, například v rámci Česko-německého diskusního fóra. Za pozornost stojí Stoiberova slova vztahující se k jednání Česka o vstupu do Evropské unie. Podle něj má Česko zrušit tzv. Benešovy dekrety ještě před vstupem do Unie. Sudetoněmecké dny poznamenala neúčast pozvaného českého velvyslance v Berlíně, který se odmítl účastnit Sudetoněmeckých dní s ohledem na Stoiberovy požadavky ohledně vstupu Česka do Evropské unie. K těmto požadavkům se vyjádřil Klaus Kinkel, spolkový ministr zahraničních věcí za FDP. Jak Hospodářské noviny uvedly, „*Klaus Kinkel odmítl*

Zdroje

- Glück, Natalie – Kunadt, Falk – Staník, Miroslav – Zajíc, Jan: Die Deutsch-tschechischen Beziehungen und die junge Generation – Heimat, Geschichte, Zukunft, Europa, Mittweida, 2007
- Grußansprache zur Eröffnung des 54. Sudetendeutschen Tages am 7. Juni 2003 in der Schwabenhalle, Messezentrum Augsburg
- Citace označené kurzívou jsou převzaty z jednotlivých vydání Hospodářských novin z let 1992–2004
- Schulze, Verena: Die CSU – Wählerschaft und ihre Mitglieder, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn

již v pondělí podmiňovat vstup ČR do EU ústupky Prahy vůči sudetským Němcům a Stoibera zahrnul tvrdou kritikou.“ (HN 3. 6. 1998)

V souvislosti se sudetoněmeckými dny v roce 1999 zveřejnily Hospodářské noviny průzkum agentury Sofres-Factum k česko-německým vztahům, v němž respondenti měli zhodnotit, zda se zlepšily bilaterální vztahy. Podle většiny dotázaných (70,6 procenta) došlo ke zlepšení. Tato hodnota korespondovala také s konstatováním, že česko-německé vztahy jsou dobré. Občané k tomuto závěru došli i navzdory skutečnosti, že sudetští Němci stále požadovali zrušení tzv. Benešových dekretů, což svědčí o dvou věcech. Češi nepřipisovali požadavkům sudetoněmeckého sdružení velkou váhu, neboť jej nepovažovali za hlas všech Němců, kterým by se měla česká vláda řídit, a dále zrušení dekretů prezidenta Beneše nepředstavovalo tak negativně významné téma, aby je znepokojovalo. Pokud jde o českou politickou reprezentaci, pak k požadavku zrušit tzv. Benešovy dekrety se odmítavě postavila ODS, ČSSD, KSČM a KDU-ČSL. Od názoru všech stran Poslanecké sněmovny PČR se odlišila Unie svobody – Ivan Pilip si myslel, že sudetští Němci by měli získat právo se v České republice usazovat a česká vláda by měla v tomto smyslu učinit vstřícné gesto. Lubomír Zaorálek (ČSSD), předseda Zahraničního výboru Poslanecké sněmovny, považuje za směřodlatné stanovisko spolkové vlády, která tyto požadavky nevznáší, což opět potvrdil ministr vnitra Otto Schily (SPD), když před zástupci Svazu vyhnanců prohlásil: „Myslím, že věci by nijak neprospěly, kdybychom tento proces (zde je míněn proces vyjednávání o vstupu do EU – pozn. autora) vážali na jakékoli podmínky takového druhu.“ (HN, 31. 5. 1999)

Rok 2000 přinesl změnu na předsednickém postu Krajanského sdružení. Dlouholetého předsedu Franze Neubaue- ra vystřídal Bernd Posselt. I přes změny v Krajanském sdružení nedošlo ke změnám v názorech a požadavcích. Konstantní postoj v otázce tzv. Benešových dekretů zaujal i Spolkový sněm, který zamítl návrh opoziční CDU/CSU, aby Česko zrušilo jejich platnost.

Ostré tóny před volbami

Sudetoněmecké dny, které se konají před celostátními volbami, jsou naplněné ještě ostřejšími slovy než v období mezi volbami. Stalo se tak i v roce 2002, kdy se v obou zemích konaly parlamentní volby. Na adresu Edmunda Stoibera se ozvala kritika z SPD. Gernot Erler (SPD) řekl: „Byl to prostě Stoiber. Rozděluje, místo aby sjednocoval.“ (HN 21. 5. 2002) Tentýž politik nenechal bez komentáře výroky českého premiéra Miloše Zemana, který prohlásil: „Vysídlenci chtěli do říše, tak tam šli.“ Ač je Otto Schily zástupce SPD, i on jako první ministr tehdejší vlády vy- zval Českou republiku, ke zrušení tzv. Benešových dekretů. Česká republika tak neučinila, avšak jeho krok představuje změnu v chování ministra vnitra za SPD. Ve svém prohlášení však Schilly také upozornil před vznášením majetkových nároků ze strany sudetských Němců. Ostřejších prohlášení nezůstala pro- sta ve věci Zemanových výroků ani CSU, která v této souvislosti zaútočila slovy Christiana Schmidta, zahraničněpolitického mluvčího strany, na spolkového ministra zahraničních věcí Joschku Fischera. Christian Schmidt řekl: „Je to ojedinělý německý ministr zahraničních věcí, který nenajde slovo, když svým cynismem a populismem nesnesitelný český ministerský předseda uráží vyhnané Němce.“ Z přírodních věd je známo, že akce vyvolává reakci. Na Stoiberovy požadavky zrušit tzv. Benešovy dekrety reagoval Joschka Fischer v tom smyslu, že pokud chce „Stoiber svým požadavkem na zrušení Benešových dekretů před členstvím v EU klást do- datečnou překážku vstupu ČR do společenství, pak by to znamenalo, těžké poškození německých zájmů.“ Celkově můžeme tyto sudetoněmecké dny shrnout jako plné výroků, které potvrdily ve většině případů stará stanoviska. Jediným novým – až překvapivým – prohlášením byla slo- va Otto Schilyho.

Konstantní postoj v otázce tzv.

Benešových dekretů zaujal i Spolkový sněm, který zamítl návrh opoziční CDU/CSU, aby Česko zrušilo jejich platnost.

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie neutichly v roce 2003 požadavky na zrušení dekretů pre- zidenta Beneše. Určitou změnou v po- stojích Edmunda Stoibera byla skuteč- nost, že z primárních požadavků na úrovni zrušení dekretů nefigurovaly ma- jetkové nároky směrem k České republi- ce. Ve svém projevu se Stoiber dotkl také hlasování konzervativních poslanců pro- ti vstupu České republiky do Evropské unie. K tomu řekl, že toto hlasování konzervativních německých poslanců v Evropském parlamentu proti vstupu

Česka do Unie ne- považuje za odmít- nutí českého člen- ství. „Bylo to ‚ne‘ proti strnulé české politice,“ konstato- val a dodal, že ji „ne- chápe“. (HN 8. 6. 2003)

V roce 2004 na- vzdory vstupu Čes- ké republiky do Ev- ropské unie se Edmund Stoiber vy- jářil v tom smyslu,

že Česká republika by měla zrušit tzv. Benešovy dekrety, čímž se jeho postoj nezměnil. Podotkl, že tzv. Benešovy de- krety se stávají evropskou záležitostí – „Pokud Češi doufají, že teď budou mít po- koj, pak musím říci: Až teď začíná nová diskuse, ve společné EU, v evropském pro- storu.“ (HN 31. 5. 2004)

Celkově lze hodnotit požadavky sudet- ských Němců z většiny jako nenaplněné. Parciální úspěch zaznamenali sudetští Němci například svým zastoupením v Česko-německém diskusním fóru. Po- kud by se názory sudetských Němců slu- čovaly s politikou spolkové a české vlády, došlo by k větší realizaci jejich podnětů. Většina z nich se však řadila mezi neak- ceptovatelné, z čehož vyplývá i nepravdě- podobnost jejich splnění.

Miroslav Staník je studentem kombinovaného doktorského studia na Katedře německo-rakouských studií FSV UK v Praze. stmirek@seznam.cz

Linda Piknerová

Od bantustanů k duhovému národu

Jižní Afrika
mezi úsilím
o jednotu
a zachováním
vnitřní pestrosti

Termín „bantustan“ odkazuje k rodině jazyků „bantu“, do které spadají všechny jazyky, kterými černošské obyvatelstvo hovoří na území Jihoafrické republiky. Do politologického slovníku se dostal v souvislosti s nechvalně proslulým jihoafrickým apartheidem (1948–1994), jehož cílem bylo vytvořit ryze bělošský stát v místech obývaných převážně černošskou populací. Stoupenci politiky segregace ve jménu konceptu „oddělení, ale rovni“ připravili sérii opatření, pomocí kterých mělo mít bělošské, resp. černošské obyvatelstvo právo na maximální možný rozvoj v teritoriálně jasně vymezeném prostoru.

Zřetelné ohraničení bílých, resp. černých oblastí se stalo účinným nástrojem v rukou centrální (rozmějí bělošské) vlády, která tak mohla efektivním způsobem kontrolovat migraci jednotlivých skupin obyvatelstva, což mělo zejména ve vztahu k dominantnímu černošskému etniku klíčový význam. Systém teritoriální segregace se opíral o závěry zprávy profesora F. R. Tomlinsona, vypracované v polovině 50. let a vycházející z představy, že soužití různých rasových etnik není nadále možné a jediným způsobem, jak zajistit rozvoj všech segmentů společnosti, je jejich definitivní oddělení.

Vytváření domovin

Po nástupu Národní strany v roce 1948 došlo k přijetí zákonů, jejichž cílem bylo

vytvoření bílého afrikánského státu. Za zcela zásadní lze považovat otázku administrativního uspořádání, které mělo etablování bělošského státu usnadnit a poskytnout tak minoritnímu etniku pádný argument pro posilování segregčních opatření.

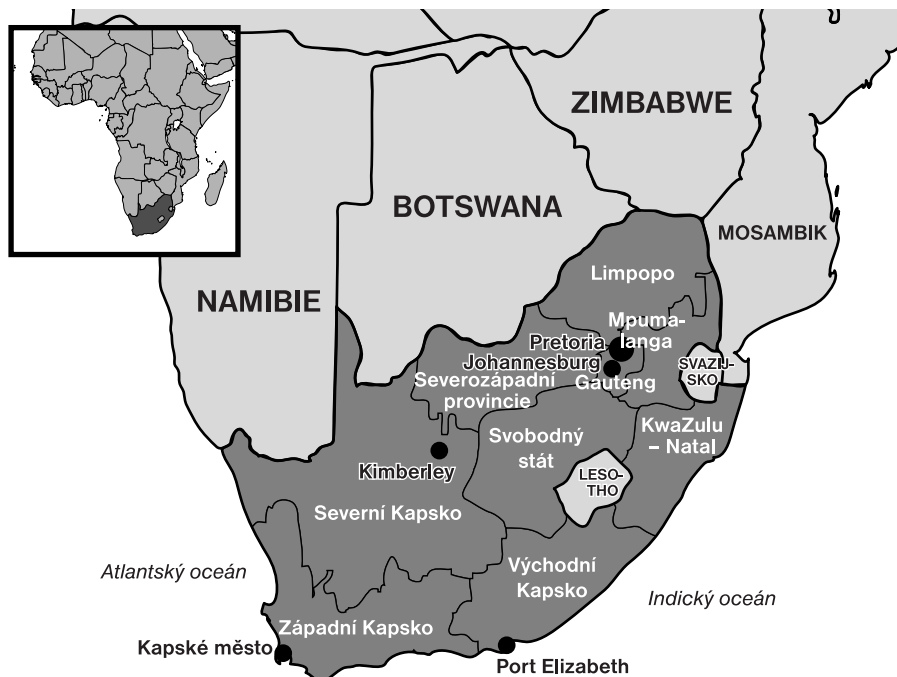
Od poloviny 50. let docházelo k systematickému budování tzv. bantustanů neboli domovin (*homelands*) pro jednotlivá černošská etnika, jejichž vytvořením mělo dojít k definitivnímu územnímu oddělení bílého a černého obyvatel-

stva. Kromě bělochů a černochů žijí na území JAR obyvatelé asijského (resp. indického) původu a rovněž velmi specifická skupina tzv. barevných (*Coloured*).

Pád apartheidu na počátku 90. let byl doprovázen zásadní proměnou vnitřního členění země, což mělo zajistit plná politická práva občanům domovin.

Vůči těmto dvěma segmentům populace prakticovala ústřední vláda odlišnou politiku, která spočívala zejména v 80. letech na částečném uznání jejich práv (například v podobě zřízení tříkomorového parlamentu). Dokladem tohoto zvláštního vztahu

je také skutečnost, že bělošská vláda nikdy neuvažovala o zřízení domovin pro Asijce či „barevné“.

V následujících letech tak postupně vznikly domoviny Bophuthatswana, Ciskei, Gazankulu, KaNgwane, KwaNdebele, KwaZulu, Lebowa, Qwaqwa, Transkei a Venda, do nichž byla přestěhována většina černošského obyvatelstva. Na základě *The Bantu Homelands Constitution Act* z roku 1971 mohla domovina získat samosprávný status a získat tak pravomoci v oblasti školství, zdravotnictví či výběru daní, naopak v kompetenci jihoafrické vlády zůstaly i nadále otázky související se zahraniční politikou či bezpečností země.

Další právní úprava umožnila v průběhu 70. a počátkem 80. let čtyřem domovinám získat formální nezávislost na pretorijské vládě. Plná nezávislost byla udělena domovinám Transkei (1976), Bophuthatswana (1977), Venda (1979) a Ciskei (1981), jejichž obyvatelstvo dnem vyhlášení nezávislosti ztratilo jihoafrické občanství. Pokusy jihoafrické vlády prosadit uznání nezávislosti těchto domovin na mezinárodní úrovni nebyly vyslyšeny a až do pádu apartheidního režimu byly považovány za integrální součást Jihoafrické republiky.

Jedním z hlavních problémů, se kterým se černošské obyvatelstvo muselo vy-

rovnat, byla teritoriální fragmentace nově vzniklých domovin. Například Bophuthatswana byla tvořena osmi geograficky oddělenými částmi roztroušenými jak podél botswanské hranice, tak zasahujícími hluboko do vnitrozemí Jihoafrické republiky. Komunikace mezi jednotlivými částmi takto uměle vytvořeného administrativního celku byla omezena na minimum a schopnost černošské správy efektivně řídit své záležitosti byla redukována na výkon nepříliš důležitých rozhodnutí, o jejichž konečné podobě rozhodovala i nadále bělošská vláda. Uvědomíme-li si navíc, že domoviny byly zpravidla budovány v nepříliš příhodných klimaticko-geografických lokalitách, je jasné, že koncept „oddělení, ale rovni“ byl iluzí a jeho skutečným záměrem bylo zastínit pravý stav věci: vytvořit z domovin zásobárnu levné pracovní síly.

Za velmi specifickou oblast, která si svou výlučnost podržela do současnosti, lze považovat domovinu KwaZulu ležící v těsné blízkosti města Durban na jihovýchodním pobřeží Jihoafrické republiky. Tato domovina, v jejímž čele stanul Mangosuthu „Gatsha“ Buthelezi odvozuji své výsadní postavení od příbuzenského svazku s kmenem Zulu, se i v době apartheidu těšila zvláštnímu postavení, jež bylo do značné míry podmíněno antagonismem mezi Buthelezim a jeho politickou (původně kulturní) organizací Inkatha (dnes vystupující jako Svobodná strana Inkatha) na straně jedné a Africkým národním kongresem coby hlavním představitelem protipartheidního odporu na straně druhé. Vzájemné napětí mezi dvěma černošskými organizacemi poskytovalo dobré východisko pro pretorijskou vládu, která pomocí zvláštních vztahů budovaných mezi ní a Inkathou docílila určité loajality ze strany provincie KwaZulu.

Na cestě k demokracii

Pád apartheidu na počátku 90. let byl doprovázen zásadní proměnou administrativního členění země. Nová vnitřní struktura měla usnadnit přechod od rasové demokracie směrem k „duhovému národu“ (*rainbow nation*), a zajistit tak plná politická

Zcela zásadní a nezpochybnitelnou roli dodnes hrají tradiční autority, které svou legitimitu odvozují od příslušnosti k tomu kterému kmenu či klanu.

práva občanům domovin. Za tímto účelem došlo na základě tzv. prozatímní ústavy z roku 1993, resp. 1994 (potvrzené v roce 1996, resp. 1997 přijetím její definitivní verze) k překreslení administrativních hranic a vzniku devíti nových provincií: Východní Kapsko, Svobodný stát, Gauteng,

Kwazulu-Natal, Mpumalanga, Severní Kapsko, Limpopo, Severozápad a Západní

Zdroje

- Hulec, Otakar: Dějiny Jižní Afriky, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1997

Kapsko. Jak domoviny, tak formálně nezávislé černošské státy byly do nového uspořádání plně inkorporovány. Demokratické se v budoucnu měla stát nejen záležitosti elit, ale rovněž místních samospráv, které se staly baštami Afrického národního kongresu. Jedinou výjimku představovaly provincie Západní Kapsko, kde zůstala nejsilnější Národní strana, dnes vystupující pod označením Nová národní strana, a provincie KwaZulu-Natal, jež je i nadále hlavní politickou základnou pro Svobodnou stranu Inkatha. K posílení provincií měla přispět také federalizace země a s tím související vznik Národní rady provincií (*National Council of Provinces*) coby horní parlamentní komory. Prostřednictvím této legislativní složky měly být artikulovány a agregovány lokální zájmy. Všechny kroky měly překlenout dědictví apartheidu a posílit postavení majoritního černošského etnika.

Decentralizace jako řešení?

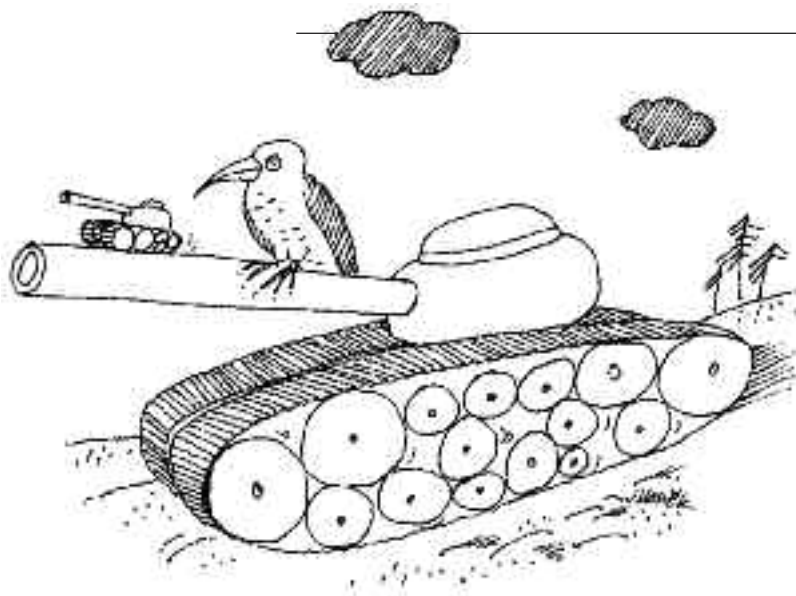
Model decentralizace obecně západoevropští teoretici chápou jako vhodný nástroj pro posílení demokracie. Převod kompetencí z centrální úrovně na lokální je považován za projev vyspělé politické kultury, která je schopna unést problémy vyplývající z oslabení centrální autority. Nutno však připomenout, že tato představa o výhodnosti decentralizace vyplývá z naší (rozuměj západní) zkušenosti a je otázkou, zda má její relevance není oslabena právě touto kulturní podmíněností.

V případě JAR se koncept decentralizace stal nedílnou součástí postapartheidního uspořádání země. Klíčovou překážku pro plnou aplikaci tohoto konceptu však představuje odlišná politická realita, která vyplývá z odlišného historicko-kulturního vývoje. Zcela zásadní a nezpochybnitelnou roli dodnes hrají tradiční autority, které svou legitimitu odvozují od příslušnosti k tomu kterému kmenu či klanu. Administrativní uspořádání, jehož cílem bylo na jednu stranu posílit vnitřní jednotu země vytvořením devíti stejných celků a na stranu druhou uchovat vnitřní diverzitu pomocí federalizace, se tak musí vyrovnat s velmi komplikovanou strukturou jednotlivých lokálních společností, které na decentralizaci nemusejí (nebo nechtějí) přistoupit.

Pro plné etablování demokratických rozhodovacích procedur bude třeba omezit vliv těchto tradičních lokálních autorit, které často žádným způsobem nereflektují decentralizační snahy centrální vlády. Právě tyto struktury představující svébytnou entitu v rámci politického a kulturního uspořádání se musejí na svou novou roli připravit a plně ji podporovat, neboť bez jejich přímé participace nelze o úspěšném překonání nezáviděníhodného historického dědictví uvažovat.

Linda Piknerová

studuje na Katedře politologie a mezinárodních vztahů
Filozofické fakulty
Západočeské univerzity.
lpiknero@kap.zcu.cz

Medzinárodné vojnové právo je od najstarších čias jednou z hlavných súčastí medzinárodného práva v zmysle súboru noriem upravujúceho vzťahy medzi navzájom nezávislými a možno dokonca znepriateľenými komunitami. V takomto medzinárodnom vojnovom práve v širšom zmysle (*ius belli*) sa sformovali dva hlavné spôsoby právneho posudzovania vojny: Prvý (*ius ad bellum*) – hovorí o oprávnenosti, resp. neoprávnenosti začatia vojny (uchýlení sa k silovým prostriedkom riešenia sporov). Druhý (*ius in bello*) – o oprávnenosti spôsobu použitia sily vo vojne (metódy boja, prostriedky, zasiahnuté osoby a pod.).

Daniel Šmihula

Príkladom záujmu v tomto článku je predovšetkým *ius in bello* – právna regulácia použitia vojnového násillia, keď už toto vypuklo, a samotná možnosť takejto regulácie.

Regulácia vojnového násillia v minulosti

Sama o sebe predstava, že v prípade vypuknutia násillného stretu s protivníkom treba toto násillie nejako upravovať a obmedzovať, je zvláštnejšia a jej pôvod je ťažšie vysvetliteľný ako v prípade predstavy, že ľudské komunity majú žiť spolu v mieri alebo, že na zahájenie vojny treba mať nejaký etický a právne akceptovateľný dôvod. Prečo je správne nepoužiť všetky dostupné prostriedky proti protivníkovi a prečo sa vlastne nechávať obmedziť nejakými pravidlami? Ako je možné, že ak vo vojne sa rozhoduje o živote a smrti a je to záležitosť masového zabijania, sú strany vôbec

Idea právnej regulácie vojny

ochotné pripustiť existenciu nejakých pravidiel, ktoré by ich pri tomto zabíjaní nepriateľov obmedzovali? A ak ich už raz prijali, prečo ich zase na druhej strane často porušujú?

Odpoveď na dôvod existencie pravidiel obmedzujúcich vojnové násilie treba zrejme hľadať v hlbokej minulosti. Zrejme tu pôsobili isté vnútroduhové zábrany používania násilia alebo napomáhajúce jeho usmerneniu do ritualizovaného rámca, ktoré museli vzniknúť, aby vôbec predkovia človeka mohli existovať ako kolektívni tvorovia. Niečo podobné platilo aj pre skupiny takýchto bytostí. Pokiaľ by neexistovali žiadne pravidlá, každý stret sa musel skončiť masakrom a podstatným oslabením oboch skupín, čo nebolo príliš evolučne výhodné. Dlhodobo mohli prežiť len tie komunity, ktoré dokázali so svojimi susedmi nie iba bojovať, ale aj žiť v mieri, alebo ktoré dokázali boje s nimi podriaďovať takým pravidlám, ktoré redukovali smrť a zmrzačenie. V týchto faktoroch zrejme spočíva pôvod obmedzení najbrutálnejších prejavov agresivity, ktoré boli upevnené aj nejakou formou magického či náboženského posvätenia, aby mohli byť dlhodobo rešpektované. Najvýhodnejšie z tohto pohľadu bolo, keď sa skutočný boj obmedzil na istú formu hry. A skutočne, v primitívnych etnikách dodnes existuje úzke prepojenie medzi vojnou a hrou (ako to opísal kultúrny antropológ Johan Huizinga). Napriek neskoršiemu vývoju, idea, že vedenie vojny má byť podriadené nejakým pravidlám

a ohľadom, zostala prítomná v najširšom povedomí.

Zdá sa, že v rámci vojnového práva je právna regulácia násilia vo vojne a samotného vedenia vojny historicky staršia ako diskusia okolo práva vojnu vôbec viesť. To sa dlho pre každé kmeňové či štátne spoločenstvo videlo ako samozrejmosť nevyvolávajúca etické pochybnosti. Vládnucou vrstvou boli predsa bojovníci, ktorí vládli preto, že boli silní, ozbrojení a násilníci a denno-denne potvrdzovali svoju moc a legitimitu potláčaním neplnoprávneho roľníckeho obyvateľstva a bojom s podobnými skupinami bojovníkov zo susedstva, pričom predmetom sporu bola možnosť ovládať a vykorisťovať spomenuté agrárne nebojovnicke obyvateľstvo.

Prežiť mohli len komunity s dostatočnou schopnosťou obrany. A rozvinúť sa mohli len tie z nich, ktoré dokázali vo vojnách rozširovať svoje územie a kolonizovať ho, podrobovať si nové a nové obyvateľstvo a tak zväčšovať vlastnú ekonomickú základňu.

Na druhej strane, bojovníci ako osobitná kasta nadradená otrokom a podriadenému roľnícko-remeselníckemu obyvateľstvu, cítili medzi sebou istú mieru spriaznenosti aj ponad hranicu oddeľujúcu znepriatelené strany. Okrem toho ich výchova bola spojená s osvojením si istého bojovnickeho kódexu s veľkým dôrazom na ideu sebaobetovania v boji, ale aj bojovnícku či rytiersku česť. Aby si ju bojovník alebo rytier udržal a tak zostal z hľadiska takejto koncepcie cti na vyššej morálnej

a spoločenskej úrovni, musel takýto bojovnícky etický kódex aspoň navonok dodržiavať. Inak mu hrozila degradácia a strata spoločenského statusu. Všetky tieto normy bojovnickeho kódexu boli v prvom rade takého charakteru, aby vôbec jeho nositeľ mohol efektívne fungovať ako bojovník: zachovanie odvahy pred nepriateľom, udržiavanie disciplíny, pohrdanie bolesťou, ochota podstúpiť smrť na bojisku, vernosť veliteľovi, oddanosť spolubojovníkom a pod., no mali aj istý pozitívny efekt z hľadiska humanizácie boja – takýto profesionálny bojovník staroveku a stredoveku bol od malička naučený riadiť sa prísnyimi pravidlami, a tento zvyk prenášal aj do správania priamo na bojovom poli.

Ale je zrejmé, že určitý rituálny rámec vojny platí len vtedy, keď sa vojna vedie v rámci toho istého kultúrneho okruhu, v rámci okruhu ľudí, ktorí sa navzájom považujú za seberovných. Etický kódex a kódex vojnovkej cti sa nedodržiava, ak sa bojuje proti protivníkovi, ktorým sa uprel plný ľudský charakter („barbarom“, „pohanom“, „slovanským podľuďom“ a pod.).

Reálne možnosti právnej regulácie vojnového násilia

Napriek tomu, že od najstarších čias existovala tendencia regulovať použitie násilia vo vojne, nie je to jednoduchá úloha a proti tomuto úsiliu pôsobia faktory stimulujúce čo najľahšie používanie spôsobov a nástrojov násilia:

Hlavným takýmto faktorom je skutočnosť, že **vojna je vážna vec** a s jej výsledkom sa spájajú veľké očakávania. Často rozhoduje doslova o bytí a nebytí a **túžba zvíťaziť za každú cenu** je veľmi silná. Zákazy istých metód a prostriedkov boja sa preto týkajú najmä oblastí, v ktorých obe strany považujú za výhodné sa istého prostriedku zriecť, lebo by poškodili záujmy oboch strán: Viedol by totiž k špirále vzájomného sebazničenia, alebo by zabránil komunikácii medzi stranami a tak možnosti uzavrieť mier či prijať kapituláciu (porušenie imunity vyslancov a vyjednávateľov).

Táto túžba zvíťaziť za každú cenu v prípade dlhšieho konfliktu vedie k nasadzovaniu nových a nových síl a snahe použiť

všetky prostriedky, ktoré môžu víťazstvo priblížiť. Základnou tendenciou vojny teda je, že vynaložené úsilie sa stupňuje až do krajnosti. Kto použije viac prostriedkov, a použije ich šikovnejšie, s väčšou rozhodnosťou a s väčšou bezohľadnosťou, vyhráva. Tento jav je označovaný ako **zákonitosť krajnosti či stupňovania násilia** (Clausewitz). Logika vojny veľí nasadiť všetky sily, ktoré možno uvoľniť niekde inde a využiť všetky dostupné výhody a prostriedky. Proti tejto logike pôsobia len iné racionálne faktory: malý význam cieľa, ktorý sa vojnou dosahuje, strach pred odvetnými opatreniami protivníka a obava z nadmerných deštrukcií, vyčerpania a zničenia. Hovoríme o **principe úmery cieľa a vynaložených síl**. Prípadná snaha udržať vzájomný boj v určitých medziach má pozitívny efekt aj na ochotu ho podriaďiť istej právnej regulácii. (Zákonitosť krajnosti a stupňovania násilia a princíp úmery cieľa a vynaložených prostriedkov nie sú právne zásady a netreba si ich zamieňať s troma právnymi princípmi vojnového práva. Sú odporované z praxe správania sa bojujúcich strán a samotnej logiky vojny.)

Popri princípe krajnosti a stupňovania násilia ako ďalší faktor špirálovito stimuluje ničím neobmedzené používanie násilia voči protivníkovi je faktor **emočný**. Boj a vojnové straty zvyšujú mieru nenávisť k nepriateľovi a jeho psychologickú dehumanizáciu. Ak aj príslušník nepriateľskej skupiny, národa a štátu bol považovaný spočiatku za človeka, hoci nepriateľa, v boji postupne svoj ľudský obraz stráca. Veľká politika a veľké vojny sú nakoniec nepredstaviteľné bez veľkých vášní. Na základe čisto racionálnych argumentov nie je možné vyviešť tisíce a milióny ľudí na bojisko, aby na ňom riskovali svoj život a zdravie. A tieto vášne vychádzajú z emócií pozitívnych (láska k vlasti, ochrana domova a pod.) alebo negatívnych – vzbudená nenávisť k ne-

priateľovi. Použitie násilia (pokiaľ sa neočakáva úplne hladký a jednostranný priebeh) nakoniec asi vyžaduje istú mieru emócií, ktoré potlačia prirodzený strach zo smrti a možnej porážky.

Vo vojne sa rýchlo mení aj osobnosť a psychika vojakov bojujúcich armád. Dokonca ju môžeme označiť aj za primeranú

adaptáciu novej situácii. Zvyšuje sa ich odolnosť voči bolesti a rýchlosť reakcií, no zároveň klesá schopnosť empatie voči utrpeniu druhých a stráca sa schopnosť uvažovať v dlhších časových perspektívach. Nie zriedkavý je **fenomén exaltovaného bojovníckeho tranzu** nazývaného v minulosti napr. v románskej oblasti ako „furor“ alebo v germánskej ako

„wut“. Tento tranz vedie k ničím neobmedzenej brutalite a zabíjaniu.

Vojna má charakter násilného konfliktu nie intrasociálneho, na ktorý sa uplatňujú prísnejšie morálne kritériá, ale **intersociálneho** medzi skupinami, pre ktorý platí, že čo nie je mravne dovolené voči príslušníkom vlastnej skupiny, je vnímané ako hrdinský a záslužný čin, ak sa uplatní voči tým „cudším“ – v mene boja za vlastnú skupinu.

Faktory pôsobiace naopak v prospech právnej regulácie vojnového násilia sú nasledovné:

Existencia aspoň **základnej spoločnej identity**, spoločného civilizačného základu pre obe bojujúce komunity. Protivník nie je dehumanizovaný a obe strany uznávajú istú spoločnú kolektívnu identitu, pod ktorú zahŕňajú napriek momentálnemu nepriateľstvu aj svojho protivníka (napr. Európania, kresťania, atď.).

Situácia, keď **vojna nemá charakter totálnej vojny**. Jej cieľom nie je úplná likvidácia protivníka.

Strach z odvetných opatrení protivníka.

Vedomie, že nasadenie niektorých bojových prostriedkov alebo metód boja

(zbrane hromadného ničenia, rôzne zákerné prostriedky a prostriedky spôsobujúce nadmerné utrpenie, genocída, popravy zajatcov, neobmedzené ničenie kultúrnych hodnôt) môže pomocou špirály odvetných opatrení vyvolať takú mieru deštrukcie a utrpenia, ktorá je **neúmerná pôvodnému predmetu sporu**. (Proti spomenutému princípu krajnosti pôsobí teda princíp **úmery cieľa a vynaložených prostriedkov a síl**.)

Existencia približne porovnateľných **morálnych kódexov a bojovníckych kódexov cti** na oboch stranách, ktoré limitujú vojnovú brutalitu.

Potreba legitimizácie boja – v jej rámci sa aspoň jedna strana snaží deklarovať a dokázať, že práve ona vedie spravodlivú vojnu – teda, že nebojuje (len) za svoje egoistické záujmy, ale aj za istý vyšší ideál. Tak získava sympatie nezúčastnených strán, ale aj vyššiu mieru osobného nasadenia vlastných vojakov a obyvateľov. Tomuto deklarovanému ideálu ale musí aspoň čiastočne prispôbiť aj spôsob i prostriedky boja.

Miera, do akej sa budú v každej vojne dodržiavať normy právnej regulácie použitia násilia, závisí preto od antagonistického spolupôsobenia hore uvedených faktorov a jeho výsledku.

Stále aktuálna otázka

Na záver možno len konštatovať, že fenomén násilia, hoci len ako potenciálnej možnosti, je a bude v medzinárodných vzťahoch stále prítomný. A povaha vojny je však taká, že pravidlá vedenia vojny sú v záujme dosiahnutia víťazstva a koristenia z tohto víťazstva často obchádzané. Na druhej strane iné faktory a záujmy vedú štáty k tomu, aby boli ochotné podriaďiť sa pri vojnových akciách istým pravidlám. Preto v medzinárodnom práve zostáva otázka právnej regulácie použitia násilných prostriedkov stále aktuálnou.

Daniel Šmihula pracuje ve Slovenské akademii vied.

dsmihula@hotmail.com

Diplomacie

Je trochu paradoxní, že itinerář působení prvního českého předsedy Valného shromáždění Organizace spojených národů, v době od 10. září 2002 do 16. září 2003, vychází jako studijní text, který má posloužit studentům mezinárodní politiky a diplomacie nebo odborné či zasvěcené veřejnosti. To zvláštní spočívá v tom, že se při až nepochopitelné mediální nevráživosti vůči bývalému ministrovi zahraničních věcí České republiky zapomnělo na to, že předsedou VS OSN se sice stal jen jakýsi Jan Kavan, ale že šlo

především o první významné působení českého diplomata a politika na půdě celosvětové organizace od dob Společnosti národů a účasti dr. Edvarda Beneše na aktivitách tohoto předchůdce OSN.

Kavanův příspěvek v této zde recenzované publikaci se jmenuje *Diplomacie na nejvyšší úrovni. České předsednictví Valného shromáždění OSN* (na s. 164–285) a má ještě 11 stran příloh a fotografií. Je ovšem podstatný, i když ne nejdelší. Ortovy stati *Diplomacie vědou a uměním* (s. 11–115) a *Čtyři zamyšlení nad uplatněním diplomacie* (s. 297–327) mají dohromady o 10 stránek více a celý sborník je ještě doplněn stručnějším příspěvkem Matějkovým nazvaným *Ministerstva zahraničních věcí v Evropě a ve světě* (s. 116–163).

Matějкова stať je popisem a komparativním hodnocením struktur i činností několika úřadů vybraných zemí (USA, Francie, Velké Británie, Spolkové republiky Německo, Ruské federace, ČLR a Indie, České republiky, Slovenska a Rakouska), ke kterým je připojeno pět stran o *evropské diplomatické službě* (s. 135–140). Tento popis je vymezen historicky a na vybraných příkladech dává možnost seznámit se s odbornou terminologií a se základními daty o vývoji zahraniční služby v citovaných zemích. Právě zde nejvíce postrádáme doporučení na odbornou literaturu, jež je

zminěna na straně 163 jen jako *nepříliš rozsáhlá*. To je ovšem údaj zavádějící, jak se můžeme přesvědčit na jakémkoli vyhledávači nebo v encyklopedických příručkách a samozřejmě i v elektronických knihovnách, které jsou dnes běžně doporučovány studentům mezinárodních vztahů i čtenářům *Mezinárodní politiky*.

Jan Kavan, Zdeněk Matějka, Alexandr Ort: Diplomacie

Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.,
2008, 340 s. ISBN 978-80-7380-079-6

Na historickém přístupu trvá také Alexandr Ort, zejména ve své hlavní stati *Diplomacie vědou a uměním*. Také zde nejde o *rozpravu o metodě*, ačkoliv autor připomíná etymologii pojmu diplomacie, avšak bez širších a hlubších souvislostí. Nicméně alespoň základní pojmy jako *stát, hranice, území, bezpečnost, mezinárodní bezpečnost, mezinárodní právo a diplomacie an si* jsou zde zmiňovány, ale spíše jako hesla encyklopedické příručky než jako pokusy o podrobnější analýzu nebo výklad. Také zde chybějí odkazy na doporučenou literaturu, který by pomohl čtenářům této knihy doplnit své studium třeba o *Dějiny diplomacie* nebo o *Umění diplomacie*.

Bylo by pak možná snazší pochopit, proč autor opakuje v české moderní historiografii tradované tvrzení, že pět zásad mírového soužití (*panča šíla*) je Bandungskou deklarací. V Bandungu (1955) byla ve skutečnosti přijata desetibodová deklarace, což byla demonstrace skutečnosti, že integrující se státy tzv. třetího světa nejsou pod kontrolou Indie a ČLR. Na straně 300 je sice správně uvedeno, že se na *pěti zásadách* dohodli Néhrú a Čou En-laj již o rok dříve v Ženevě, ale na stranách 65–66 je v této souvislosti opět zmiňován nešťastný Bandung.

Kavanův příspěvek do tohoto sborníku na křídovém papíře je také stati spíše popisnou než analytickou. Má ale

kouzlo autenticity autora, jenž byl ve významné funkci předsedy VS OSN. Kromě až deníkových záznamů o průběhu volby a autorova seznámení se s agendou a procedurami světové organizace, jsou zde popsána velká témata mezinárodní politiky v době Kavanova předsednictví. Autor neopomene podtrhnout důležitost toho, co nazývá *tragický úder proti OSN v Iráku*

(s. 250–252), a snad není nutné připomínat, že Kavan hájí význam OSN, organizace, která je nejen kritizována, ale často nekriticky napadána nejen agresivně vystupujícími a nic nenavrhujícími komentátory, ale i skutečnými aktéry mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky, jimž vadí i ten omezený význam organizace, který si v současném světě uchovala.

Také část sborníku sepsaná Janem Kavanem není doplněna odkazy na relevantní doporučenou literaturu, jež by však měla zde trochu jinou úlohu než u statí ostatních dvou příspěvatelů. Mohlo by se totiž jednat nejen o doporučení, čím doplnit toto čtení o Spojených národech, ale také o identifikaci zdrojů poznání bývalého předsedy jejich Valného shromáždění. Do této komnaty se totiž čtenář podobných sdělení dostává jen velmi obtížně a své dojmy, neřku-li poznatky, si kompiluje na základě informací z druhé nebo dokonce třetí ruky.

Závěrem je tedy možné konstatovat, že recenzovaná práce je sice zamýšlena jako všeobecná informace o diplomacii, ale ve skutečnosti je spíše popisem práce diplomata, či diplomatů, kteří předkládají čtenářům své „někdy“ zkušenosti. Rozhodně však studentům mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky může kniha sloužit ke kritickému čtení, reflexím a poznávání aktuálních mezinárodněpolitických problémů.

Zdeněk Zbořil

Zdeněk Zbořil je historik a politolog.
zboril@iir.cz

Thukydides

Kolchida už zamotala hlavu kdekomu. Onehdy se tam vypravil se svými argonauty hrdina Iáson pro zlaté rouno. Rouno získal, ale skončil špatně – jako psanec zahynul pod ztrouchnivělými troskami své slavné lodi.

Také Saakašvili přišel do Gruzie, jak teď Kolchidě říkáte, jako hrdina. Nadšení místních a přízně Západu si užil více než Iáson svého rouna. Ale ani mocná Héra nedokázala ubránit Iásona před ním samým a ani Američané nemohou zachránit Saakašviliho před Saakašvilim. Oba věděli, že v boji žádné ohledy neplatí, a dobře si proto vedli proti nepřítelům. Horší bylo, když se pustili do zápasu bez rukavic proti svým nejbližším. Iáson přišel o rodinu, Saakašvili o spojení. Zločinec! Říká o něm jeho bývalý velitel. Tyran! Tvrdí jeho bývalá diplomatka. Pokud jde o demokracii, dávám jim za pravdu. S Athé-

nami bych Kolchidu nesrovnával. Co se zločinů týče, nevím. Potkalo ho však něco horšího, dělá chyby.

Když minulou zimu vsadil na sílu proti rozhádané opozici, mohl mít úspěch. Jak ale přišel na to, že silou vyřeší i letité spory se svým mocným sousedem? Když nám Athénanům vzdorovali Mélané a vytahovali se spojenectvím se Spartou, pobili jsme je a zotročili. A to Mélané ani neútočili a my byli vzorem demokracie! Gruzínci, kteří si kopli do ruského tyрана, dopadli ještě dost dobře. Se Saakašvilim to však vypadá blbě. Jeho loď už nějakou dobu trouchniví na písčinách. Pokud se kolem ní bude dál motat, hrozí mu Iásonův konec.

U vás se na to díváte jinak. Rus je nepřítel, a nepřítel nepřítele je proto přítel. To chápou. Když šlo o Spartu, objímali jsme v Athénách i Peršana. Vy to se Saakašvilim děláte po svém – vlada mu plácá po ramenu, prezident ho kope do zadku. Ale já vám to chválím. Svým plácáním a kopáním nikomu nepomůžete ani neuškodíte a ať to dopadne, jak chce, budete mít vždycky pravdu.

Pavel Kopecký

Glosa

Čínský hod olympijský

Olympiáda v Číně vyšla na sto procent. Kromě předcházejícího povstání v Tibetu, muslimského terorismu nebo ataku psychopatického jedince v Pekingu proběhlo všechno bez zádrhelů. *Přehlídka národů a Oslava krásy* většinou nepřírozeným výcvikem budovaných těl a sportovních dovedností vyzněla tak, že země zasažená epidemií obezity i hroživou devastací životního prostředí může být na sebe hrdá. Dojem ze zahajovacího ohňostroje, domáčího vynálezu, pro jistotu garantovaly kaširované výjevy informatiků.

Kritici státu, v kterém žije jedna pětina lidstva, hovoří někdy upřímně, jindy licoměrně o masovém porušování lidských práv a hledají paralely k roku 1936, kdy pod vlajkou pěti kru-

hů stanul svastikový Berlín. Srovnání je chybné, nicméně kolektivisticky uvažující Říše středu má v sobě přeci jen cosi z románové linie *Války s mloky*. Vysoce postavení (západní) představitelé, již volají konfuciánský Peking nejenom k pořádku, leč i k lidskosti, přespříliš dobře vědí, že mloky podporuje nakonec zas jenom člověk.

Iluzivní moralita, že politika nemá zasahovat do sportu, zní roku 2008 přímo fenomenálně. Co jiného byla letní olympiáda než grandiózní politická manifestace moci dravého státu s neokolonialistickými manýry schopného čekat? Kromě zahraniční prezentace vyvolala záplavovou vlnu patriotismu, zkrátka usnadnila komunistické státostraně vyhlásit vnitřní mobi-

lizaci kapitalismu. Jako by slavnostní zahájení s tisíci cvičenců tai-či všem okolo ukazovalo: „Všichni se dívejte, s námi nutno počítat!“

Co na to svět? Volá po míru a dobrých příkladech mládeži; replikuje pokračováním občanské války v Iráku a čerstvým konfliktem na Kavkaze. Zde si posílají vzkazy Rusové s Američany. Konstelace tří významných národů připomíná události 20. století. Ještěže nelze dvakrát vstoupit do stejné řeky. Ani kdyby byla Žlutá.

Pavel Kopecký je politolog a přednáší na několika vysokých školách.
pavelkopecky@email.cz

Lokální satira o odpadech

Pokud někteří z osnovatelů události z 11. září 2001 navštívili předtím naše hlavní město, netušili zajisté, jak jejich čin zásadně ovlivní čistotu v Praze. Po útoku na Světové obchodní centrum v New Yorku byly z nástupišť stanic metra všech tří linek odstraněny odpadkové koše. Od té doby se nejbližší okolí stanic, především s větší hustotou návažných linek tramvají a autobusů, podobá Neapoli při stavbě počítovačů. Naivní a neinformovaní lidé,

klasičtí kverulanti, se demonstrativně ptají: Proč příslušná instituce nezvýší počet odpadkových košů mimo vlastní prostory stanic?

Počet odpadkových košů, a to tyto rozumbradové nechápou, je otázka pro nejvyšší orgány Evropy. O tom nerozhodují magistrátní úředníci, pražští radní ani příslušná ministerstva. Tato problematika se řídí principem předběžné opatrnosti, podobně jako kontrola správné zakřivenosti banánů a okurek nebo měření

velikosti děr v ementalu, a má ji na starost jeden z tisíců pilných a pečlivých úředníků Evropské komise. V současné době se proces vedoucí k navýšení počtu odpadkových košů v Praze přesunul od fáze vypracování *feasibility study* (studie o proveditelnosti) k přípravě *road map* (cestovní mapa). Praha bude čistá, ale sofistikovaně. *Smart power* (chytrá moc), to je aktuální odpověď na falešný selský rozum.

Homo politicus

Mezinárodní politika do škol

Zajímáte se o současné události a vývojové trendy v mezinárodní politice? Je pro vás tato problematika koníčkem, studijní povinností či profesí? **Mezinárodní politika rozšíří váš mezinárodní přehled!**

Využijte **zvýhodněného předplatného** a objednejte si roční předplatné časopisu **Mezinárodní politika**. Učiníte-li tak v době od 20. září do 31. října, získáte od nás tři čísla **Mezinárodní politiky zdarma**.

